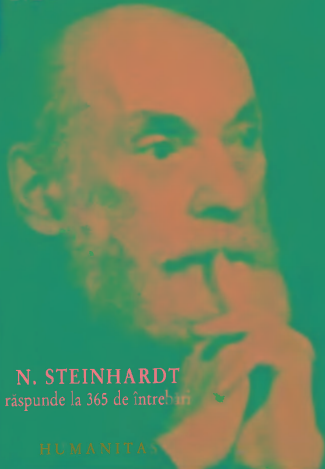

ZAHARIA SÂNGEORZAN

Monahul de la Rohia

N. STEINHARDT
răspunde la 365 de întrebări

HUMANITAS

ZAHARIA SÂNGEORZAN

Monahul de la Rohia

N. STEINHARDT
răspunde la 365 de întrebări

Începînd din ianuarie 1988, Zaharia Sângeorzan îi propune lui N. Steinhardt să răspundă pe cale epistolară la 365 de întrebări privind teologia, literatura, etica, angajarea politică, societatea și identitatea noastră, ca și raportarea sa la repere ale culturii române (Eminescu, Blaga, Noica, Eliade, Cioran). Răspunsurile, de fiecare dată spontane și pline de vervă, demonstrează profunzimea, bunul-simț, permanenta vioiciune a unui spirit deschis către oameni și cărți. Și mai ales înțeleapta căldură sufletească a monahului a cărui voce sună liber și firesc, contrastînd cu anomalia vremurilor în care a purtat dialogul cu Zaharia Sângeorzan.

Alte apariții

VLADIMIR BUKOVSKI Reușești sau mori
GH. BRĂTESCU Ce-a fost să fie

ISBN 973-50-0662-6

ZAHARIA SÂNGEORZAN

Monahul de la Rohia

N. Steinhardt

RĂSPUNDE LA 365 DE ÎNTREBĂRI

- Te reprezintă pt. Dox, te lăsați?
- A doua casa

HUMANITAS

BUCUREȘTI

Coperta colecției

IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

STEINHARDT, NICOLAE

Monahul de la Rohia – N. Steinhardt răspunde la 365 de întrebări

[puse de] Zaharia Sângeorzan / N. Steinhardt. -- București: Humanitas, 2004

ISBN 973-50-0662-6

I. Sângeorzan, Zaharia

821.135.1.09(047.53)

© HUMANITAS, 2003

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/222 85 46, fax 021/224 36 32

www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/223 15 01,

fax 021/222 90 61, www.librariilehumanitas.ro

ISBN 973-50-0662-6

DIALOGUL CU MONAHUL DE LA ROHIA

Cum s-a născut acest dialog, jurnal, document moral și estetic? Marginalizat și umilit în redacția revistei *Cronica* din Iași, aveam nevoie să comunic cu un om de bună-credință, de mare sinceritate, de autentic curaj. Din 1963 am cunoscut fanarioți, duplicitari, veninul ratașilor. Eram decepționat, saturat de fariseii de care eram înconjurat. Căutam cu disperare un om, o conștiință, o ființă morală exemplară, care să nu fi cunoscut compromisurile, jocul dublu. Cine să fie, unde să-l descopăr? Citindu-i cărțile, textele din reviste, m-am gândit la Nicolae Steinhardt. Cu toate că nu-l cunoșteam, i-am scris numaidecât la Rohia și l-am rugat să-mi accepte ideea de a-i pune în fiecare zi o întrebare, dar fără „sistem“, fără „teme“ dinainte fixate, fără „regie“. Dialogul nostru a început la 11 ianuarie 1988. Monahul de la Rohia era de o mare seriozitate și promptitudine în răspunsuri. El a fost o extraordinară conștiință care mi-a dat curajul să supraviețuiesc.

Moartea lui Nicolae Steinhardt a întrerupt dialogul... Răspunsul la întrebarea 365 este o profeție...

Despre ce l-am întrebat pe Monahul de la Rohia? Sînt întrebări sincere, neconvenționale, puse cu gândul că numai după moarte vor fi cunoscute, tipărite. L-am întrebat fără rezerve, asumîndu-mi orice risc, despre destinul nostru social și politic, despre satul românesc de azi, despre țărani, despre identitatea lor morală și socială, despre scriitori și filozofi,

despre viața lui la mănăstirea Rohia, despre Noica, Eliade, Cioran, Blaga, Sandu Tudor, Mircea Vulcănescu, Tolstoi, Esenin, Balzac, Avram Iancu, Nicolae Bălcescu, Ileana Mălăncioiu, Augustin Buzura, Mircea Dinescu, Ana Blandiana, Doina Cornea, Teohar Mihadaș ș.a. Erau întrebări din orizontul actualității românești, o actualitate despre care nu se putea vorbi pe față, despre care nu se puteau formula judecăți critice. Mi-a răspuns sincer, cu curaj la orice întrebare, sfidînd riscurile. Mi-a vorbit cu tristețe de o operă la care ținea enorm și care îi reprezenta cu multă fidelitate gîndirea și destinul: *Jurnalul fericirii*. Multe scrisori au ajuns de la Iași la Rohia, dar multe au fost sechestrare, „pierdute“, Securitatea avînd o deosebită grijă să le „rătăcească“ în dosarele ei... Eu nu am renunțat să-l interoghez pe Monahul de la Rohia cu o cordialitate ce uneori lua forma afectivității. Era setea de a purta un dialog de idei, gîndit și trăit în afara conformismului tiranizant, nociv.

Monahul de la Rohia cuprinde 365 de întrebări și răspunsuri, despre care nu credeam nici în vis că au șansa să fie tipărite. Numai revoluția din decembrie 1989 a făcut posibilă ieșirea din anonimat a acestui jurnal — document al rezistenței prin cultură. Un document care nu și-a pierdut nicidecum actualitatea, iar ideile nu și-au pierdut memoria, modernitatea. Păcat că Monahul de la Rohia nu mai este în viață ca să-i citească paginile...

Ediția de față (a II-a) cuprinde și o parte din corespondența purtată cu Nicolae Steinhardt între anii 1986 și 1989. Sînt scrisori care ne dezvăluie pe omul și pe moralistu! Nicolae Steinhardt, ființa lui intimă, noblețea sufletească, voința de a fi autentic și, în orice împrejurare, cordial, afectiv, auto-ironic cu măsură, dar și necruțător de dur atunci cînd agresiunea cenzurii (v. Glossa) depășea orice limită. Scrisori ale unui monah care iubea foarte mult adevărul și era devotat pînă la sacrificiu faptelor, ideilor, principiilor, respecta un stil de viață original, un stil de a comunica cu ceilalți și cu

sine. Și în scrisori Nicolae Steinhardt este o conștiință, un om de mare probitate morală și socială. El nu se dedublează, ci e sincer, adevărat, un personaj memorabil, jucându-și rolul fără nici o mască.

Aprilie 1998

ZAHARIA SÂNGEORZAN

N. STEINHARDT
RĂSPUNDE LA 365 DE ÎNTREBĂRI

11 ianuarie 1988–11 martie 1989

1. Neașteptata dispariție a lui Constantin Noica — eu îl credeam un zeu al spiritului nemuritor — a tulburat inima și conștiința tuturor celor care l-au iubit și care i-au admirat opera, modul său de a fi. Ce a însemnat pentru dumneavoastră această ființă a Verbului românesc?

Într-un articol intitulat „Cît știu“, trimis revistei *Steaua*, am spus: „în afara părinților mei, e omul care mi-a influențat cel mai mult viața. Mi-a deviat-o, datorită lui m-am născut a doua oară“.

Psalmul 22: „La loc cu pășune, acolo m-a sălășluit, la apa odihnei m-a hrănit. Sufletul meu l-a întors, povățuitu-m-a pe căile dreptății.“

2. Privindu-vă cu luciditate în oglinda adevărului, vă recunoașteți ideile pentru care ați trăit, v-ați jertfit și jertfiți viața?

Între viața mea, așa cum am trăit-o, și ideile pe care le profesz astăzi există, vai, un hău.

3. Vă rog să ne dați o definiție a poeziei de totdeauna.

E simplu, aplicăm definiția dată de Mircea Eliade culturii: [contactul permanent cu misterele.]

4. *Ce valori morale credeți că mai păstrează satul românesc de azi?*

Mai păstrează unele valori, deși se prezintă și el grav contaminat și corupt.

Dovadă această declarație a unei bătrîne maramureșene, la Șurdești, lângă biserică. E întrebată de un grup de vizitatori străini — prin tâlmaci — cum trăiește, dacă nu duce lipsă de cele necesare traiului. Răspunde venerabila săteancă așa: cu ce cîștigăm, cu ce *ni se dă*, cu ce *furăm*, cu ce pică, ne descurcăm.

Teribil răspuns, care arată cît de jos am coborît, în cît de adînci straturi a pătruns spiritul șmecheresc.

5. *Cum motivați din perspectiva timpului marea fugă a lui Lev Tolstoi de la Iasnaia Poliana?*

Tolstoi n-a fugit de la Iasnaia Poliana spre alte locuri. A fugit de pe acest pămînt către cer.

6. *Ce înțeles dați acestui final din Jurnalul lui André Gide? „Propria-mi poziție în cer, în raport cu soarele, nu trebuie să mă facă să găsesc aurora mai puțin frumoasă.”*

Da, nimicnicia noastră personală, tristețea noastră, decepția, insuccesele, turpitudinea noastră nu se cade să ne orbească într-atîta, încît să obtureze vederea limpede a frumuseților lumii ori a neprihănirii. Măcar atîta!

7. *E. M. Cioran este un stilist desăvîrșit. În ce măsură gîndirea lui orgolios aforistică reușește să creeze, din viață și din memoria culturii, noutatea reflecțiilor?*

La Cioran forma e strălucitoare, inteligența e acută. Gîndurile sînt exacerbate, cele ale vechiului scepticism și vechiului ateism (nu agnosticism). Vie și puternică și originală, la el, cred că rămîne opera românească, din tinerețe. Restul e prelucrare și superbă înveșmîntare a unor vechi platitudini.

8. Teritoriile romanului francez vă sînt foarte bine cunoscute. Ce vă spune azi în sens axiologic opera lui Albert Camus?

Albert Camus este cel mai cîstit scriitor francez de la jumătatea secolului nostru. E lucid, cîstit și curajos. Aîdoma lui Panait Istrati. Nici pe el nu l-au îmbătat cu apă rece și vorbe goale. Spre deosebire de sinistrul Romain Rolland, bătrîna canalic fătarnică, a spus tot ce avea de spus. Mă refer din nou la admirabila zicală românească: Nu crede, bărbate, ce vezi cu ochii, crede ce-ți spun eu. Camus a crezut numai ce însuși a deslușit.

9. Biblia, Cartea Lumii, Cartea Cărților; rămîne o Mitologie cu ochii deschiși spre orizontul profeților. Ce va fi ea pentru secolul XXI?

Nu știu.

Știu că o elevă particulară a mea, o fată de 18 ani, deșteaptă, fiica unor intelectuali, mi-a pus această întrebare: Biblia... Tot aud de Biblie. Ce e aia Biblie, nea Nicule?!

10. Cunosc cu adevărat umiliții lui Dostoievski ferici-rea, iluminarea?

O cunoaște Dostoievski, e de-ajuns. Autorul și personajele sale se reprezintă reciproc, se pot substitui unul altora.

11. S-a vorbit, se vorbește încă de drama intimă, de marea suferință morală a lui Tudor Vianu. Cunoașteți rădăcinile acestei drame, adevărul ei din viața marelui profesor?

Nu cunosc. Presupun că provine din faptul că s-a pus — orbește, din vanitate — în slujba unei doctrine și unui regim despre care să nu fi știut prea bine cît prețuia de fapt. Nai-vitate? „Naivitatea, zice Léon Daudet, are haz la copii, la tineri; celor maturi li se cuvine a fi înțelepți și lucizi, nu naivi.“

Erudiția, vocația profesională și un oarecare talent literar nu sînt paveze sigure împotriva unor ispite elementare.

12. Cu ce ochi, cu ce sentimente îmbrățișați, întâmpinați iarna, acest cosmos alb sărutînd pămîntul, oamenii?

Prima zăpadă, iarna. Crăciunul, farmecul vieții „burgheze“ îmi aduc aminte de anii copilăriei și tinereții, de belșugul acelor vremi, de minunata pîine cea din belșug pentru toți locuitorii țării, de sărmăna, binecuvîntata poezie a vieții tihnite!

Sînt, așadar, materialist, rob al pîntecelui, incapabil de jertfă, obsedat de „pîine“, de nimic altceva mai înalt?

Aida de! Zice Berdiaev --- și rezolvă problema o dată pentru totdeauna: [problema pîinii este pentru mine o problemă materială, problema pîinii pentru aproapele meu este o datorie spirituală!]

13. Critica de azi vă satisface? Ce rol acordați talentului, ierarhiei de valori?

În general, da. Avem critici eminente: Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Gheorghe Grigurcu, Alexandru Palcologu, Valeriu Cristea, Al. Călinescu, Alexandru George, Lucian Raicu (păcat că ne-a părăsit), chiar și Ov. Crohmălniceanu. Sînt un partizan ferm al ierarhiei valorilor. Talentul, desigur, e esențial. Doi bani nu face în lipsa unei viziuni morale a lumii și a lucrurilor, în lipsa unei perspective, a unor concepte integratoare.

14. Vă rog să interpretați acest fragment al lui Leopardi în raport cu moralitatea vieții de azi: „Adevărul cu siguranță nu este frumos; totuși el alină, sau cel puțin solicită într-un fel oarecare sufletul, și este în afară de orice îndoială că există o plăcere a adevărului și a cunoașterii lui și că, ajungînd la el, omul simte totuși o desfătare și o mulțumire, oricît de urît, de cumplit și de miser ar fi acest adevăr. Cel mai rău lucru pe lume și cea

mai mare nefericire a omului este însă ca, lipsit de frumusețe și adevăr, să fie nevoit să trăiască, să conviețuiască cu ceea ce nu este nici frumos, nici adevărat. Aceasta este soarta celui care trăiește în orașele mari, unde totul este minciună, dar o minciună care nu e frumoasă, ci, dimpotrivă, cât se poate de urâtă." (Roma, 13 decembrie 1822)

Fraza e excelentă, definitivă, irecuzabilă. Adevărul poate da fiori, ca și frumosul. Adevărul stă pe același plan emotiv și euforic, ca și binele, măreția și frumosul. Toate patru aparțin domeniului Emotivității Superioare.

15. Al. Paleologu vorbea odată de o sută de cărți care ar forma o Bibliotecă ideală. Sînteți bun să indicați cîteva nume de scriitori și opere?

De, știu și eu? E greu, să încerc: Thomas Mann (*Muntele vrăjit*), Proust, Dostoievski (*Demonii*, *Frații Karamazov*), Poe, Baudelaire, Sinclair Lewis, Alphonse Daudet, Mateiu, Galsworthy (*Forsyte Saga*), Heimito von Doderer, Camus, Eminescu, *Mizerabilii*, Jules Verne, Ferrero, Péguy, Soljenițin, Lesage, Nadejda Mandelștam, Eugen Ionescu, Beckett...

16. Un fragment din poemul Vară de noiembrie de Lucian Blaga:

*„Iubito, -mbogățește-ți cîntărețul,
mută-mi cu mîna ta în suflet lacul,
și ce mai vezi, văpaia și înghețul,
dumbrava, cerbii, trestia și veacul.
Cum stăm în fața toamnei, muți,
sporește-mi inima c-o ardere, c-un gînd.
Solar e tîlcul ce tu știi oricînd
atîtor lucruri să-mprumuți.“*

Care este „tîlcul“ de care vorbește poetul?

Psalmistul cere viforului, apelor, gheții, balaurilor să laude pe Dumnezeu, căci Dumnezeu e în toate. Cred că iubirea e aceea care „însuflețește“, căci întru ea Duhul (suflul) divin dă viață, putere și sens tuturor lucrurilor. Fără de iubire totu-i pustiu, un pustiu structuralist.

17. Sînteți convins că Sisif este noul Hristos al secolului XXI?

Cîtuși de puțin.

18. Ați scris o carte despre Geo Bogza. Credeți că e un mare scriitor?

Am scris-o (Lucian Raicu e singurul care a înțeles) ca un soi de minusculă „Căutare a timpului pierdut“, ca o încercare de înviere a Epocii tinerețelor mele. Cărticica (oribil tipărită) e un „Poem invectivă“ al meu, o înfruntare a neo-moralismului burghez, a noului val de stupiditate, conformism și lozincărie. Bogza n-a îndrăznit să retipărească în volumul antologic *Orion* nici una din poeziile *Poemului invectivă*. Am reprodus, integral, două dintre ele eu, bătrînul, călugărul. Broșurica mea nu are bază critico-estetică, ci una „melancolică“ (anii de tinerețe evocați) și una „politică“ (protestatară).

19. Sfîntenia sinelui este creatoare de poezie?

Orice — e un truism — poate fi izvor de poezie, dar Emoția poetului să fie sinceră și puternică.

20. Cît am trăit o vreme la Roma, rugăciunea de dimineață mi-o făceam în fața celebrei Pietă a lui Michelangelo. Era cea mai pură formă — cu totul coplășitoare, de o melancolie a privirii ce depășea orice suferință — de fericire pe care am trăit-o. Cînd mă asediază tristețile, o revăd, o retrăiesc. Nu e un refugiu, ci o alianță neîntreruptă cu umilința și frumusețea ajunsă mit, așteptînd să se producă miracolul Reînvierii. Sînteți în mă-

Pietà - Michelangelo

sură să roștiți din perspectiva culturii dumneavoastră religioase cîteva cuvinte despre această capodoperă, ca să-i redescopăr noi frumuseți și noi înțelesuri?

Nu, nu-s în stare. Cum oare aş fi? Acolo se află taina tainelor: mila, cuvînt fără pereche, cel mai potrivit cu întruparea lui Hristos. S-a întrupat ca să ne mîntuiască, să ne scandalizeze (trezească) și să ne miluiască.

Michelangelo a vrut și a izbutit să dovedească — pe calea esteticului — realitatea deplină a întrupării, aceea despre care Dostoievski a scris că nici apostolii n-au crezut în ea, de vreme ce s-au îndoit de putința învierii. În *Pietà* învierea, de asemenea, pare imposibilă, moartea definitivă. N-a mai rămas nimic altceva decît mila. Condiția umană e redusă la compătimire, la a nu-ți fi milă de. Ca și Domnului de întreaga omenire. Adevăratul nume al sculpturii e: *Mila*. Învierea e încă tănuită. E încă dincolo de linia orizontului omenesc, pentru că Iisus a jucat cîstit, într-atîta S-a întrupat de serios, de sincer, de total, încît nimeni nu a putut da crezare învierii Sale. Învierea a fost o surpriză și pentru ucenici. Aceasta e, îmi pare, momentul surprins de Michelangelo: al întunericului nopții (adînci) dinainte de zori, e (spre deosebire de cum definește Borges arta) iminența unei revelații care se va produce. Dar încă nu s-a produs. Pămîntul fîgăduinței e aproape de tot, *după colț*. Dar artistul, cîstit și el, nu evocă învierea în lucrarea sa. *Nouă* ne revine sarcina de a o simți în beznă. De aici provine probabil emoția dumneavoastră: în bezna (aparent definitivă) ce se oferă privirii, îndrăzniți să presimțiți ce va fi. Frumusețea statuii e și ea „închisă“, nu descoperă izbînda, numai tristețea, mila. Și presimțirea aceasta nebunească, nădejdea aceasta fantastică *vă îmbată* la Roma, *vă îmbată* și acum, de fericire. O fericire care, ca și a lui Toma — interpretarea e a lui Valeriu Anania —, parcă nu cutează să creadă că adevărul poate fi atît de frumos, de senzațional, de copleșitor.

(*Pietà* e lucioasă și lustruită și închisă în sine ca o figură spațială a lui Brâncuși. Radiază frumusețea și ascunde speranța și tumultul sufletească. Michelangelo și Brâncuși sînt doi emotivi care își îmbracă masca perfecțiunii formale. Cadavrul lui Iisus e un cifru. Iar dumneavoastră v-a fost îngăduit să întrezăriți cifrul. Nu-i de mirare că ați trecut — de pot spune așa — prin agonie și extaz.)

21. *Mai recitiți Amintirile din copilărie ale lui Ion Creangă? Ce impresie vă produc?*

Da, desigur, nu adeseori, totuși. Impresia? Excelentă. Își exercită farmecul de fiecare dată, ca orice capodoperă.

Îndrăznesc să vă rog să citiți nota mea din *Viața românească* (nu-i prea veche) intitulată „Creangă, Dickens, Proust“. Veți vedea cîtă prețuire „gravă“ acord acestor *Amintiri* pe care le cred a fi nu numai un admirabil exercițiu stilistic și o încântătoare „carte pentru copii și tineret“, ci o „Căutare a timpului pierdut“.]

22. *„Frumusețea va salva lumea.“ Mai este actuală această idee a lui Dostoievski?*

O va salva nu frumusețea „estetizantă“, ci frumusețea (sănătatea, luciditatea, normalitatea) ca vrăjmașă a prostiei (care-i meru hîdă, ridicolă, neghioabă) și a pociturii. Trăim printre structuri ale prostiei agresive și de sine încîntată, care nu-i mai puțin urîță decît kitsch-ul, mahalaua, moftologia. Vă sfătuiesc să-l recitiți pe I.L. Caragiale din perspectiva literaturii satirice ca reacție împotriva slujeniei. Ori pe Flaubert. La amîndoi ostilitatea se îndreaptă atît împotriva neroziei, cît și împotriva slujeniei. Prostia, numele cerebral al hidoșeniei. Salvarea, desigur, cînd va veni, va surpa „aerele“ pe care și le dă hidoasa gugumănie.

Răspunsul cel mai bun și definiția cea mai concludentă o aflăm de la Baudelaire:

„Frumosul nu-i decît făgăduința fericirii.“

Textul românesc parcă-l întrece pe cel francez („Le Beau n'est que la promesse du bonheur“), datorită întregitei prezențe a foșnitoarei litere f („... nici un fior... nici un foșnet...“).

23. M-a obsedat și mă obsedează moartea lui Nicolae Bălcescu. Exilul la Palermo — o nemeritată crucificare. Prin ce este Bălcescu un erou tragic?

Cred că e tragic în sensul în care orice învins de bună-credință se învrednicește de acest epitet. Nu subscriu la crezul politico-social al lui Bălcescu, însă, firește, îl respect și moartea aceea, departe, în chiar anul Unirii Principatelor și începutul unei ere noi pentru români iscă o imensă tristețe, o imensă compătimire.

24. Vă este cunoscut scriitorul Ion Vlasiu. Ciclul memorialistic În spațiu și timp (I – 1970, II – 1971, III – 1973, IV – 1987) e opera unui artist fără prejudecăți, rostind adevărul în numele unei experiențe trăite. Studiindu-i ciclul, textele, m-am gândit la dumneavoastră. Cred că există între Ion Vlasiu și Nicolae Steinhardt multe afinități de structură morală, de orizont interogativ existențial. Iată o reflecție scrisă parcă de dumneavoastră: „Nu te lăsa biruit nici de ură, nici de dispreț, nici de indiferență. Adu-ți aminte că puterea celor răi, corupți, proști și leneși este efemeră. Lucrează liniștit, spune ce ai de spus, caută măiestria necesară pentru exprimarea frumosului. Tu știi că în fața frumuseții au îngenunchat și marii tirani.“ Ce vă spune Ion Vlasiu ca moralist al secolului XX?

Citatul a fost frumos. Mi-a fost dat să cunosc manuscrisul lui I.V. complet, înainte ca redactorul de carte să-l fi revăzut și puricat (purificat). Conținea lucruri *mult* mai puțin frumoase și nobile. Fraza, totuși, e de sine stătătoare, își păstrează valoarea. Întrebării dumneavoastră eu însă îi răspund: Hm.

Să știți că frazele și sintagmele se cade să fie judecate în „cîmpul“ din care fac parte, o dată cu celelalte în care se află în interacțiune.

25. Imnele lui Ioan Alexandru valorifică, ritualizează și un fond bizantin. Vă rog să-i definiți semnificația.

Fondul bizantin — lucru bine știut mai ales de la Iorga încocoace — apare oricui cercetează mai toate tărîmurile noastre culturale. E una din „culorile de fond“ ale tabloului românesc. Este, indubitabil, ușor de aflat și la Ioan Alexandru. Nu aici mi se pare însă că dăm de ce este mai original și mai autentic și mai fermecător la Ioan Alexandru. Nu. Ci în versurile lui mai simple, mai sătești, mai ardelene. Hie-ratismul bizantin, fala purpurie, limbajul inspirat de cel au-lic, liturgica împărătească mie unul mi se arată a fi la I. Al. veșminte dacă nu de împrumut, în orice caz „de sărbătoare“. Îi șade mult mai bine în straiile aferente civilizației române sătești, aceea anterioară organizației noastre statale. Eu mai ales așa îl văd: ca pe nostalgicul obștiilor sătești dinainte de cnezate și voievodate.

26. Critica dumneavoastră acordă un rol fundamental valorilor morale ale operei interogate. Ce importanță acordați valorii estetice?

Refuz să mă las antrenat într-o discuție implicînd dihoto-mia estetică—etic de cînd am citit ecuația lui Wittgenstein: *eticul și esteticul sînt identici*. Nu poate fi concepută ope-ra de artă fără valoare estetică — și nici fără valoare mora-lă. Sînt două „fețe“ sau ipostaze ale unei aceleiași ființări (*ousia* greacă, substanța) întocmai ca cele trei „fețe“ sau per-soane ale Sfintei Treimi.

27. Definind personajele unui roman actual, viața lor în raport cu realitatea socială, istorică, aveți în fața ochilor un model?

Nu. Personajele romanelor actuale sînt, bietele, năpădite de stresuri și deformate de mediul ambiant cu totul negativ. Poate Carol (i-am uitat numele de familie) din *Fețele tăcerii* de Buzura, omul care din suferință a extras bunătatea și gentilețea și care-i unul din personajele cele mai nobile ale literaturii române, vrednic să figureze într-un roman al lui Dostoievski. Da, el!

Mi-am adus aminte de numele de familie al lui Carol din *Fețele tăcerii*: Măgureanu.

28. Ați scris despre reprezentanții promoției '80. Ce aduce ea efectiv nou, original, în spațiul literaturii de azi?

Mi s-a părut — și am scris așa — că aduc un suflu de libertate, curaj, nepăsare de standarde, scurt spus: o vioiciune (lucru minunat și necesar oricărei mișcări literare, oricărei noi generații). S-au mai potolit acum, s-au zburătăcit și vioiciunea mi se pare în oarecare regres.

29. Homer și Goethe vă sînt contemporani?

Desigur.

În artă nu există demodare, cădere în desuetudine. Ulteriorul nu desființează antecedentele. Nu există concurență, înlocuire, nimeni — ca în *End game* al lui Beckett — nu-și aruncă predecesorii în lăzile de gunoi. Artiștii autentici ies din timp, timpul nu are nici un efect asupra lor, îi scapă cu desăvîrșire. Toți marii artiști sînt contemporani între ei și ne sînt contemporani. Euripide, Racine și Eugen Ionescu ne sînt în mod egal contemporani.

30. Timpul vă asediază fără milă, vă provoacă neliniști?

Cum de nu? El e marele nostru vrăjmaș. Ați uitat că vorbiți cu un admirator al lui Proust, iar pentru Proust acesta-i Vrăjmașul!

31. Bătîndu-vă la poartă un tînăr cu dorința sinceră de a-i da sfaturi pentru viitoarea carieră umanistă, care ar fi aceste sfaturi?

L-aș sfătui să se apuce de orice altceva, numai de „cariera umanistă“ nu. Adică, profesional, nu l-aș sfătui să nu învețe bine greaca și latina, e mereu nevoie de profesori de limbi clasice. Dar asta ca profesie. Altminteri, cariera umanistă în secolele XX–XXI o socotesc o manifestare a masochismului.

32. Ce rol acordați în analiza critică a poeziei memoriei culturii și orizontului existențial?

Analiza critică a poeziei presupune neapărat cultura generală, cunoașterea adîncă a tot ce s-a făcut în acest domeniu pînă la data operației critice și o memorie fenomenală (nu poți face critică poetică serioasă dacă nu cunoști cîteva mii de versuri pe dinafară).

P.S. Nici viața în pușcărie nu-i posibilă și decentă dacă nu știi cît mai multe poezii pe dinafară. Cea mai bună, cea mai practică pregătire pentru pușcărie este învățarea pe de rost a nenumărate poezii (și cărți, în general — vezi cazul abatelui Faria din *Contele de Monte-Cristo*).

33. Nu credeți că a dispărut natura din romanul actual?

Ba da. Pentru că stresurile vin din domeniul ecologic urban-industrial, care proliferază. Cu acestea avem de furcă, natura e undeva în arierplan.

34. Constantin Noica și-a creat un limbaj filozofic de o mare frumusețe. Pe baza acestui limbaj va păstra în timp tinerețea reflecțiilor?

Constantin Noica nu a fost numai filozof. A fost un mare scriitor. Ion Caraion îmi spunea că îl considera un mare poet. Nu știu cît are să rămînă din filozofia sa (cred că mai ales

cărțile din prima parte a vieții), sînt convins că proza lui admirabilă va supraviețui, e plină de putere și frumusețe.

35. *Nu vă bate gîndul — eu îl văd necesar și fericit — să vă scrieți memoriile și antimemoriile?*

M-a bătut! (La propriu și la figurat.) După îndemnul lui Dinu Pillat — om și prieten *comme on n'en fait plus* — am scris pe larg cum am ajuns la creștinism. Botezul meu avînd loc la închisoare (la Jilava), povestirea mea, amplă, a îmbrăcat prin forța lucrurilor și un aspect „politic“ și a luat caracterul unor memorii. Manuscrisul meu — *Jurnalul fericirii* — despre care am pomenit cîtorva prieteni intimi — a făcut obiectul unui denunț. Mi-a fost confiscat în 1972 și restituit — în urma intervenției Uniunii Scriitorilor — în 1975. În 1984 mi-a fost din nou confiscat și depus — pare-se — la Arhivele Statului. Manuscrisul e voluminos. Vorba lui Mircea Eliade: cea mai importantă bibliotecă românească se găsește în depozitul Securității și la Arhivele Statului (controlate de M.A.I.).

36. *Ce vă spune azi un romancier ca Marin Preda?*

Imposibila întoarcere e o carte formidabilă! Moromeții sînt un roman excelent.

Atît. Cel mai iubit dintre pămînteni e un act de curaj și curtezanță, conține și lucruri foarte bune, dar e o lucrare pripită, nefinisată, neunitară. E o confesiune, un pamflet, un protest, un act disperat, însă e o operă literară neterminată.

37. *Ghepardul lui Lampedusa respiră o poezie a vieții și a morții. Prin ce a rămas romanul, și după trei decenii de la apariție, o capodoperă?*

Nu încapе îndoială că a rămas o capodoperă. Greu de precizat de ce. Precum spuneți, e un amestec — proustian — de viață și moarte, melancolie, eleganță, boierie, calm, resemnare și detașare post factum.

Îmi aduc aminte că, în '64, la ieșirea din închisoare, prima carte pe care am citit-o, după sfatul lui Alecu Paleologu, liberat cu cîteva luni înaintea mea, a fost *Ghepardul*; am citit-o cu încîntare și emoție. Filmul lui Visconti — tot primul film văzut atunci — m-a emoționat și el, mult; potrivit obiceiului meu — nu plîng niciodată din motive sentimentale, mereu însă și de obicei în hohote cînd citesc ori văd o capodoperă — am plîns mai tot timpul filmului. A trebuit să-l revăd nu numai pentru bucuria de a revedea o capodoperă, ci și pentru a-l „vedea“ cu adevărat, nu prin perdeaua lacrimilor.

38. Cred că l-ați cunoscut pe Mihail Sadoveanu. Sînteți bun să-i faceți portretul?

Să vă relatez trei scene autentice: 1) În fastuoasa casă, fostă a lui Richard Franasovici, din strada Pitar-Moșu în București, M.S., președinte al prezidiului Marii Adunări Naționale, primește un ziarist căruia îi acordă un interviu. Li se servește un uriaș platou cu sandvișuri de tot felul. Sadoveanu le mănîncă *pe toate*, minus unul. Pe acesta, ultimul, îl rupe în două și-i întinde gazetarului o jumătate grăind: vezi, sînt comunist, împart frățește tot ce am. 2) În altă lumină: Într-o excursie cu pluta pe Bistrița, toată lumea privește cu neșat peisajul. Sadoveanu joacă șah (ori table, nu mai știu) și habar n-are de peisaj. Apoi însă scrie o admirabilă — amănunțită și exactă — relatare a călătoriei! (Ăsta-i geniul!) 3) A tradus din Psalmi cu ajutorul unui ebraist: Moses Duff. S-au împrietenit. Duff dă de înțeles că după a lui părere artistul nu trebuie să „se vîndă“ politicii. Sadoveanu, atunci, îi mărturisește: „Ce vrei, ce vrei, ce nu face omul pentru o pîine?“ „Da, Coane Mihai, zice Duff, pentru pîine da, multe — n-are încotro, dar nu pentru o felie de cozonac.“ (Scenă relatată mie de doamna Valeria Sadoveanu la Văratec.)

39. Arta romanului lui Marcel Proust „terorizează“ și azi conștiința estetică?

Trăim încă în „secolul lui Proust“. Chiar și în noul val sînt elemente proustiene.

40. Sînteți disponibil să răspundeți la întrebările lui Hamlet?

Hamlet este un personaj actual și politic (vezi Jan Kott). Își pune întrebări pe care ni le punem și noi în veacul nostru suprasaturat de politică și de problema supraviețuirii într-o oarecare „Danemarcă putredă“. Hamlet nu e un „erou“, e un om cîstit dezgustat și indignat de ceea ce vede, însă prea puțin dispus să înceteze de a fi. Întrebările sale nu sînt propriu-zis filozofice, ontologice, sînt ontologico-politice. Le răspundem prin simplul fapt că trăim — ca și el! El însă sfîrșește regește și timp de cîteva clipe e „rege“, adică om adevărat, netemător de moarte.

41. Anna Karenina vă asediază din cînd în cînd memoria cu drama ei?

Da. Am scris în *Între viață și cărți* cîteva rînduri despre A.K., care au avut darul să o emoționeze pe redactorea de carte, Geta Dimisianu, și care i-au plăcut și lui Lucian Raicu (păcat că ne-a părăsit: un critic foarte subtil și inteligent). Mi-e foarte milă de sinucigași. Mă rog pentru mîntuirea sufletului lor, deși Biscrica ne oprește de la una ca asta. Eu totuși mă rog.

Plana Domnii

42. Ce credeți că va rămîne din opera de teoretician a lui Adrian Marino?

Greu de spus. Îmi pare informat, cult, inteligent și onest; dar nu-i găsesc nimic cu adevărat original și-l cred lipsit de acel suflu moral (în sens foarte larg), fără de care nu încap critica menită a dăinui.

43. Polemica de idei a dispărut din presa noastră. Care să fie cauzele acestui fenomen?

Ce întrebare nostimă!

Păi, iubite domnule Zaharia Sângeorzan, prima condiție a polemicii de idei e libertatea absolută a presei. Oare nu știți că presa noastră literară e admirabilă, putem zice, dar că nu o avem pentru că nu e liberă? Despre libertatea presei noi nu putem vorbi decît în limbajul lui Farfuridi, așa încît polemica de idei o putem trata sub genericul: ce-i aia? cu ce se mănîncă?

44. Nu ați fost tentat să scrieți o Istorie a literaturii române?

Nu. Am vrut să scriu (în colaborare cu un prieten și coleg aflat acum la Bruxelles) o *Istorie a parlamentarismului român*. Oricum, întocmai ca Ion Negoîtescu aș fi scris o istorie a literaturii unde ar fi fost prezenți numai autorii mei preferați. Așa a procedat francezul Kléber Hadens.

45. Transcrieți-ne un aforism care să vorbească de identitatea dumneavoastră morală.

Un aforism? Nu știu. O vorbă românească însă, da: brînză bună în burduf de ciine.

Pe plan creștin mi se potrivesc, poate, cuvintele tatălui copilului demonizat (de la Marcu, 9, 24): „Cred, Doamne, ajută necredinței mele.“

46. Ați citit romanul Scaunul singurătății? Eu îl consider un mare eșec. Sînteți de altă părere?

Spre rușinea mea, nu am citit cartea!

47. Cehov vă creează melancolii, o poezie a duioșiei? Sau vă face să-l recitiți pe Bacovia?

Îl gust pe Cehov. *Pescărușul*, *Livada*, chiar și *Unchiul Vania*. Dar mult mai puțin *Trei surori*. Despre piesa aceasta a scris pe șleau A.I. Soljenițîn (Ducă-se tustrele în fabrică dacă-s atît de ahtiate după muncă!). Proza lui scurtă, firește, o apreciez foarte. Nu-l socotesc a fi din aceeași „familie spiritu-

ală“ cu Bacovia. Există unele tangențe, dar îi văd diferiți. Îl recitesc în orice caz pe Bacovia fără a fi nevoie să mă incite careva. Melancolia nu e unitară. Melancolia cehoviană e alta decît a lui Bacovia. Bacovia nu e un duios, e trist, adică aparține altui registru al psihiei.

48. Recitindu-l pe Gheorghe Asachi, ce vă spune vocea lui?

Drept vorbind, nu. E un pionier, îl consider mai interesant și personal decît pare la prima vedere, dar „nu-mi spune mare lucru“. Nici c-ar putea: e un pluralist, un spirit practic, nu-i un duh al intimității, o „voce“ pe care să o poți auzi în clipe de amețală.

49. Jertfa lui Avram Iancu nu ține de o dramă shakespeariană?

Îi port lui Avram Iancu admirație, venerație, afecțiune. E, cu adevărat, un personaj dramatic, shakespearian.

Fraza aceea care-i este atribuită („La ce bun să ne întîlnim? Un mincinos ca el — împăratul Franz-Iosif — și un nebun ca mine?“) e vrednică de cel mai măreț și mai autentic stil shakespearian.

Drama lui Avram Iancu e copleșitoare. Nici o violență la el, nici un strigăt, nici urmă de ură. S-a refugiat în „nebunie“ blindă, în demnitate și eleganță și-a cîntat din fluier. E una din figurile cele mai captivante, mai înduioșătoare, mai nobile ale istoriei românilor. Și ce spirit organizator, ca militar diletant genial, ca și — păstrînd proporțiile — un alt militar diletant: Cezar. (Altă figură militară pe care o admir și îndrăgesc: Ecaterina Teodorescu.)

50. Critica pe care o practicați, eseurile scrise, cărțile publicate pînă astăzi sînt probe ale unui mod original de a trăi și dialoga cu literatura. Vă rog să vă formulați ideile despre critică. Și cît mai cuprinzătoare posibil.

Cele mai sincere și mai uimite mulțumiri pentru supremul compliment: mod original de a trăi și dialoga cu literatura. Mai frumos compliment nici că poate fi. Dar idei despre critică nu am defel, așa încît nu am ce formula și ca atare mai puțin în mod cuprinzător. Scriu — *pe cît posibil, pe cît îmi este îngăduit* — detașat și voios, teorii nu am! Decît că mă străduiesc să fiu obiectiv, să mă exprim clar și să nu mă prea repet și să nu folosesc clișee care se reped potop asupra oricui scrie. Sintagmei lui Boileau (*Chassez le naturel, il revient au galop*) eu îi văd și reciproca: *chassez l'artificiel, il revient au galop*.

Scrisul „sincer“ este cel mai anevoios, ne pîndesc întotdeauna și necruțător clișeele! Îmi pare că scriu totodată bătrînește și copilăros. Sînt, de aceea, mirat că sînt luat oarecum în serios, că sînt socotit „critic“, că s-au găsit oameni care să scrie despre mine. Sînt un diletant a cărui „originalitate“ cred că provine din amestecul de bătrînesc și copilăros.

51. Vă rog să definiți metoda, arta critică a lui G. Călinescu.

Critica lui G. Călinescu o socotesc a fi amestec de impresionism, erudiție, seriozitate, cumpătate de mici doze de subiectivism (nedelirant). G.C., critic, e mult mai obiectiv și drept decît mulți alții considerați mai de încredere. De ți-neală și chiar de nebunie dăm în *Bietul Ioanide*, în *Scrinul negru* și în teatru. Nu în critică! E și erudit, și nepărtinitor, și plin de bun-simț. Adevărat este că despre Blaga și Ion Barbu ar fi putut scrie mai cald și cu mai multă înțelegere; altminteri însă e oricînd util și chiar necesar a-l consulta.

52. Cum vă explicați faptul că Nicolae Iorga a scris o operă care se identifică perfect cu o... literatură?

Pentru că asta a și fost mai 'nainte de toate și în permanență și aproape exclusiv: un foarte mare scriitor, unul din cei

mai extraordinari mînuitori — la nivel superior — al limbii române. După el vin Caragiale, Odobescu, Sadoveanu.]

53. După 150 de ani de la naștere ce vă spun omul și opera lui B.P. Hasdeu?

Se află în *Escale* un scurt text intitulat „Farmecul lui Hasdeu“. Scriu acolo că-l găsesc pasionant, viu, tumultuos, drept și nedrept, depășit, fantezist, dar și „fantastic“, „formidabil“; nu-i un erudit, un scriitor, e un „număr de senzație“, o avalanșă, o „figură“ cum puține sînt.

54. L-ați cunoscut pe Nichita Stănescu? Cu ce imagine ați rămas?

L-am văzut de-aproape o singură dată, era cu Eugen Simion la cafeneaua Capșa. E mult de atunci. Încă nu se îngrășase, nu se buhăise. Era în plină formă. Un mare poet, fără doar și poate, dar n-a evoluat urcînd.

Mie, cazuri ca Labiș, mort alcoolic la 21 de ani, ori Nichita Stănescu care, practic, s-a sinucis cu băutura îmi pricinuiesc o deznădejde, o supărare pe viață, o indignare, o tristețe fără de margini, o revoltă. Eu, care numai puritan nu-s, simt că mă pîndesc la orice colț de stradă ambuscadele Puritanismului. În amîndouă cazurile poartă și Societatea o bună parte din vină.

55. Cred că aveți un mare poet pe care îl recitiți din vreme în vreme. Care este numele lui?

Nu unul, ci patru: Valéry Larbaud, Lautréamont, Eminescu, Péguy.

56. Sînteți bun să comentați această reflecție aparținînd lui Ion Brad: „Poezia rămîne ultimul adăpost, mai sigur decît cel antiatomic, în lupta împotriva morții“?

Reflecția trebuie lărgită, nu numai poezia, ci orice formă și fel de literatură, muzică, artă — „cultură“.

Asta-i de altfel arta: neg-entropie, făurire de informație, adaos de informație în univers.

Cultura este izvor de *plus*, asemenea hidrogenului de care vorbește Noyle: își face încontinuu apariția de nu se știe unde din univers.

Poezia (arta, cultura) e plus de informație — adică viață, improbabilitate.

Cultura nu-i „oglundire“. Ce prostie! E (Balzac) rivala vic-tii, viață la un grad superior de intensitate, viață paralelă.

Iată că a spus și Ion Brad ceva frumos și bun. Era timpul!

57. Viața și opera lui Mircea Vulcănescu sînt pentru noua generație de scriitori aproape necunoscute. Sînteți disponibil afectiv și critic să ne vorbiți despre această personalitate a culturii românești?

Sînt din nefericire prea bătrîn, prea șubrezit și — deocamdată cel puțin — dăruit cu prea puțină sănătate ca să o fac așa cum s-ar cuveni.

Nu încapе îndoială că M. Vulcănescu a fost *spiritus rector* al epocii. Și Nae Ionescu, nu zic ba, și el, dar mai ales M.V., mult mai „așezat“ decît Nae și lipsit de acele ambiții care pe Nae Ionescu mai întîi l-au prins în mrejele întinse, nu fără iscusință, de Carol II și apoi l-au pierdut.

Mai tot ce este expus și ipostaziat la Noica, Eliade, Cioran, Mișu Polihroniade, Dragoș Protopopescu, Herseni, Vojan, Acterian, Țuțea... se află în germen și esență la M.V. care a scris puțin și a „lăsat“ puțin, dar a inspirat, vitalizat, orientat, perspectivat întreaga generație. Era înzestrat cu o imensă putere de muncă și foarte cinstit. Și multilateral cult. S-a mulțumit a sta în umbră. (Cf. Lucian Herr, pentru generația lui Péguy, dar în alt sens.)

Ce a vrut? Cred că *Schimbarea la față a României*. Vedea lucrurile de sus, cuprinzător și pînă-n adîncime.

Caietele critice i-au consacrat un număr. Frumos, dar s-a spus prea puțin.

Poate veniți odată la Rohia. Dacă Dumnezeu îmi va da viață și sănătate și dacă mă veți găsi „en veine de confidences“ și în dispoziție de hagealîc, s-ar putea să vă spun mai mult, nu în scris; sînt lucruri destul de confuze, de „gingașe“.

58. Ideea de Eminescu (sintagma aparține lui Lucian Blaga) ce vă spune în raport cu Blaga, Arghezi, Bacovia, Barbu?

Să vă spun pe scurt de ce Eminescu e „altceva“. Pentru că }
avea caracter și era dintr-o bucată; erau într-însul, ca-n orice om, și binele și răul (puțin), dar nu era morișcă.

Arghezi, Bacovia, I. Barbu, Blaga: *mari* poeți. Nu ajunge! Barbu a umblat cu șoalda după '44, pretinzînd că nu a fost ce a fost și scriind — frumos de altminteri — ce nu credea. Pentru Arghezi, cuvîntul caracter face parte din altă galaxie. Întunecat suflet! Și abject. Bacovia e o figură mai demnă și mai curată, dar și pe el îl învinovătesc de teatralism și destul de multă iscusință în arta de a-și apăra interesele. Chiar și Blaga — cel mai pur — s-a lăsat manevrat de pramatia de Carol II (un ticălos de mare clasă) și de Veturia Goga (o șmecheră fără pereche).

Ideea de Eminescu nu e o idee literară ori politică ori psihologică — e o idee ctică. }

59. Teatralitatea poeziei lui Emil Botta este o „înscenare“ sau expresia unui fond tragic?

Dragul meu, *orice* operă de artă este sinceritate + „înscenare“; „forma“ însăși nu-i înscenare? Dar pe Botta (E.) îl cred absolut sincer, fondul tragic e real; a fost un poet autentic, „teatralismul“ apare în opera lui numai în doza minimă inerentă oricărei opere de artă.

60. Poemul Luceafărul se deschide critic și analizei hermeneutice?

Luceafărul poate fi interpretat în orice fel. E *Faustul* românesc. Cuprinde în sine totul. După cum *Faust* îl reprezintă pe Goethe *in toto* (inclusiv delirul, fantasmagoriile, ascunzișurile, ambițiile), și în *Luceafărul* se află cuprinse (doar cantitatea textului diferă enorm) filozofia, melancolia, basmul, autobiografia, raportul Popular—Cult, spovedania, viața...

Faust, cred, e adevăratul geamăn al Luceafărului. Și *Faust* și *Luceafărul* dau pe față pe autor.

Mărturisesc că mie unuia figura lui Eminescu îmi apare mai luminoasă, curată și îmbietoare — din *Luceafărul* — decât a lui Goethe din *Faust*.

61. Ce valori morale descoperiți timpului românesc din opera lui Mihail Sadoveanu?

Nu atît valori morale, cît virtuți de caracter: sfătoșenia, bonomia, dragostea de viață, tihna, patriarhalitatea — tot ce este „dulce“ și fermecător în fenomenul românesc.

Or fi și altele: virtutea vitejiei, mituri (cum zice Al. Paleologu despre *Baltagul*); eu aceasta am reținut ca specific.

62. Există azi în cultura românească modele care să fie urmate de tineri?

Noica, desigur. Și, dintre bătrîni, Anton Dumitriu (deși a făcut prostii gogonate, dar prostii, *nu* nerușinări). Apoi, cred, Eugen Simion și Eugen Ionescu, neapărat: inteligență și caracter! (din preaplin). Vintilă Horia, cel din Spania. Virgil Nemoianu, de la Washington. Și, desigur, alții, nu-i știu pe toți.

63. Ce reprezintă pentru dumneavoastră Biblioteca?

A doua casă (casă în înțeles cald: cămin, *home* pe englezește).

64. Studiul critic vă satisface întru totul? Nu vă tentează o evadare în poezie, roman, teatru?

Ba da, ba da, ba da. Mă tentează. Dar îmi lipsește talentul. Nu cred să mai am nici timp, nici putere. Și-s bătrîn și resemnat. Și-s, acum, monah [Viața monahală e acaparatoare, ca orice iubire.]

65. Ce va rămîne să dureze din dramaturgia lui Eugen Ionescu?

Cred, *Cîntăreața, Scaunele, Regele, Setea și foamea, Uci-gaș fără simbrie.*

66. Poezia Anei Blandiana: ce cod moral propune dincolo de metaforă?

O sensibilitate totodată *exquise* (cum zic francezii) și *virilă* în fața răului, prostiei, ridicolului. O retracție, o repulsie — urmată nu de fugă, ci de oprire-n loc și împotrivire față către față.

67. Nu vă descoperiți afinități cu eseistul Mihai Ralea?

Mă prea măguliți.

68. Ascultați Johann Sebastian Bach?

Muzica

Da. Muzica-mi este cel mai bun prieten acum. Din ce în ce mai bun. Pentru Eugen Ionescu (născut și el în 1912): pictura. Pentru mine, muzica. Mozart, Haydn. Apoi Bach. Apoi Schubert, Wagner. Apoi preclasicii. Apoi toți ceilalți.

69. Rugul umilinței nu naște orgolii?

Să vă citez fraza (ultranostimă) a unui episcop francez: „En fait d'humilité, je défie n'importe qui!”

Lăsînd gluma la o parte: desigur, există primejdia nașterii orgoliului din umilință; desigur. Este de aceea nevoie de stric-tă supraveghere. Noica îmi zicea: fă și tu ca monahii care în post își puneau o picătură de ulei în cartofi sau varză. Ca să nu se trufească, ca să se smerească, să-și dea „ticăloșia” în vileag.

Astfel de „cedări” sînt salutare, profilactice. }

70. Dacă ați scrie un roman despre Unirea din 1859, ce rol le-ați acorda lui Al. I. Cuza și Mihail Kogălniceanu?

Să știți că eu socotesc Unirea de la '59 ca un exemplu de *teatru colectiv*. Toți au jucat roluri de prim-plan, a fost un adevărat act obștesc sub o zodie binevoitoare. Cuza s-a nimerit a fi un om inteligent, cumsecade și destoinic. Dar nu a jucat rolul principal. Nici „rezonerul“ piesei, M. Kogălniceanu, sforarul, păpușarul, un soi de Mircea Vulcănescu și el (însă oficial). Dar n-au „rezistat“ mult nici unul, nici celălalt. S-au certat copilărește. Cuza a fost un „centru geometric“ al momentului, a realizat în câțiva ani ce nu au putut face câteva secole. K. îmi pare mai dramatic: în el a pîlpîit focul duhului național. Nu-s nedrept cu Prințul? A fost o figură foarte onorabilă și, cred, profund simpatcă. Totuși: vorba ceea, băiat foarte bun, dar cu slăbiciuni. S-au purtat urît cu el, urît!

71. Sînteți un om cu imaginație: cum îl vedeți dumneavoastră pe Mihai Eminescu străbătînd bulevardele Vienei?

Sînt sigur că-l încîntau. Sînt sigur că circula negrăbit. Sînt sigur că a gustat „die Gemütlichkeit“. Că a intrat în cafelele și le-a prins izul și farmecul. Sînt sigur că nu se prea zorea, deși avea foarte multe de citit și nu-i prea plăcea să iasă din casă. Sînt sigur că le-a îndrăgit. Sînt sigur că a știut să fie nu numai un mare român, ci și un „Weltbürger“, un european, un domn, că a gustat din plin „civilizația“ bulevardelor vieneze.

Dar era conștient de *menirea* lui. A intuit repede care e: aceea de poet român. Și-a *preluat* rolul, i-a intrat în piele, l-a asumat. Nu s-a lăsat ademenit nici de o treabă atît de onorabilă ca aceea de profesor universitar.

Cinste clarviziunii sale și capacității sale de a fi statornic în hotărîri.

72. *Ce este o idee fașă de un mit?*

Să luăm un exemplu culinar. Ideea e rețeta. Mitul e torta încă nescosă din cuptor. Opera de artă e torta garnisită și frumos așezată pe farfurie.

73. *Europa reprezintă un tip de spiritualitate sau o pregnanță culturală?*

Amîndouă, firește.

74. *Recunoașteți în opera lui Lucian Blaga un orizont eminescian?*

Da. Blaga, dintre toți, mi se pare cel mai apropiat de Eminescu.

Deși a fost ambițios, susceptibil, supărăcios, răsfățat. (Și mult prea temător după '47.) Ceea ce Eminescu nu a fost! Dar orizontul mioritic se încadrează fără îndoială în orizontul eminescian.

Da, Blaga mai mult decît oricare altul. Eu unul îl admir mult, îi sînt foarte devotat.

75. *Ce întrebări i-ați fi pus lui André Malraux dacă l-ați fi întîlnit?*

L-aș întreba: Spune drept, că nu ne aude nimeni și eu îs mormînt, nu-i așa că statuile acelea din Cambodgia, la tinerețe, le-ai manglit?

[76. *Vă amintiți de cărțile copilăriei?*] !!! ✱✱✱

Mi-au plăcut: *Pickwick* și *Oliver Twist* de Dickens; *Mizerabilii*, *Cei trei muschetari*; toate cărțile lui Alphonse Daudet; din Jules Verne: *Ocolul lumii în 80 de zile*, *Copiii căpitănelui Grant*, *Căpitan la 15 ani*, *Doi ani de vacanță*; *Zînele din Valea Corbului* de Nestor Ureche; *Frații Karamazov*; *Cuore*; *Logodnicii* lui Manzoni, *Caravana* lui Hauff (povestiri), *Soll und Haber* de Gustav Freytag; *Viața la țară*; *Cîinele din Baskerville*; *Cinq-Mars* (Vigny), *Gil Blas* (Lesage).

77. Divinitatea este un simbol al iubirii sau un răspuns și un refugiu al profeților fără operă filozofică?

Nu mă încumet să dau divinității o definiție. În orice caz, nu una cu subînțelesuri psihanalitice.

78. Vreți să definiți contribuția Ilenei Mălăncioiu la dezvoltarea literaturii române de azi? Ce admirați mai mult la ea?

Aferim, femeie!

Curajoasă. Aspră. Le vede, le știe, le spune. Și cu suflet de muiere sensibilă, simțitoare. Suflet adânc, colțuros. Mare poetă.

Da, asta admir: o tărie inteligentă (foc) și totodată accesibilă milei, duioșiei (indirecte). Am calificat-o: o Antigona ducându-l pe Oedip de mînă, dar o Antigona cu suflet de Electra (și de Ecaterina Teodoroiu).

79. Vă rog să definiți originalitatea literaturii lui Borges.

Prețiozitatea + Erudiția + Poe + Sălbăticie sud-americană + Rafinament european + Manierism. Eu cred că a fost un mare scriitor. Mai curînd un pitoresc, un subtil, un mare manierist.

80. Nu credeți că opera lui Al. Philippide ar trebui restituită conștiinței estetice de azi?

Ba da. Și a lui Mircea Streinu (proză). Și a lui Const. Fânteneru (neapărat). Bună treabă a făcut Valeriu Râpeanu republicîndu-i pe C. Antoniadă, A. Dumitriu, P. P. Negulescu. Mai sînt cei din Franța (Lupașcu, Drăghicescu...), apoi Theohari Antonescu, Bădărău, Mihai Codreanu.

Da, și Philippide, cum de nu?

Nu credeți că vol. I din *La Medeleni* sau *Le Paradis général* ar putea fi *hit-uri* în librărie?

P.S. Philippide face poezie filozofică, întocmai ca Blaga. Dar Blaga, deși filozof, e cald, Ph. prea puțin.

*81. Ce redescoperiți astăzi în poemul naturii „Echinoc-
jiul de primăvară“?*

E un echinox rece, ploios, jilav, morocănos. Nu-mi este spre entuziasm. Îmi caut, meschin, zgribulit și moșnegește, re-
fugiul în căldura camerei mele dăruită cu o sobă de nădej-
de și-n multe lemne, crăpate din vreme și stivuite în apro-
pierea ei.

82. Sînteți de acord cu etica lui Seneca?

Pe stoici îi respect, dar nu-i iubesc. Sînt amarnici și înțe-
lepti. Respect însă, din plin.

83. Morala iezuiților a creat subterana dostoevskiană?

Eu nu sînt un adversar al iezuiților. În polemica lor cu jan-
seniștii, sînt întru totul de partea lor. Cazuistica a fost o lu-
crare liberală și generoasă. O condamnă numai cei care nu-s
informați. Dostoievski, cred, nu pe ei i-a avut în vedere, ci
spiritul totalitar în sine — și inchiziția, născocire a domi-
nicianilor, nu a iezuiților! Să nu uităm că, în cazul Galileu,
iezuiții sînt cei care i-au luat apărarea și au propus foarte
judicioasa soluție a ipotezelor științifice.

*84. Vă rog să analizați această reflecție despre Carte
apartinînd lui Octavian Paler: „Scrierea unei cărți e
ca un lung deșert străbătut.“*

Da, desigur, așa e. Așa-i cu orice lucrare, orice operă, ori-
ce săvîrșire. Opera are un caracter soteriologic. Spusa lui
Octavian Paler îmi aduce aminte de „perioada de mlaștină“
de care vorbea Codreanu în „Cărticica șefului de cuib“ } Ul-
tima carte a lui Octavian Paler, *Viața ca o coridă*, mi s-a
părut slăbuță.

*85. Care sînt „învățăturile“ care pot fi trase din Epis-
tolarul prezentat și îngrijit de Gabriel Liiceanu?*

Învățătura principală — i-am scris și lui Andrei Pleșu — constă în evidențierea naivității, susceptibilității, copilăriei, ne-seriozității scriitorilor. Doamne, cât îs de copilăroși, de supărăcioși, de atenți la epitete, la fleacuri, de irascibili (din te miri ce). Dau dovadă de egocentrism exacerbant, de mahalagism, de o mundanitate vecină cu a țățelor de mahala. Apar cu totul și cu totul imaturi.

86. Cum vă apare din aceste scrisori C. Noica?

Meritul cărții constă în aceea că-l reprezintă pe Noica așa cum a fost: cinstit, nobil, curat și, adescori, foarte uman, înduioșător.

87. Mai recitiți Ccl mai iubit dintre pămînteni? Vreți să definiți moralitatea personajelor?

Mărturisesc: nu am recitit cartea (v-am mai spus, parcă, lucrul acesta). Mi se pare foarte curajoasă, dar nefinisată și publicată (nu fără temcinice motive, desigur) în grabă. E un *document uman* și istoric de primul ordin, un lucru cum nu se poate mai onorabil, splendid, dar ca operă de artă suferă mult din cauza grabei. Iar partea „filozofică“ e extrem de naivă. E o spovedanie, curajoasă și foarte onorabilă — repet — însă impactul ei e legat de timp, de moment. Nu o pot reciti, cum aș reciti o carte bine încheagată. Personajele n-au moralitate. De unde s-o aibă? De unde să izvorască? Din noianul de minciuni? Țsta e mesajul cărții: că oamenii nu mai au moralitate; nu mai știu ce este aceea. Li se descoperă numai următor unei catastrofe, unui cutremur lăuntric — ori cînd au intrat în semi-comă. Minciuna a devenit reflex. Trăim în lumca de dincolo de oglindă, într-o infra-irealitate.

88. Ce reprezintă pentru dumneavoastră Cecillia Metella?

Un somptuos monument funerar.

89. *Sînteți convins că Roma și-a creat mitul prin arhitectură și cruzime?*

Arhitectura romană nu mi se pare decît anostă și solemnă. Mitul roman nu e un mit al cruzimii, ci al forței și al ordinii — ceea ce e cu totul altceva. Asprimea romană nu depășește nivelul general de cruzime al vremurilor acelora. Drumurile (șoselele), da, fac parte din mitul roman, în care cred că mai intră stoicismul (în sens larg), disciplina, juridismul și — în sensul cel mai nobil — civismul.

90. *Ființa rostitoare creează un destin prin operă?*

Opera, ca și moartea, preface viața în destin. Opera e victorială, dătătoare de sens, ea este devenirea întru ființă. Ea e ființa, întru care și-a aflat omul rostul.

91. *În ce ar consta celebritatea scriitoarei Marguerite Yourcenar?*

A scris, fără îndoială, două cărți excelente: *Memoriile lui Hadrian* și *L'œuvre au noir*. O desăvîrșită stilistă, cu o ținută spirituală de impecabilă demnitate.

La Academia franceză cred că au ales-o pentru că știa foarte bine grecește — asta i-a dat gata pe academicienii francezi — minus Eugen Ionescu: s-a opus alegerii ei!

92. *Ce înseamnă azi un scriitor total?*

Unul care spune adevărul, tot, care nu se lasă covîrșit și abătut din cale de sloganurile la modă, felurite în felurite locuri. Scriitorul, de altfel, nu e ținut a fi „total“ (lucru și foarte greu și foarte vag), ci onest, liber și curajos.

Scriitor total nu e numai Balzac pentru că a trecut în revistă mai toate secțiunile societății din vremea sa, ci este și Lau-tréamont; scriitorul total este acela care spune *tot* ce are pe suflet, care se exprimă nereticent, neîngrădit, care „dă drumul“ firii sale în întregime. Nu există firește rețete care să stea la îndemîna artistului, însă există două principii *sine qui-*

bus non: să facă numai ce-i place lui, să-i placă ceea ce a făcut; și să nu-i pese de nimeni și de nimic. Lucrarea de artă seamănă oarecum cu actul sexual: în acele momente însul nu se mai gîndește decît la sine și la ființa parteneră (cum ar veni: opera), de altceva nu se sinchisește.

Oare Laforgue sau Rimbaud sau Emil Botta nu-s poeți deopotrivă de „totali“ ca Victor Hugo ori Vasile Alecsandri? „Totalitatea“ nu-i funcție de extensia (cantitatea) operei sau de varietatea temelor, ci de intensitatea dezvoltării totale a „sufletului“ ori „suflului“ ori „persoanei“ autorului.

Nichita Stănescu ar fi putut deveni un poet total, dar a murit prea devreme și, din nefericire, i-au dăunat băutura, protocranismul și adulațiile. Nu cred că mizeria, mansarda și persecuțiile favorizează geniul poetic, deloc nu cred așa. Se poate ca băutura ori viciul (Baudelaire, Verlaine) să nu corupă talentul, dar sînt și cazuri (cum a fost al lui Nichita) cînd succesul și laudele n-au fost spre zidire (cum se spune în limbaj călugăresc). Poet total și poet național devii de la sine, nu luînd tu singur o hotărîre în acest sens și apucîndu-te să compui texte pe placul presei guvernamentale. Păcat, deoarece Nichita a fost fără doar și poate un poet adevărat, un poet de mare talent și imense posibilități.

93. Răstignirea lui Hristos nu este primul roman absurd? Vreți să-i definiți semnificațiile?

Găsesc întrebarea dumneavoastră foarte logică și întru totul nescandaloasă. Da, moartea lui Hristos — deopotrivă crudă și inexplicabilă — ține de „literatura neagră“. Lumea crede că Vechiul Testament e nemilos și strașnic, iar N. T. blînd. E o eroare: N. T. se încheie cu un act de ferocitate și barbarie, săvîrșitor de deznădejde și absurd.

De ce? Pentru că numai așa este suferința adevărată și autentică, dacă e deznădăjduită și inexplicabilă, absolut de neînțeles. Era nevoie să fie așa pentru ca să se dovedească sinceritatea, seriozitatea și deplinătatea întrupării. Pe cruce n-a murit o „aparență“, cum cred monofiziții, ci un om care a

cunoscut suferința pînă la capăt și a băut paharul amărăciunii pînă la fund.

Da, găsesc formula dumneavoastră excelentă și ortodoxă: e primul roman absurd, negru. Cu adaosul — esențial! — că sfîrșitul romanului nu-l constituie moartea pe cruce, ci învierea.

94. *Vă rog să analizați acest fragment aparținînd lui Albert Camus: „Nu morala, ci împlinirea. Și nu există altă împlinire decît aceea a iubirii, adică a renunțării de sine și a morții în fața lumii. Să mergi pînă la capăt. Să dispari. Să te topești în iubire. Nu eu voi mai crea atunci, ci puterea iubirii. Să te pierzi. Să te dezmembrezi. Să te nimicești în împlinirea și în pasiunea adevărului.”*

Iată un text absolut creștin. Creștinismul nu este nici el un simplu moralism oarecare, ci un mod nou de trăire.

Textul lui Albert Camus — ca și multe ale lui Dostoievski — e un text evanghelic. Camus a fost un artist curat, cinstit și inteligent. Pe el nu l-au putut îmbrobodi. Textul nu-i de mirare. Un om ca el nu putea să nu afle, pînă la urmă, că totul se rezolvă în iubire.

95. *Ce înțeles, înțelesuri descoperiți acestor fraze: „Mă simțeam destul de zeu pentru a pogorî printre fiicele oamenilor“? (Goethe).*

Înțeles de semetie și fală. E dat naibii, grija lui cea mare este să dea impresia că tot ce face, voit face, slobod face, din condescendență și mărinimie. În loc să spună: mi s-a făcut de dragoste, clasicizează, profesoral și plin de superbie: Mă simțeam... Infatuarea nu e numai masculină, ci și literară și apologetică. Drept vorbind, mi se pare emfatică și ridicolă draparea aceasta în togă și în veșmînt olimpic pentru a anunța lucruri firești, umane, triviale (de mă pot exprima astfel). Așadar: infatuare, pompă, retorică. (Dar le zice bine!

ce-i al lui e al lui! Și lucru curios: în poezie e simplu, popular, șugubăț, sfătos, la mii de mile depărtare de retorică!)

96. Trăim azi sub teroarea mediocrității?

Da, da, da, de trei ori da. Nu teroarea KGB, nu teroarea polițienească, nu, ci dubla teroare: a prețului de cost și a neiertătoarei, vigilentei, neobositei mediocrități. Mediocrii au alcătuit liga lor de neînvins al cărei scop e să bareze drumul oricărui cât de mic talent. Țasta e „tăvălugul“, de care s-a tot vorbit în Occident.

97. Istoria nu se ascunde în „regia“ minciunii, dedublării?

Rostul adevăratului istoric acesta este: să dezvăluie ce stă camuflat sub minciună, să decodeze sloganurile, să descopere ce stă ascuns.

Modelul istoricului va să fie Procopiu din Cezareea cu a sa Istorie arcană. Marele istoric e un detectiv, sensibil la microsemnale, un clinician iscusit, un distrugător de „regie“. (Vă felicit. Sînteți în mare formă. Îmi puneți numai întrebări incitante și formulați adevăruri care dovedesc o minte extra-lucidă.)

98. Ce vedeți în ochii profetului care a străbătut deșertul?

O fericită oboseală și o poftă nebună de a glăsu.

99. Martorii sînt mai buni ca vinovații care au deconspirat conjurația împotriva lui Hristos?

Mărturisesc că nu înțeleg întrebarea. Vă rog să o formulați mai limpede. Mă încurc, nu pricep!

100. Recitind opera lui Shakespeare, ce actualitate îi descoperiți?

Shakespeare e prea complex, adînc și puternic pentru a nu fi mereu actual, în orice timp. Dar piese ca *Hamlet*, *Lear* ori *Macbeth* (ori și *Iuliu Cezar* sau *Coriolan*) sînt îndeosebi actuale, „arzătoare“ în acest sălbatic, absurd și dement veac al nostru. Jan Kott a scos în evidență nebunia politicianului ajuns atotstăpînitor. *Lear* și *Macbeth* descoperă străfundul însetat de putere și absolutism al omului. *Lear* nu mai rabdă laudele, oricît de nerușinate, îi trebuie neapărat hiperbolele, hosanalele, prosternarea, idolatrizarea. *Lear* e imaginea omului căruia nu-i mai ajunge puterea, căruia îi priește numai zeificarea.

La Shakespeare dăm de cruzime, nu la bietul Artaud. De aceea și este azi mai „actual“ ca oricînd — deși „mai actual“ e tot atît de caraghios ca și mai „splendid“ —, adică mai lesne de înțeles. Absurdul, nebunia, cruzimea îi erau perfect accesibile — iar noi le vedem cu ochii, le trăim. Pentru noi lumea pare cu adevărat a fi (v. *Macbeth*) „full of fury and sound“. El le-a prevăzut. Oricare mare scriitor e, într-o oarecare măsură, un profet, un „văzător“.

101. Recitesc pe Albert Camus. Redescopăr multe idei, reflecții de o extraordinară originalitate. Vă propun să le priviți cu ochii dumneavoastră. Să le judecați din perspectiva actualității: „Ce cuget eu mai presus de mine însumi și sînt fără să pot defini? Un fel de înaintare anevoioasă către o sfințenie a negării — un eroism fără Dumnezeu — omul în sfîrșit pur. Toate virtuțile omenești, inclusiv singurătatea față de Dumnezeu.“

Vrea să se poarte ca un creștin, fără a fi ținut să creadă în Dumnezeu și Hristos.

Mă rog, de atei ca el să tot avem parte.

Pentru unul ca el, lucrul este, poate, posibil. Dar pentru ceilalți toți? O morală atee este șubredă, primejdioasă, cu totul supusă instabilității. Pentru mase e o simplă iluzie, arhidovedită ca atare.

Între un *aristocrat* al spiritului și un mare *civilizat* ca A. C. și un creștin deosebirea este minimă. Doar și pastorul Dietrich Bohnhöffer ne-a învățat că trebuie să ne purtăm bine și creștinește chiar dacă Dumnezeu nu ar fi — *etsi Deus non daretur*. Acesta, domnule Zaharia Sângeorzan, e adevăratul creștin (de ordin superior) care se poartă creștinește nu de frica iadului sau pentru răsplata raiului, ci din dragoste pentru Dumnezeu care s-ar putea să nu „existe“. N-are a face. Dacă, pe patul de moarte fiind, mi s-ar dovedi cu argumente irezistibile că nu Hristos e adevărat, ci altceva, eu tot cu Hristos rămân (Dostoievski).

Repet: Un A. C. se poate eventual lipsi de forma credinței, dar pentru ceilalți morală laică e o iluzie și o bazaconie.

102. Tot din Camus: „Ajuns la absurd, căutînd să trăiască în consecință, un om constată întotdeauna că lucrul cel mai greu de menținut pe lume este conștiința. Aproape întotdeauna, împrejurările se împotrivesc. Este vorba să trăiești luciditatea într-o lume în care dispersiunea este lege.“

Tocmai că fraza aceasta confirmă cele spuse de mine mai sus. Nu toți oamenii au *conștiința* aceea *fermă* pe care o presupune morală laică. Morală ateistă e șubredă, e o iluzie, deoarece nu toți oamenii au o conștiință. Toți au două picioare, nu toți o conștiință.

103. Din Camus: „Să te desprinzi de toate. În lipsa unui pustiu, ciurma sau mica gară a lui Tolstoi.“

Camus e un creștin fără voie sau fără să o știe. (Ca medicul fără voie sau ca domnul Jourdain.) Desprinderea se poate produce și în lume, se poate ivi și în lume distanțarea, degajarea, detașarea (cum zice Bhāgāvād Gitā). Exemplelor date de dumneavoastră le-aș adăuga: închisoarea.

104. Nu știu dacă l-ați cunoscut pe Mihai Ralea. Vreți să-i faceți un portret?

Mihai Ralea dovedește că inteligența și cultura nu ajung. A fost, fără îndoială, un om foarte inteligent și foarte cult și plin de talent. Nu ajung acestea. I-au lipsit: conștiința — distanța — eleganța. Omul acesta elegant, distins, cult s-a purtat de fapt în viață și *cu* viața lui ca un bădăran, un *malo-tru* zic francezii. Atașamentul absolut față de comoditățile și rafinamentele vieții materiale a prefăcut pe acest literat, pe acest om de cultură într-o paiată. Prin el morala laică și-a dovedit neantul.

105. Este autentic Victor Petrini din Cel mai iubit dintre pămînteni?

Autentic este, dar — sper să mă pot face înțeles — *nu este*. Romancierul nu a izbutit să-l *creeze*. E un port-idei, nu e un personaj real. Păcat, păcat că romanul a fost lucrat la repezeală și dat publicității sub formă de ciornă!

106. Trupul și sufletul își creează o morală în raport cu condiția umană, cu viața, cu destinul, cu istoria. Aș dori să o definiți.

Fiecare își rezolvă cum știe problema *personală* a relațiilor sale cu marile categorii: viața, destinul, istoria. Totul este ca rezolvarea să *nu* fie în raport de dependență cu istoria etc., ci cu principiile imuabile ale conștiinței morale.

107. Bunătatea nu interzice umilința?

Se împacă de minune într-o dreaptă socoteală.

Bunătatea se împacă de minune și cu inteligența. A crede că inteligența presupune negreșit șiretenie, răutate etc. e o prostie, o prejudecată „machiavelică“ (în sens caragialesc).

108. Nu aveți nostalgia de a călători la Roma? Ce ați privi, judeca, admira?

Ba da. Ce aș privi? Piețele, fîntînile, palatele, pinii, cîrciumioarele din cartierele populare (ca și Al. Paleologu). N-aș

judeca, n-aș admira. Occidentul, acum, nu-i de admirat, e de plîns. Căci e pierdut, *doomed* zic englezii. Îmi amintesc cuvintele Domnului: „Nu pe Mine să mă plîngeți, fiice ale Sionului, ci pe voi.“ Cancerul încă e lăuntric, nu s-a dat în vileag. Dar mai poate medicul (care știe) încerca o poftă trupească pentru femeia cu metastaze generalizate, deocamdată neexteriozitate?

109. Mai recitiți pe Ioan Slavici? Sînteți de acord cu principiile lui morale?

Ca scriitor, pe I. Slavici îl socotesc de mîna a doua. (Excepțînd *Popa Tanda*, o mare izbîndă.) Morala lui e morala de uz comun, nițel îmbîcsită. Și e la Slavici ceva „vulgar“, „trivial“, „neelevat“. E cel puțin impresia mea.

110. Tot din magnificul Camus: „Egoismul cumplit și devorator al artiștilor.“

Da, există un egoism cumplit al artiștilor. Am avut prilejul să-l întîlnesc. Altminteri, probabil, nu se poate; creatorii nu cunosc decît creația. Restul pentru ei nu există. N-au nici timpul, răgazul să se ocupe de altele. Totuși, Suarès a spus: nu există artiști mari, există numai oameni mari. Se cuvine să înțelegem: o doză de egoism e firească și necesară, artistul nu are timp de palavre, de gentilețe etc. (Cezar Petrescu: mă tot invită toți la masă, iar eu am de scris!)

III. Vreți să definiți originalitatea filozofiei lui Constantin Noica?

Originalitatea constă în stabilirea raporturilor intime și tainice dintre gîndire și cuvinte. Noica, așadar, se încadrează în marele curent contemporan al filozofiei care-și pune problema capitală a raportului limbaj-cugetare.

Iar devenirea întru ființă e o formulă creștină: devenirea întru perfectul creștin. Și Noica e un soi de Camus, un „moralist“ căruia nu-i trebuie credința.

112. Ideile au o memorie, dar destinul?

Ortega ne pune în gardă: necunoașterea trecutului ne face să repetăm erori grosolane din vechime. Destinul, recunosc, e inventiv, asta-i iscusința lui: camuflează trecutul și dă aparența noutății absolute unor scenarii „fumate“. Ne purtăm destinul în noi? Sîntem predestinați? Ursiți? Problemă teribilă. Eu cred că asta mai ales e creștinul în stare a face: să înfrîngă predestinarea psiho-fiziologică.

113. Eugen Ionescu a păstrat cu sine, în ființa sa, în operă, un orizont specific românesc, restituit conștiinței literare franceze?

Eugen Ionescu e un mare scriitor de limbă franceză (nu-i mai puțin un mare stilist — în alt fel — decît Cioran ori Proust), dar e un român. Orizontul lui specific (am spus-o) e al dreptei socotințe românești, al *înțelepciunii* și *clarviziunii* unui popor pe care nu-l duci cu muia, care *le vede*.

114. Ce vă spune un cer înstelat privit de pe pămîntul Rohiei?

Îmi spune: cît este de neprevăzută soarta omului! Un prieten, fost diplomat, fiu de magistrat superior, din înalta și înstărita burghezic, îmi spunea nu demult: ar fi crezut cineva în 1930 că voi fi pensionat ca muncitor necalificat ori că tu vei fi osîndit pentru favorizare de legionari și că-ți vei petrece anii din urmă ca monah? A, spune cerul înstelat, voi, oamenii, nu știți nimic, pe voi „norocul vă petrece“, adică imprevizibilul.

115. Ce-a mai rămas durabil ca moralitate, ca mod de a fi al țaranului român?

Din cîte văd la Rohia și în Maramureș, din *stilul* de viață a rămas destul de mult. Dar valorile morale sînt prăbușite. Șmecheria și aici își întinde acum stăpînirea. Minciuna. Morala a fost înlocuită cu: „descurcă-te!“ Iată noua lege:

descurcă-te! O fi stîngismul boala copilăriei comunismului. O fi imperialismul faza finală a burgheziei. Un lucru e cert! Că faza finală a marxismului e şmecheria generală!

116. Iubirile lui Balzac... i-au condiţionat voinţa creatoare? În ce mod?

Nu cred să-l fi influenţat prea mult. E o maşină de scris. Nici chiar Hanska. Totul se învîrteşte în jurul scrisului. Totul se transformă în scris. Vaca mănîncă iarbă, dar se prefacă în carne de vacă şi în lapte.

Dar cît e de *puternic*! Artistul adevărat e mereu puternic.

117. Vă rog să definiţi stilul critic al lui Alexandru Paleologu, Dan Hăulică şi Mircea Zăciu.

Al. Pal.: eleganţă ironică. Hăulică: preţiozitatea (de ordin superior). Zăciu: soliditatea informaţională, nepărtinirea. Acestea, grosso modo.

118. Marea vă provoacă inima şi imaginaţia să navigaţi prin lumea deşertăciunilor? Sau vă asediază cu noi valuri de scepticism?

Marea mă trece într-o stare de *contemplatio* absolută. Mă duce la *unio* cu Dumnezeu. Ca să vorbesc în stilul misticii catolice.

119. Cred că aveţi oricînd o idee critică despre poezia Anei Blandiana. Vă rog să o comunicaţi sub zodia sincerităţii.

Sincer vorbind: o admir mult. E o vitează. E o Poetă. Dar şi-a format şi ea o morală conformă cu Timpul şi cu Istoria, scrie şi ea proză.

Asta n-ar trebui: poezilor ar trebui să le fie interzis a scrie proză, care e un soi de invitaţie la compromis.

120. Aş dori să analizaţi poezia lui Adrian Popescu din perspectiva înțeleptului de la Assisi.

Grăiește cel din Asiza: poetul A. P. e însuflețit de cele mai bune intenții. Dar trebuie să iubești *totul*, chiar ce nu este de iubit. Și ar mai adăuga poate: Am fost și eu *prea* încrezător... E atât de greu să știi ce vor oamenii... Mila sălbatică de care vorbește, am încercat-o și eu... Am izbutit oare să o prefac în pură iubire?

121. Ascultați clopotele de la biserici. Ce voci mai ascund și cu ce semnificații?

Da, le ascult. Le ador. Clopotele din tinerețe, din copilărie, m-au chemat spre Hristos. Clopotele zglobii și dulci de Crăciun, clopotele grave și înfiorătoare ale Paștilor. Clopotele lui Poe. Ale lui Galaction. Avem clopote bune la Ro-hia. Cele din satul vecin, Boiereni, sînt superbe, pot rivaliza cu cele mai glorioase din Răsărit și din Apus. Binecuvîntat fie Sf. Paulin de Nola, inițiatorul lor, zice-se.

122. Genialitatea lui Mircea Eliade își trăia amplitudinea numai din enciclopedism?

Mircea Eliade datorează mult enciclopedismului și hărniciei, dar și *talentului* său de mare scriitor; nuvelele lui sînt splendide, *Noaptea de sînzienne* e un roman excepțional, o frumusețe a literaturii române.

Și chiar în opera lui științifică se simte *pretutindeni* artistul.

123. Poezia patriotică este tezaurul sacru al neamului românesc. Are ea astăzi un alt statut estetic, moral?

Poezia patriotică, la noi, a decăzut, vai, groaznic! A devenit lozincărie.

Nu-i de mirare că Eugen Simion, contestatar, a declarat că poezia patriotică română cea mai frumoasă este: „Nu credeam să învăț a muri vreodată...”

Felul cum este maltratată, terfelită poezia patriotică la noi e o rușine, o durere, o rană deschisă, un **blestem**...

124. Gabriel Liiceanu e un adevărat filozof sau e un rostitor de frumoase paradoxuri, de verbe întemnițate în retorica orgoliilor nemăsurate?

Înclin spre partea a doua a întrebării. E foarte profesoral, foarte doctoral. Prea din cale afară de didascalos, de Herr Professor. Exact contrariul lui Noica, mereu amen, gentil, modest.

125. Care sînt cele șapte păcate capitale?

1) Prostia, 2) Recursul la scuze: Nu știu, n-am știut, 3) Fanatismul, 4) Invidia, 5) Trufia neroadă, 6) Turnătoria, 7) Răutatea gratuită. Mai adaug o a opta: dragostea cu sila.

126. Am meditat mult la sinuciderea lui Petre Andrei. Ce minte lucidă, ce spirit realist! Și delirul verde l-a aruncat în moarte. Cum vă explicați vulnerabilitatea învătățului?

A încurcat-o și el. S-a lăsat prins în cursă de ticălosul de Carol II. Numai că era din altă stofă decît Ralea. Sinuciderea lui a fost un act nobil, singura ieșire din încurcătură. Dumnezeu să-l ierte!

127. Vă reamintiți de casele lui Balzac din Comedia umană? Ce le era specific, unic?

Da, fiecare e *alta*. Ca și la Mauriac. Da, așa era pe vremuri, fiecare casă cu individualitatea ei... Și la Dickens... E greu să crezi așa ceva în epoca blocurilor uniforme și a orașelor-dormitoare. Oamenii vor trăi în cazarmă. Asta îi așteaptă. Ce păcat, ce urgie! Casa era „dublul” omului. Eu am trăit în epoca istorică a oamenilor care trăiau în case. Acum e altă epocă — nenorocită — și vor fi alți oameni, vai de mama lor!

O fi fost el, Karl Marx, grozav și deștept nevoie mare, dar la asta nu s-a gîndit: ce le rămîne de făcut tinerilor dintr-un oraș ori un cartier-dormitor-cazarmă? Doar acestea: violul,

furtul și goana după casete porno și de violență. Biserici nu au, nici cafenele, nici cofetărioare, nici berării (și doar dumnealui deloc nu-i displacea berea!), nici grădini; nimic, decât șirurile implacabile de așa-zise blocuri (de fapt cocioabe suprapuse). Și atunci, firește, se folosesc de ce le stă la îndemână: violul, furtul, impertinența, bișnița. Cîrciumile? Da, vai, punînd în vînzare băuturi pe care nici cei mai nerușinați și mai haini cîrciumari armeni ori jidovi nu ar fi îndrăznit să le facă mușteriilor lor.

Asta-i faza finală a marxismului, după cum se pare că imperialismul e faza finală a capitalismului.

128. Nu ați dori să scrieți un Tratat despre sinceritate?

Nu sinceritatea este esențialul, cum crede Gide, ci buna purtare, morala, chiar de cere un efort. Sinceritatea nu e o scuză. În artă însă nu e ca în morală: acolo sinceritatea este esențială. Altfel e lozincărie și kitsch.

Totul se complică datorită intervenției masive, pustiitoare a minciunii. Oare nu vedeți, nu simțiți că trăim în minciună, pînă la gît, pînă la marginea buzei? Că ne-a invadat, ne-a cotropit? Că oxigenul, carbonul și hidrogenul au fost înlocuiți de minciună?

129. Ziua a opta nu este privilegiul moraliștilor?

Ziua a 8-a e a artiștilor, a contemplatorilor, a elitei, a tot ce ține de „dincolo“. E a lui Hristos. A 7-a e ziua de odihnă a trupurilor, a bietelor trupuri (Sonia Larian). A 8-a e a surplusului, Artei, Sfînteniei...

130. Setea unui zeu nu era și setea lui Dostoievski de a face din umilință o religie a dezmoșteniților?

La Bistrița, în noiembrie, am defînit arta (cultura) ca „smerenie semeată“. Umilința creștină (a lui Dostoievski) e drum spre îndumnezeirea omului (în sens creștin, nu nietzsche-

ean). Chenoza lui Hristos. Nu e religia dezmoșteniților, e virtutea elitei spirituale.

131. Să ne imaginăm că aveți în fața dumneavoastră Biblioteca N. Iorga. Toate cărțile și articolele scrise de acest Shakespeare al istoriei românești și universale. Aș dori să faceți o antologie din această vastă operă. Ce cărți și studii ați reține pentru ea?

Fără a șovăi prea mult: *Oameni cari au fost, Însemnările de călătorie, O viață de om așa cum a fost.* Mai toate articolele din *Neamul românesc* și multe din conferințe, discursuri, cugetări (puternice mai toate). M-aș călăuzi mai ales după convingerea mea că avem de a face cu un mare *scriitor*, cum și spuneți, asemuindu-l cu Shakespeare. Sînt ființe „infinite”: Goethe, Platon, Shakespeare, Iorga, Dostoievski.

132. Memoria lui N. Iorga nu era „cosmică“?

Ba da, ba da. Era și „fenomenală“ (întocmai ca a lui Mircea Eliade) — dar și cosmică, depășind atît fruntariile țării, cît și ale disciplinelor cărora s-a consacrat. Repet: la Iorga dăm de infinit, de infinitudinea cosmosului. De o sete universală și o aptitudine (vocație) de participare la elanul vital însuși.

133. Prozatorii de azi nu ar trebui să-l recitească pe Gustave Flaubert (mai ales cel din Corespondență...)?

Bună idee, foarte bună. Eu însă rămîn la ideea mea, la părerea mea — fără a disprețui cîtuși de puțin *formidabila* corespondență! — *Doamna Bovary* e capodopera lui și, totodată, romanul-model. Așa încît ar trebui să fie neapărat citită și *Doamna Bovary*. I-ar vindeca pe mulți prozatori de astăzi de numeroase neputințe, beteșuguri, obsesii și perversități ale scrisului.

134. Ce părere aveți de raportul dintre istorie și literatură?

Am mai atacat tema aceasta în *Incertitudini literare*, capitolul intitulat (cred): *Istorie, Stendhal, Preda*. Istoria și literatura se împacă foarte bine, se interferează chiar. Orice roman oricât de contemporan și de pur analitic e, prin forța lucrurilor, și un fragment de istorie. Se vede clar că așa e la Proust.

Și există nenumărate romane istorice de toată frumusețea: *Război și pace*, *Cinq-Mars*, *Logodnicii*, *Zodia cancerului*, *Adam și Eva*, *Mizerabilii*, *Quo vadis*, *Ultimele zile ale orașului Pompei*... De parcă Ferrero, Mommsen ori Toynbee nu se citesc ca niște autori de romane?

135. Romanul modern este o re-construcție a Bibliotecii?

De multe ori, vai, da. Sînt și excepții fericite: *Numele trandafirului*. Ori *Doktor Faustus* al lui Thomas Mann. *Orbirea* lui Canetti. Biblioteca e prezentă la Nabokov, însă filtrată. Aceasta-i condiția: să fie filtrată, cît mai invizibilă, cu totul neagresivă, neaflătoare în treabă; discretă, mascată. La Anatole France era discretă uneori, băgăreață alteori.

136. Iubiți înțelepciunea unui fir de grâu?

Cum de n-aș iubi-o? Nu-s doar și eu — păcătosul, urîtul, oropsitul — nu-s doar, totuși, om și eu, român (prin adopțiune, dar cu înflăcărare) și creștin? Sfînta Scriptură descoperă înțelepciunea în cele mai neașteptate locuri.

137. Ideile au un destin sau o vîrstă istorică?

Răspunde Musil: ideile trăiesc atîta vreme cît se crede în ele, cîtă vreme se bucură de credit. Apoi pier, dau faliment ca și băncile care și-au pierdut creditul.

Totul e credință. Ideile au așadar și ele viață, viață limitată, vîrstă, moarte.

Spengler și Toynbee au expus problema pe larg.

Eu unul cred că aceasta chiar este adevărata istorie: evoluția ideilor. Nu cred că ideile sînt un produs al materiei și eco-

nomiei, ci, dimpotrivă, ordinea socială și economică este o consecință a ideologiei.

138. Poezia este o conjurație a zeilor?

Nu cred că Arta se împotrivește religiei. Nu împărtășesc părerea clericilor care osîndesc arta sau o privesc cu suspiciune. Arta (Blaga zice: cultura) e calea noastră spre cunoașterea lui Dumnezeu cel neapropiat (Blaga zice: ascuns). Arta e mai degrabă un dar decît o conjurație a zeilor. Sau, dacă-i vorba așa, e mai degrabă o conjurație a oamenilor. Repet ce am spus în repetate rînduri: arta este nostalgia lui Dumnezeu, dorul de Dumnezeu (Kandinsky).

139. Ființa istoriei naționale este inima adevărului rostit?

Ființa istoriei naționale nu poate fi rostită decît pe calea adevărului. Și reciproc: adevărul se poate formula valabil și substanțial numai în cîmpul magnetic radiant al ființei naționale. Nu putem iubi o ființă națională sulemenită și artificială. Dragostea nu se sperie de adevăr. Prin chiar faptul rostirii în limba țării dovedim că-i sîntem indisolubil legați, că ne exprimăm prin și întru ea.

140. Experiența de viață a scriitorului este un concept depășit?

Nu există răspuns categoric la această întrebare. Depinde. Istoria literară oferă răspunsuri și negative și pozitive. Oricum, mă feresc de scriitorii ferecați în biblioteci. „Mais on aura tout vu.“ Nu, nu pot afla un răspuns ferm, se poate și așa și așa.

141. Viața este o respirație a geniului?

Întrebarea mi se pare a reprezenta un simplu joc de cuvinte. Și nici nu o prea înțeleg. (A mai fost o întrebare căreia nu

i-am răspuns deoarece nu am înțeles-o. Pe la nr. 120, cred. Rog să fie repetată, clarificată.)

142. Aș dori să analizați poemul Cărțile de Mihai Eminescu.

E o poezie de mare noblețe, mărinimie și smerenie. Tot cu privire la Shakespeare: am scris că Voiculescu (în *Ultimele sonete închipuite*) a dovedit că a știut să-l iubească pe genia-lul Will mai mult chiar decît pe sine însuși. El de fapt urma pilda lui Eminescu.

Eminescu a înțeles perfect *universalitatea* lui S. Tot astfel Hugo, și el citat de mine: iubea la S. *totul*: „La S. admir tot-ul, ca o brută.“ Iar Eminescu iubește și el toate cele: și fur-tuna și cruzimea și moliciunea și linul și răul și binele și gre-seala și dulceața și blîndețea și visurile.

Iubirea cc i-o poartă lui S. dovedește imensa *smerenie* a poe-tului („M-ai învățat ca lumea s-o citesc“) — iar poctul, ca orice artist autentic, nu se poate să nu fi fost mîndru și con-știent de valoarea sa.

De reținut este, neapărat, caracterul *panteist* al poemului, un soi de nedistincție etică, o acceptare a lumii (prin S.) în *totalitatea* ei, bună și rea. E un poem nietzscheean.

Și foarte inteligent: așa și este S.: atotcuprinzător, la el sînt toate cele: caraghiosul și tragicul se împacă foarte binc. (De unde și biata indignare a lui Voltaire.)

Și *tainic*: cine-i înțeleptul cu ajutorul căruia dezleagă proble-ma morții lumii: Buddha? Hristos? (Ori Schopenhauer?)

Și cine-i cel de-al treilea maestru care-l ține viu pe poet? E iubita? Încurcătura provine și din faptul că ambele substan-tive sînt în românește de genuri diferite (nu în limba engle-ză). E iubirea în sine, ca atare? E *daimonul* său? Geniul său (în dublu înțeles)? E, oare, iarăși, Domnul? (Deși nu pare verosimil, dar nici de necrezut!) E, pur și simplu, dragos-tea în forma ei cea mai trupească, mai simplă, mai „tare“ decît toate științele și toate *cărțile* și decît poezia chiar?

Părerea mea sinceră (și îndrăzneată) este că avem de a face cu o *stratagemă poetică* (un truc!): poetul nu se referă la nimeni anume, la nimic precis, ci a recurs la un sfârșit enigmatic spre a mări farmecul poeziei (ca și sonetul lui Arvers). S-a retras îndărătul dreptului său sfânt și indiscutabil (de poet) de a nu lămuri, de a lăsa lucrurile neexplicate, de a nu *rezolva* nimic.

Cine oare poate să-i „adoarmă în brață”? Ori daimonul șăgalnic ori iubita „copilă” ori — cine știe? — Pruncul Iisus? Mie mi-ar conveni să trag spuza pe turta mea și să propun soluția din urmă. Dar nu o fac! Rămân la părerea de mai sus: e un artificiu poetic de mare clasă și totodată *filozofic*: lumea e taină, poezia e mai presus de orice taină. S. e mare, îl adoră, mai mare însă e Taina Lumii acesteia.

Dar, zice Al. Paleologu: ce tot umblăm cu abțibilduri? Cine să-i adoarmă în brață de nu Veronica Micle? Ce mai încoace și încolo, maestrul de-al treilea, neîntrecutul, înțeleptul cel tainic e nimeni altul decât Veronica Micle. Asta e, de ne place ori ba!

*143. Ce vă spune azi ca valoare estetică și stilistică
Bunavestire a lui Nicolae Breban?*

Nicolae Breban e un scriitor interesant, dar inegal. Atacă probleme majore, spirituale, existențiale. Dar, stilist, vai, nu e! Estetic vorbind, nu contează, limbajul, stilul, exprimarea sînt adeseori insuportabile. Nu tot așa, însă, etic! Breban e unul din puținii noștri autori cu adevărat atrași de marile probleme ale omului și misterele vieții.

144. Ce definiție critică ar merita eseul modern?

Sînt atîtea soiuri de eseuri moderne! O definiție unică nu le poate cuprinde. În general, eseul modern e foarte cultural, erudit, influențat de structuralism și paninteligentă. Influențat cum? Și-n bine și-n rău.

145. Criticul Paul Zarifopol. Vă rog să-i definiți metoda, originalitatea operei.

E mai presus de orice un inteligent și el. Un rafinat, dar și adînc. Al. Paleologu a dat în vileag acest caracter „adînc“ al unui om ce părea numai deștept și cult. A greșit, măcar o dată: nu l-a înțeles deloc pe Vasile Pârvan. Dar e, hotărît lucru, degajat, cunoscător, captivant. Pare uneori frivol, însă nu-i. Ci elegant și dispus a scrie numai pentru oameni deștepți, avizați.

Mi-este dor de oameni ca Zarifopol și Ralea — esești ai inteligenței, subțiririi și profunzimii nepedante.

146. L-ați cunoscut pe Petre Pandrea? Vă rog să-i faceți un portret.

Nu l-am cunoscut îndeajuns de bine pentru a risca un portret. A fost un om cinstit. Totuși nițel versatil. Vrednic de respect. A știut să sufere. Inteligent și cult, desigur. Nu peste un anume nivel (foarte onorabil). Împrejurările i-au fost neprielnice. Ar fi putut „da“ mai mult. Viața nu prea l-a iubit. Și poate că și el a fost oarecum timid în raport cu asperitățile ei. O! de-am avea mulți ca el! N-am fost mereu de acord cu el, suferea și el de boala încrederii în superioritatea continuă a stîngii — dar mereu l-am respectat și simpatizat.

147. Ce credeți că rămîne din poezia Mariei Banuș?

Numai cartea ei dintîi, *Țara fetelor* — îndrăzneță, cam prea deșucheată, dar autentică și, fără îndoială, talentată. Și frumoasele traduceri din Rilke. Altminteri viciată pînă la os de știi dumneata ce.

148. Cred că ați purtat de-a lungul timpului un dialog cu Laurențiu Fulga. Ce îl caracteriza ca om, ca scriitor?

Virgil Ierunca și Monica Lovinescu m-au certat că-l admir pe Fulga ca scriitor. L-am apreciat ca scriitor. L-am apreciat și ca om de ispravă. Se schimbase întru totul, se lămurise

și — lucru rar și nobil — procedase în consecință. Nu-și punea botniță la gură. Și a fost foarte curajos, foarte. A făcut mult bine. Mie unuia mi-a fost de mare folos, s-a purtat cum mai nobil, mai curajos, mai drept nici că se putea.

Oameni ca el, care știu să vadă, să se dezmeticească, să-și recunoască greșeala și să *acționeze* în consecință sînt vrednici de toată admirația și gratitudinea noastră, a tuturor.

Îi păstrez admirație și recunoștință. Nu s-a „lămurit“ numai pentru sine. A și făptuit și vorbit. Domnul a făcut și din el „o făptură nouă“.

149. Prințul Lampedusa e un model de scriitor care ar trebui urmat și la noi în sensul artei narrative?

Desigur. Dar cine se va încumeta și cine va izbuti? Poate că A. E. Baconsky ar fi fost omul potrivit.

Imitația nu mi se pare bună în sine. Cred altceva: că n-ar strica să fie citit cît mai mult, ca și Eco, Flaubert, Michaux, Baudelaire (proza), Zarifopol, Nabokov. Lecția: dezinvoltură, exigență (față de sine), nestereotipie. Excelente două eseuri ale lui Nabokov: despre Pușkin, despre Tolstoi. Le-am citit de curînd. Să nu ne ferecăm în limite strîmte. Să deschidem larg ferestrele și ușile. Așa au făcut întotdeauna înaintașii. Libertate, dar nu numai măruntă și circumspectă. Nu dementă, nu, dar vie și înfiptă.

150. Vă rog să actualizați aceste sintagme și idei ale lui Nicolae Iorga: „Drumurile istoriei acestei națiuni trec prin inima lui Eminescu.“

Iată o frază minunată a lui Iorga, încă una, e un specialist în formule puternice, aidoma lui Blaga.

Fenomenul Eminescu: perfectă identitate dintre poet și neamul său. Cazurile sînt rare: nici la Goethe identitatea nu e desăvîrșită cu neamul său. La ruși: Tolstoi? Mai curînd Pușkin. Cazuri certe sînt Shakespeare, Cervantes. La francezi n-aș ști să spun cu certitudine că nu greșesc. La români re-

zonanța dintre Eminescu și neam ține de ordinul surprizelor biologice și spirituale. Și, deci, rezonanța dintre scriitor și istoria poporului român. Eminescu a recapitulat-o, a restituit-o în valorile ei cele mai tănuite cu o ușurință și o naturalețe care țin de miracol. Eminescu a făcut din istoria românilor mitologie, a ridicat-o la rang de mit, a dat adevărului istoric autoritate și prestigiu de mit.

151. Nu vă este dor de Constantin Noica?

Ba da. Foarte.

N-am mințit când am spus că lui, după bunii mei părinți, îi datorez cel mai mult în lumea aceasta.

152. Inima este un profet pentru scriitor?

Nu mai puțin decât mintea. Nu mai puțin. Și nu mai puțin decât ochii. Există doar — neîndoielnic — și ochii cugetători ai inimii.

Poetul, de altfel, e profet. Orice adevărat artist e și profet.

153. Timpul — ce înțeles îi acordă Proust?

Timpul pentru Proust e Parametrul Principal. (Ca atare și ca Durată.) El e de fapt Personajul Central, într-un anume sens joacă în opera proustiană același rol ca Spiritul Absolut în sistemul lui Hegel. Timpul, la Proust, e și Vrajmașul, Consumatorul, cel ce-i mănâncă și-i deformează pe oameni, Batjocoritorul, Inamicul nr. 1, Stricăciosul, Adversarul (iar Satan așa se traduce: adversarul).

154. Centenarul morții lui Eminescu: cu ce sentimente îl așteptați?

Cu spaimă și simțăminte de umilință. Știu că se va scrie mult și frumos de către mulți. Eu unul însă, atât de sărac în eminescologie, nu voi avea ce spune. Am trimis totuși un text revistei *Steaua*: „Poetul și neamul său. Întru întâmpinarea centenarului morții lui Eminescu“. Niște banalități. Am scris

și o mică prefață la *Eminescu* — *abisul ontologic* de Svetlana Paleologu, cumnata lui Alexandru Paleologu, care-i în Elveția. Cartea ei, în românește, foarte caldă și gândită îndelung, a fost tipărită (foarte prost) în Danemarca. Și prefața aceea nu cuprinde altceva decît sfîșietoare banalități. Mă simt gol, rușinat, netrebnic în fața lui Eminescu. Mă izbăvește poate, măcar în parte, iubirea.

(Singurul lucru de care nu mă rușinez e un text micuț — o amintire — intitulat „Adîncu-i luminîndu-l“.)

155. Aș dori să ne vorbiți de memoria acestei veri trăite de dumneavoastră la Rohia.

Au fost zile reci și zile de caniculă. Am fost foarte bolnav și am fost și sănătos. Am lucrat mult la bibliotecă, am redactat fișe cu duiumul. Am izbutit să încheg volumul destinat Cărții Românești (planul pe '90), l-am trimis editurii, are — probabil (dacă va fi publicat) — să fie o carte postumă. A venit aici un băiat din Bistrița, Ioan Pinte, un băiat bun, care m-a supus unui lung dialog („Cinci zile cu N. St.“). Nu cred să aibă sorți de publicare.

156. Imnele Maramureșului. Orizontul lor de idei, de teme, de simțire românească formează un fond de originalitate? Cum va evolua Ioan Alexandru? Nu credeți că Imnele îl îndepărtează tot mai mult de retorica poeziei moderne?

Imnele, aveți dreptate, îl îndepărtează de retorica poeziei moderne și de primele lui poezii, acelea necreștine, dar de loc mediocre.

Ioan Alexandru e pe cale de a deveni o instituție. E, neîndoiește, un mare orator, un predicator de clasă superioară, un dascăl de factură naeionesciană. Poeziile sale imnice nu-s de disprețuit, dar — firește — sînt „de gen“. Să nu uităm că și Claudel a scris ode. Dar că ale lui Ioan Alexandru sînt limitate, sînt variațiuni pe o temă dată.

157. Cum vă explicați că Octavian Goga nu are pînă în prezent un studiu critic memorabil care să-i definiască amplitudinea vocii lirice?

Cu Goga cred că se petrece un fenomen explicabil: critica actuală pune accentul pe existențial, pe ontologic. Cărțile de critică sînt în primul rînd menite a da criticului posibilitatea să se exprime pe sine și să exprime angoasele lumii, să facă din autorul comentat (psihanalizat) o voce a omenirii în căutare, suferință, perplexitate, sarcasm și uimire. Dar Goga e un poet extrovertit; e un liric, dar în relații strînse, în dialog, cu exteriorul. Monologul interior e mai rar (doar în *Umbra zidurilor*). Cu „adîncurile“ ciudate ale eului (cele atît de prețuite acum), mai puțin.

Va trebui să vină un critic destoinic și capabil să extragă din poezia aceasta — socială, națională, patetică și refractară inconștientului — sensurile ei existențiale, tăriile ei lăuntrice.

158. Poezia este o liturghie a umilinței ajunsă metaforă?

Definiții valabile sînt multe. Nici aceasta nu-i nevrednică de atenție. E chiar dintre cele frumoase. Dar misterul nu poate fi definit. Ca și Răul în lume, ca și Sîngele, ca și Viața însăși. Poezia nu încapă într-o singură definiție. Sînt multe, deopotrivă exaltante și necomplete.

159. Literatura clasică va rezista secolului XXI? Prin ce?

Cred că va rezista. Literatura clasică e atemporală. Nimic nu o poate desființa. Capodopera scapă de sub acțiunea Timpului. E un corp încheșat. E un moment cristalizat, deși trecător. E scoasă din flux.

160. Adrian Păunescu a „dispărut“ din presă... S-a refugiat oare în bibliotecă?

Bine ar fi. Și mai bine ar fi să se refugieze în Negrabă, Adăstare și Smerenie. Nu-i prost, nu-i netaalentat, nu-i nesimțit!

Dar — ca și pe Ioan Alexandru — îl paște dublul pericol al Agitației și al Instituționalizării.

161. Fariseii iubesc oare măștile sau orgoliile de a le purta?

Nu cred ca fariseii să se fi considerat pe ei înșiși drept purtători de măști. Dimpotrivă, cred că se considerau sinceri și dreapți. Există o sinceritate a fățarniciei. Fățarnicia le era instinctivă, o practicau dezinvolt, împăcați. (Dar roși de invidie.)

162. Roma lui Nero nu a renăscut sub alt chip?

Că bine ziseși, dragul meu.

163. Satul — un mit condamnat să dispară?

Vai și amar de noi și sărac de maicile noastre dacă vor dispărea (cum și este foarte probabil, cum și este sigur) satele. Pieirea satelor va fi o catastrofă egală cu Glaciațiunea Quaternară și va depăși cu mult cutremurele cele mai rele. Veți vedea: urgie mai năprasnică nu ne-a lovit nicicând. Hunii, gepizii, tătarii, turcii, pînă și Carol II au fost tot atîtea flori la ureche.

E o sinucidere. Prin asfixiere, prin uscăciune, prin sterilizare, prin slufire, prin emasculare. Ce n-au izbutit, de-a lungul veacurilor, să facă liftele străine românilor, își vor fi făcut ei înșiși prin stîrpirea satelor.

164. Ce v-a impresionat mai mult în critica lui Șerban Cioculescu?

Acuratețea documentară. Puterea memoriei. O bună dispoziție continuă. O curiozitate neobosită. Un foarte agreabil amestec de zeflema și melancolie. O hărnicie, o vivacitate. Și două nobile admirații: pentru I. L. Caragiale, pentru Tudor Arghezi.

Păcat că la căruntețe a feștelit iacaua cu hosanale politice uimitoare: să vezi și să nu crezi. Deh, își face Timpul rîs de noi. Avut-a Proust dreptate deplină.

165. Metafizica unui poem de Lucian Blaga „rivalizează” cu ideea de „sistem” filozofic?

Un poem izbutit, un poem viu și nemăsluit — cum sînt ale lui Blaga — face desigur cît un „sistem” filozofic sortit evanescenței, oricît de scorțos, greoi, complicat, prolix ar fi.

166. Romanul „textualist” trăiește din memoria bibliotecii?

Romanul textualist trăiește mai ales din fumuri culturaliste și din vanitate și orgolii. Trăiește și din consumarea nedigerată și neasimilată a bibliotecilor.

167. Ce destin cunoaște azi limba latină?

Să nu vă mire cîtuși de puțin dacă va cunoaște o palingenezie. Dar cred că, totuși, zarurile au fost aruncate: engleza pare a fi cîștigat partida.

168. Trăiește și scrie la Sibiu un om de mare cultură: Antonie Plămădeală. Eu îl consider un învățat din familia lui Nicolae Iorga. Ce aduce el nou față de contribuția istoricilor de profesie?

Tare mă bucur că l-ați „zărit” pe Antonie Plămădeală. Da, e o figură formidabilă. Strălucit de inteligent, harnic la culme, cărturar. Talentat, nobil. Păcat că nu l-ați auzit la înmormîntarea lui Noica. M-a năucit, m-au trecut fiorii.

Ce-aduce în plus? Ceva fără preț: căldura creștină, mărini-mia creștină. Suflul moral. E un creștin adevărat: inteligent foc, deschis, neînchistat în mărunțișuri. Cumetria Noica-Plămădeală le-a fost de mare priință amîndurora. Au învățat mult unul de la altul, s-au completat. (Ca eroii cărții lui Ignazio Silone: *Pîinea și Vinul*, preotul și partizanul.)

Vă felicit: ați știut să-l remarcați pe Antonie Plămădeală și să-l apreciați la justa lui valoare.

Repet, aceasta îl înalță și-l deosebește: o viziune creștină largă, care înnobilează, care dintr-o dată schimbă atmosfera, o saltă (sus de tot), deasupra simplei erudiții și chiar deasupra fluenței narațiunii și puterii de sintetizare a evenimentelor.

*169. Via Appia Antica: o întâlnire posibilă cu Dante...
Care ar fi prima întrebare pe care i-ați adresa-o?*

I-aș adresa două:

„Nu credeți, messire, că amintirea faptelor plăcute și zilelor bune, în zile de urgie, poate fi nu numai pricină de cumplită amărăciune, ci și izvor minunat de mângâiere?”

„I-ați băgat chiar pe toți în iad? N-au mai rămas și unii pe care i-ați trecut cu vederea? Vă pare rău de omisiuni?”

170. Moara, ca oglinda vieții ce curge, nu merită să i se creeze un „tratat” de metafizică?

Prilej de metafizică, iubite domnule Zaharia Sângeorzan, sînt toate cele. Nu numai moara; toate curg. Schubert a cîntat moara. Don Quijote s-a luptat cu zbaterile ei. E unul din obiectele magice ale lumii noastre. Stă și ea, ca multe altele, la intersecția dintre Lume și Metalume. O mulțime de obiecte-satelit roiesc în jurul omului, laolaltă cu el, în Spațiul Intermediar. Moara, ca și omul, e și duală. Adesea, Morarul e dinspre diavol, iar moara însăși macină nu numai bune. Dar moara acționată de o apă curgătoare se numără printre Fermecături și Gingășii: e un compendiu de metafizică binevoitoare pentru uzul oamenilor de bunăvoie.

171. Lev Tolstoi: s-a gîndit oare cu adevărat la umilințele lui Dostoievski?

Cred că da. Avea o pildă și mai senzațională a puterii lui Dostoievski de a cuceri și înfrînge sufletele recalcitrante. La

comemorarea lui Pușkin, următor cuvântării lui, Turgheniev a plîns și s-au îmbrățișat. Dacă alde Turgheniev a fost biruit și s-a cutremurat, n-ar fi de mirare să fi fost înduplecat și orgoliul lui Tolstoi.

Dostoievski a izbutit să săvîrșească o minune: să doboare mîndria și complicațiile psihice (mai bine spus ar fi: psih-analitice) ale clasei celei mai sofisticate și mai inabordabile de oameni: scriitorii. Numai Hristos putea realiza una ca asta. Dostoievski, întocmai ca apostolii, a lucrat și a vindecat în numele Lui.

172. Un călugăr nu este cel mai autentic spirit critic disponibil să scrie din nou Biblia?

Să scrie din nou? Nu. Să-i dea mereu viață, fiecare în felul său, de fiecare dată în noutate, prospețime și fervoare, da.

173. Cu toate infernalele suferințe, injustiții, umilințe, catastrofe morale care s-au năpustit cu furie și violență asupra lor, evreii din România nu au încă o Istorie pe măsura tragediei pe care au trăit-o. Care să fie motivul adevărat al acestei absențe?

Nu oricine e la înălțimea suferinței pe care o îndură. Nu oricine e vrednic de tragedia pe care o trăiește. Nu oricine știe să-i corespundă, să-și asume rolul.

Li se cere victimelor o măreție, o capacitate corespunzătoare loviturii sortite lor.

Se vede că evreii nu o au. Felul cum s-au purtat la noi după '44 dovedește că nu au fost, vai, la înălțimea cuvenită. Au ratat prilejul unic și minunat de a-și dovedi înțelepciunea și mărinimia.

Nu lașitatea mă supără. Frica e normală. Nu putem cere oamenilor fapte de eroism.

Dar sîntem îndreptățiți să pretindem oamenilor să nu facă exces de zel. Le putem cere mai puțină conștiinciozitate.

Evreilor, după 1945 și mai ales după '47, asta le-am reproșat: o conștiinciozitate fanatică, absolută, imbecilă.

Mai cu seamă românilor le-aș cere mai puțin zel: un popor domol, înzestrat cu darul ironiei, care niciodată nu a pus mare preț pe coinciderea formei cu fondul. Lor le putem cere să aplice ordinele alene, iavaș-iavaș iată bacalîm, cu rea și le-neșă voință. Asta da, asta eram în drept a le cere. Cînd colo! Viteză maximă, strășnicie, polonic, vigilență absolută, denunțuri cu nemiluita.

Vai, românii s-au molipsit de la jidani, i-a apucat și pe ei eficiența, conștiinciozitatea, aplicarea necruțătoare a tuturor gugumăniilor și absurdităților. Am devenit mai riguroși, mai regulamentari, mai disciplinați decît germanii!

Vai nouă, popor mereu ferit de excese, mereu predispus către soluții tranzacționale, bășcălie, relativitate.

Asta-i nenorocirea, că ne-am pierdut bunul-simț, indulgența, superficialitatea, împăcarea cu forma fără fond. Asupra acestui punct cred că Maiorescu a greșit: n-a înțeles cît de prețioasă și blîndă poate fi o civilizație a formei care nu ia fondul în tragic.

Din senin ne-au lovit zelul și conștiinciozitatea!

Mai atrag atenția asupra unui punct important:

Sîntem mereu înclinați a pierde din vedere că terorizații, cu vremea, ajung mai răi, mai netrebnici, *mai inventivi* în abjecție decît teroriștii. Ei dau mai mult decît li se cere, mai mult chiar decît teroriștii cutează să le ceară ori și-ar închi-pui că pot cere. Terorizații *devansează* cererile cele mai îndrăznețe ale teroriștilor *și-i incită* a fi mai răi decît sînt.

Acesta-i un punct esențial, eu am avut prilejul să-l descopăr la anchetă și în viața de pușcărie (unde mulți deținuți ajunseseră mult mai răi și mai periculoși decît administrația).

174. Paul Celan și-a văzut moartea în propria-i regie. Să-l fi terorizat cîntecul ei nefast pe care n-a reușit în ora fatală să-l transforme în poezie?

Orice sinucidere e un eșec, o nepricepere, o carență, o neputință de a transfigura eșecul în poezie.

Cioran e de altă părere. Rămîn la a mea. Sinuciderea e o mare ispită. A-i rezista presupune din partea unui poet o mare favoare poetică; e un test.

Pentru omul de rînd, imensul curaj de a îndura suferința.

În toate cazurile, sinuciderea e achiesarea la eșec.

175. I.L. Caragiale: clasicul român cel mai solicitat astăzi de critică. Cum se justifică această redescoperire?

Se justifică prin aceea că, în sfîrșit, lumea a înțeles că I.L. Caragiale nu e un simplu dramaturg de mare talent și un prozator sarcastic, ci un scriitor abisal de talie mondială. Unul din marile merite ale lui Eugen Ionescu este de a ne fi revelat prin teatrul său caracterul abisal al operei lui I.L.C. Eugen Ionescu, față de I.L.C., a mers — vorba lui Céline — pînă la capătul nopții.

176. Mai recitiți Numele trandafirului? Rezistă el ca artă literară?

Am citit *Numele trandafirului* de trei ori: în franceză, engleză și română. Versiunea cu mult cea mai bună mi s-a părut cea englezească.

Da, cred cu fermitate că romanul „rezistă“ ca operă de artă literară.

177. E.M. Cioran: ce carieră ar fi făcut în America?

Poate o carieră mai puțin strălucită decît în Occidentul european. Aici mai ales scepticismul, dezabuzarea, ateismul, scîrbirea generală au prins. Cioran a scris potrivit cerințelor, așteptărilor și secretelor aspirații ale publicului descumpănit din Vestul Europei.

Ce ironie! El, autorul aprig și furios al *Schimbării la față a României*, el devine exponentul paroxistic al Decadenței și Greței!

178. Ce dialog ați purta la Rohia dacă ar trăi V. Voiculescu?

Aș căuta să precizez raporturile sale cu ortodoxia, care nu-s deloc simple și clare. V. Voiculescu nu a fost un adevărat ortodox. A fost un spiritualist, da, desigur, dar compozit, cu elemente indianiste, extrem-orientale, gnostice, mitice. Îl iubesc mult, îl apreciez neșovăitor, dar asupra ortodoxismului său am nevoie de lămuriri. Asta aș discuta cu el, cu acest remarcabil poet, povestitor, creștin neconformist și om de treabă. L-am cunoscut în pușcărie și l-am respectat.

179. Frecventarea, recitirea capodoperelor literaturii universale nu vă creează un sentiment de dezabuzare spirituală?

Deloc! Cîtuși de puțin. Nu sînt de acord cu E. M. Cioran. Citirea și recitirea capodoperelor îmi creează un sentiment de exaltare și bucurie, sînt pentru mine căi de contact cu absolutul.

180. Parisul dumneavoastră are chipul operei lui Balzac?

Mai degrabă al unor scriitori minori și duioshi ca Alexandre Arnoux, Francis de Miomandre. Ori al lui Jules Romains, pe care-l iubesc mult. Ori al unor memorialiști ca Ludovic Halévy, Léon Daudet — și Proust!

181. Ce „efect” produce invidia literară? Cum se manifestă ea astăzi?

Efecte dezastruoase. Viața literară se pustiește, se mercantilează. Vezi cazul lui Eugen Barbu, autorul a două capodopere (*Groapa*, *Săptămîna nebunilor*). Zavistia îl corupe, îl infectează, îl nenorocește, îl distruge. Nu i se poate cere scriitorului să fie un sfînt (deși...), dar nici o lepră nu-i este îngăduit a fi.

Păcat!

182. *Cunoașteți foarte bine literatura religioasă românească. Vreți să ne schițați o tablă de materii cu numele cele mai prestigioase care au scris literatură religioasă?*

Las la o parte vechile izbânzi: Antim, Dosoftei, Milescu. Recomand citirea Bibliei din 1688. Recomand *Ortodoxie și românism*, splendida lucrare a lui Dumitru Stăniloae. *Orisus Răscumpărătorul*, de același. Cărțile lui Antonie Plămădeală, om cu totul excepțional, totodată istoric de seamă, vioi și creștin de calitate superioară. Recomand articolele teologice ale lui Valeriu Anania, poet și dramaturg mediocru, dar strălucit teolog. Găsim gândire teologică vrednică de toată atenția la Nichifor Crainic, Nae Ionescu și Vasile Pârvan. Revista *Gîndirea* e doldora de pagini teologice. A nu-l uita pe Tit Simedrea. La această întrebare, adaug două volume utile: 1) Ilarion V. Felea, *Dumnezeu și sufletul în poezia românească contemporană* (Cluj, 1937), 2) Pan M. Vizirescu, *Poezia noastră religioasă* (Cluj, 1943).

183. *Ce spațiu ați rezerva lui Eminescu, Goga, Arghezi, Gala Galaction, Ion Agârbiceanu, Damian Stănoiu, Nichifor Crainic, V. Voiculescu și — de ce nu? — și lui Ioan Alexandru — într-o posibilă Istorie a literaturii religioase românești de la începuturi pînă azi?*

Spații importante, desigur.

Galaction a scris *De la noi, la Cladova* și cîteva povestiri de mare sensibilitate și farmec. Damian Stănoiu a debutat cu volumele *Călugări și ispite* și *Necazurile Părintelui Ghe-deon*, care-s pline de haz, gingășie și curăție. Apoi, vai, a lunecat în hăul trivialităților, stupidității și literaturii de senzație la nivelul editurii I. G. Hertz. Pentru Arghezi recomand *Marele Alfa* al lui Alexandru George și amintirile lui Valeriu Anania. A nu se uita *Timotei Mucenicul* al lui D. D. Pătrășcanu, nuvelă lipsită de răutate (ceea ce nu e cazul la Calistrat Hogaș).

184. Ce înțelegeți dumneavoastră prin conceptul de literatură religioasă românească?

Îi dau un înțeles foarte larg (de nu, Eminescu ar fi în afară). Toți autorii citați mai sus și numeroși alții își află locul în literatura religioasă română. Autorii profani sînt acei care *mai ales* exprimă sentimentul religios al unei națiuni, adăruirea ei la Misterul fascinant și cutremurător. Autorii de specialitate pot fi „interesanți“, chiar adînci, dar revelatori sînt prozatorii și poeții mireni. La ei *palpită* duhul credinței, acolo se află esența vie. Las, firește, deoparte — cu totul — searbăda literatură dulceagă și pilduitoare.

185. Ce e religios ca literatură în opera lui Mircea Eliade?

Opera literară a lui Mircea Eliade e toată impregnată în taine și-n fantastic, adică în elemente de bază ale gîndirii religioase. Fantasticul său — am scris — nu e un fantastic pur, ca al occidentalilor, ci un *quest*, o dibuire a tainelor finale, o cercetare metafizică a marilor probleme. Credința pe care ne-o înfățișează Eliade e *simplă* — vezi *O fotografie veche de 14 ani*, textul poate cel mai profund credincios și ortodox scris vreodată în limba română. Iată, cred eu, textul fundamental, dovada irecuzabilă, irezistibilă a religiozității și înțelepciunii poporului român. Citiți *O fotografie* cu mare atenție și tremur.

186. Cunoașteți cîteva capodopere din literatura religioasă românească?

Mă repet: *Ortodoxie și românism* de Dumitru Stăniloae, *O fotografie veche de 14 ani*, *Potirul lui Crainic*, cîteva *Psalmi* ai lui Arghezi, *De la noi, la Cladova*. Să nu-i disprețuim pe Lascarov-Moldoveanu, pe Stere Diamandi. *Popa Tanda* e o mică izbîndă a literaturii religioase. *Cruciada copiilor* a lui Blaga și *Anno Domini* de Ion Marin Sadoveanu sînt pie-

se religioase. Religioase sînt: *Moartea lui Fulger* și *Creanga de aur*.

În închisori s-au scris multe și frumoase poezii religioase — unele de mare frumusețe (Crainic, Gyr, Mandinescu...). Le știam mai pe toate pe dinafară, le învățasem chiar în primele luni de detenție. Le-am uitat, vai, pe cele mai multe. Ele ne-au consolat, au fost una din principalele noastre consolări și incantații, închisoarea ne-a dovedit puterea soteriologică a poeziei.

187. Ce rol acordați experienței de viață cînd e vorba să valorificați critic o capodoperă?

Cred, o dată cu Milan Kundera, că orice capodoperă (el se referă mai ales la roman) este o meditație asupra vieții. Capodopera e strîns legată de viață (în înțelesul mai precis). Capodopera „în aer“ e o iluzie. *Divina Comedie* ori *Hamlet* ori *Mizantropul* ori *Demonii* ori *Castelul* implică o serioasă experiență a vieții.

188. Poezia este respirația lui Dumnezeu pe pămînt?

Printre alte definiții și aceasta-i valabilă.

189. Memoria inimii dumneavoastră păstrează o disperare a sufletului care s-a transformat într-o reflecție fără putință de a fi vulnerabilă?

Întrebarea mi se pare, voit ori nevoit, încîlcită. Orice memorie e alcătuită din disperare, căință, reflecție, neputință și o vulnerabilitate care ușor se poate transforma în invulnerabilitate (eul se închide în sine). Memoria inimii e lucru complex și gîngăș; e disperată — de cele mai multe ori —, dar cuprinde și ciudate fonduri consolatoare, zîmbete și o silă de sine nu neapărat iremediabilă. Sîntem cu toții vulnerabili; poate că singurul lucru invulnerabil în ființa noastră e memoria.

Adică nu! e și ea vulnerabilă, fragilă, ușor se preface în durere și pustiu.

190. Frumusețea s-a născut din disprețul pentru haos sau e pedeapsa divinității de a fi muritori?

Amîndouă (formulări) sînt acceptabile. Eu unul împărtășesc părerea lui Dostoievski: frumusețea ca ipostază supremă, desăvîrșită a dumnezeirii. (Dar luați aminte: pentru Dostoievski și ucenicii săi valorile morale sînt frumoase!)

191. Cum vă imaginați că va fi anul 2000?

Groaznic. Ca triumful haimanalelor, haidamacilor, teroriștilor, fanatismului fundamentalist. Țările occidentale devinute ori pe cale de a deveni vasalele statelor din Orientul Apropiat. O anarhie feudală bazată pe violență, brutalitate, nerușinare și înrobirea popoarelor civilizate bolnave de angelism și lașitate.

Un coșmar de pe acum în curs de înfăptuire.

Asta cît privește statele. Cît privește indivizii, ei se vor împărți în două clase: a purtătorilor de revolver și a nepurtătorilor. Primii vor fi oameni liberi (în sens feudal), ceilalți vor deveni iobagi. Curajul și arma vor fi criteriile: resemnații, fricoșii, sedentarii vor constitui noua clasă servilă. Vor fi și asociații de oameni liberi (bande, gang-uri) care vor juca rolul noii nobilimi, noilor stăpîni.

192. Golgota inimii, conștiinței vă amenință în alianță cu scepticul moralist care își asumă timpul calendaristic?

Totul ne amenință. Timpul mai ales. Golgota e pretutindeni, ne așteaptă — kafkian — la orice colț de stradă și-n orice fracțiune de Timp.

193. Moartea ca destin; ce nume să-i mai dăm ca natura ei să devină o simplă pedeapsă așteptată de noi?

Moartea e pedeapsă, nu e destin. Dumnezeu n-a creat moartea. Ale firii sînt viața și învierea. Moartea a intrat în lume prin diavol și păcat. Așa ne învață Biserica și Sf. Părinți, așa cred.

194. Prin ce credeți că este poezia lui George Coșbuc modernă, actuală?

Poezia nu cată a fi modernă, actuală. Modernitatea și actualitatea ei se tot schimbă. Poezia, ca să nu moară, n-are nevoie să corespundă modelor care-și succedă una alteia. Poezia valabilă va să fie perenă, să străbată așa cum e (cu temporalitatea ei) veacurile. *Nunta Zamfirei* și *Moartea lui Fulger* rămîn valabile, deși nu-s deloc „actuale“.

195. Melancolia poetului e un preludiu al morții?

De bună seamă. Dar melancolia e și formă a vieții. Însăși vremelnicia vieții o creează. Ființele veșnice nu ar cunoaște melancolia. Zeii nu o cunosc. Melancolia e un efect al vremelnicieii (Proust).

196. Mai recitiți pe Marin Preda? Dar pe Antim Ivireanul?

Predau lecții la candidații la examenul de admitere în seminarul teologic. A trebuit să-i recitesc pe Marin Preda și pe Antim. Antim e un „modern“; sincer și dur. Am recitat cu plăcere *Moromeții*, *Cel mai iubit* — a fost o lectură șoc, teribilă, dar am citit cartea anevoie. E un act nobil: de curaj, nu este o operă desăvîrșită. *Imposibila întoarcere* e plină de viață și antren. Restul?... Deh...

197. Ce valori literare există în Biblia din 1688?

E scrisă într-o limbă de mare suculență, vioaie, puternică și captivantă. O bună lecție de limbă română.

198. Cum se înnoiește limba română azi?

Prin împrumuturi — vai, vai — de la limbajul țigănesc, șmecheresc, bișnițar, videocasetar, gestionar, totul cu iz de peiorizare, pîngărire, corupție și sărăcie lucie (limbaj de oropsiți).

199. Există în Psalmii lui Arghezi un fond religios? Ce simbolizează el?

Neîndoielnic că există. Ce simbolizează? O credință frîntă și înfrîntă de reziduurile unui suflet hain și mehenghi. Dar uneori și pline de frumusețe și de capacitate răscolitoare.

200. Ce vă face azi fericit?

- a) Cîte o vorbă bună spusă mie spontan.
- b) Ne-boala.
- c) Amintirea clipelor fericite de altădată (Anti-Dante).
- d) De la Cioran citire: răbdarea cu demnitate a singurătății și părăsirii de către Ceilalți.
- e) Rarele clipe de credință totală, fierbinte.
- f) Clipele de civism absolut, conform dublei devize: curva asta de lume, curul ăsta de trup.

201. Vreți să analizați poezia religioasă a lui Eminescu? Vă satisface întru totul analiza ei de către profesoara Rosa del Conte?

Nu mă satisface.

Nu-l consider pe Eminescu ca pe un mare poet religios. E un mare poet filozofic, cosmogonic, metafizic... Acestea toate implică, indirect, și elementul religios. Dar nu-l văd pe Eminescu ca pe un poet religios propriu-zis.

202. Vă rog să comentați acest poem al lui Ioan Alexandru:

*„Veniră oșteni în retragere peste călugării
Mănăstirii
Numai piele și oase cîțiva maramureșeni*

*Candele sîngerînd în peşterile privirii
Voi sunteţi rugătorii seminţiei acesteia
Pînă-ntre stele împrăştiate
De nu veţi nimeri dintr-un foc frunza acelei
Crengi acolo vă vor fi căpăţînile spînzurate
Cel mai stors dintre ei de post şi priveghi
În chilie apucă arma
În metania mîinii
Şi ciurui frunza cu picătura de diamant
A focului rugăciunii*

*Prin aura ei întrezăriră-n amurg întîile
Ninsori de pe Ineu şi Pietrosul
Iartă-i Doamne pe cei prin care am fost ispitiţi
Pentru păcatele noastre să ne putem aduce
Prinosul. “*

Poemul e superb.

Vrea să zică: forţa morală e aceea care biruie materialitatea, silnicia, violenţa: mai abitir ca forţa fizică. Dovadă că-iaşa am avut cele văzute în puşcărie: au rezistat nu voinicii, atleţii... ci firavii înzestraţi cu tărie morală.

Ăştia ne vor salva, în cele din urmă... dreptii neştiuţi de nimeni, oameni gen Matriona, cei setoşi de credinţă, metafizică şi valori neutilitare. Doar ei vor avea puterea să tragă şi, poate, să ne mîntuie.

203. *Ce simbolizează Mielul în poezia lui Ioan Alexandru?*

Pe Hristos, desigur. Dar şi forma de civilizaţie poate cea mai blîndă, mai umană, civilizaţia pastorală. Oaia ca mijloc de circulaţie mai blînd decît corabia, calul, cămila. Civilizaţia românească în esenţele ei cele mai bune e mai ales pastorală. Tot ce este mai bun, mai blînd, mai îmbietor, mai rafinat la români e de obîrşie pastorală (Eminescu).

204. Ce orizont de idei și de sentimente redescoperiți azi în Corbul lui Edgar Allan Poe?

Corbul e, pentru mine, cea mai frumoasă poezie din câte s-au scris vreodată. Simbolizează misterul vieții omenești, tot ce este sfîșietor, ireparabil, pierdut, de nedeslușit în viața omului căzut din paradis.

Alte splendori: *Luceafărul*, *Mistrețul cu colți de argint*.

205. Viziunea deșertăciunii lumii crește cu vîrsta, cu scepticismul, cu neputința de a depăși limitele biologice?

Da și nu. Crește și încrederea în putința de a-i învinge barierele. Deșertăciunea numai întru cît ne privește pe fiecare din noi.

Are loc un efect de „repetiție“, mai sîcîitor decît deșertăciunea.

206. Vă rog să analizați aceste reflecții ale Prințului Andrei din Război și pace: „Dragostea este Dumnezeu și a muri înseamnă, pentru mine, un fragment al acestei iubiri, o reîntoarcere în Marele Tot, în sursa veșnică.“

Frumos spus, foarte frumos. Nu concep însă, creștinește vorbind, moartea ca o reîntoarcere în Marele Tot. Aceasta-i concepția indiană, asiatică. Concepția creștină *est autrement* fantastică și grandioasă: dobîndirea vieții veșnice, de către cine o merită. Insul rămîne, individualizat, legat de Dumnezeu prin iubire. Deci nu o contopire anonimă, o dispariție, ci statornicirea într-o relație de tip eu-tu, în dragoste deplină. Dar sîntem oare capabili de a iubi deplin?

207. Experiența dumneavoastră de viață, spirituală, erudiția, cunoașterea lumii, destinul ca formă a descoperirii și înțelegerii sacrului, divinității, credinței, toate vă îndreptățesc să ne spuneți cum se naște o idee, un principiu, ce originalitate dobîndesc în fața conștiinței critice din moment ce există ca operă?

Nu am încredere în „idei“. Mi se arată ca izvorul multor nefericite și odioase „ideologii“. Lectura lui Arthur Koestler și, recent, a lui Andrei Tarkovski m-a întărit în această convingere. Să ne ferim de idei, de ideologii, produc îndeobște totalitarisme. Opera de artă, cred, nu cuprinde atît „idei“, cît mai ales viață, învățăminte, viziuni ale lumii, meditații asupra lumii prin personaje imaginare (cum spune Kundera pe care l-am citat într-un text trimis revistei *Familia* — numai Domnul știe de va apărea!).

Credința mea nu o datorez vreunei idei, ci harului și aspirațiilor sufletului meu. N-a stat la baza ei nici o idee.

208. Mai recitiți filozofia lui Hegel? Nu vă sperie labirintul ei?

Nu o mai recitesc. Îmi ajung rezultatele ei. Deși Noica ne îndemna mereu, pe noi prietenii și ucenicii săi, să nu încetăm de a citi ori reciti *Fenomenologia spiritului*. Mărturisesc: mă uimea entuziasmul lui pentru această carte (importantă, nu zic ba), entuziasm care mergea pînă la stări de euforie. A fost, pentru el, un sesam-deschide-te în prezența vieții și a cugetului. Nu pentru mine.

Nu-l recitesc pe Hegel. Ajunsu-mi-a citirea; greoaie, mic. Și-l respect, dar nu-l iubesc.

209. Vocația religioasă se moștenește sau e o iluminare care se produce pe neașteptate?

Judecînd potrivit experienței proprii: e o iluminare. Nu însă neapărat bruscă. Se poate ivi ca o evoluție discontinuă, cu scăpărări. Nu cred că se moștenește. Nu putem generaliza, stabili modele. Dumnezeu se manifestă în cele mai diferite moduri. Și folosește cele mai diverse tactici. „Il fait“, cum ar zice francezii, „flèche de tout bois“, în conformitate cu firea insului respectiv. Ca și Sf. Pavel, e „diplomat“, e „abil“ — spre a cuceri și apoi a blagoslovi.

210. Ce înțeles dați dumneavoastră spovedaniei la catolici?

De ce la catolici? Are unul și același sens la catolici și la ortodocși și la psihanaliști. E un excelent act de liberare, defulare, liniștire. E o minunată lecție de smerenie. Cei care spun: de ce m-aș spovedi eu unui pîrlit de popă? greșesc, nu se spovedesc preotului, ci lor înșiși. Spovedania e o instituție terapeutică.

Sistemul ortodox (față către față) mi se pare superior celui catolic (după perdea) tocmai că e mai dur, mai neplăcut, mai umilitor. E și o minunată probă pedagogică, aidoma dușurilor reci obligatorii în școlile englezești.

211. Care a fost poziția lui Michelangelo față de Roma catolică?

Întru cît îmi pot da seama și mă pot pronunța (deși e riscant) cred că a fost dublă, duplicitară: a) o venera în calitate de creștin; b) o folosea în calitate de artist. Cred că la el au existat perfect paradoxal și antinomic credința și libertatea artistică absolută. Antinomic și totuși nu contradictoriu. De altfel și papii pentru care a lucrat erau ființe complexe în sinea cărora arta și credința, fastul și entuziasmul, orgoliul și venerația coexistau surprinzător.

212. Vă amintiți de un critic dintre 1900–1944 căruia nu i-a fost valorificată opera? Poate cunoașteți și alte nume nedreptățite.

Unul neîndeajuns de apreciat mi se pare că a fost Mihai Ralea.

213. Poemul Omul negru de Serghei Esenin (traducerea lui George Lesnea). Nu doriți să-l analizați din perspectivă existențialistă?

Omul negru.

Un poem de toată frumusețea și puterea, un poem splendid, mai că l-aș așeza pe undeva în preajma *Corbului*.

Omul negru, firește, e diavolul (care vine la Serghei Esenin precum a venit la Ivan Karamazov și la Adrian Leverkühn atunci când și ei se aflau la mare ananghie). E diavolul său personal, analog și contrar îngerului său păzitor, care vine să încheie socotelile finale. Mai bine zis e conștiința în pragul Marii Treceri, aceea care pe toți ne ia la întrebări când nu mai e de șagă. Hristos o numește în Evanghelii „pîrîș“, sfătuindu-ne să ne împăcăm cu ea înainte de a fi ajuns în fața judecătorului spre a nu fi aruncați în temniță (citește: iezerul de foc).

Poemul e de mare sinceritate și smerenie, nobilul poet se mărturisește vinovat, se recunoaște chefliu, bețiv, pătimăș. Spovedania e completă și candidă:

Vrednice de remarcat sînt versurile:

„Acest om trăit-a-n țara
Care-o stăpîneau scîrbavnici,
Prefăcuți și mari mișei.“

Aceasta este „spovedania unui învins“ a lui Esenin.

Poemul e și o minunată și excelentă lecție de purtare pentru orice om în preajma morții. Cum trebuie să ne purtăm? Cît privește sufletul, cu teamă și cutremur, cu umilință și zdrobire de inimă. Cît privește însă trupul și părăsirea lumii, în cu totul altfel. Iată cum:

„Cînd te bîntuie tristețea,
Cînd pierzi toate, cînd te doare,
Cînd te-nșfacă gerul vieții,
Sub furtuni, sub ani, sub vînt,
Să te-arăți tăcut și simplu,
Să zîmbești cu nepăsare —
E cea mai înaltă artă dintre cîte-s pe pămînt.“

În fața morții, dublă atitudine: în fața lui Hristos: călugăr smerit, în genunchi, proskinesis și topire. În fața lumii ce urmează a fi părăsită: numai mândrie, curaj, sfidare, dispreț, vitejie ostășească, bravadă și temeritate.

Diavolul, pînă la urmă, se dovedește a fi fost o nălucă, personificarea propriei conștiințe. Poetul alungă și zdrobește năluca, dar întocmai ca în *Portretul lui Dorian Gray* devine el însuși Acuzatorul său.

Nu ne putem nimici conștiința. E singurul adversar pe care nu-l putem nimici.

Învins, dezamăgit, trădat, însingurat — „nimeni nu-i cu mine“ — singur cu el și cu înfrîngerea lui — „bolnav de tot, bolnav peste măsură“ — se predă, se zdrobește („oglanda zace spartă-n bucăți“); și-și află, cred, mîntuirea în suferință, în aflarea adevărului, în recunoașterea erorii săvîrșite — și, mai ales, în curaj și demnitate. Nu cred că diavolul, oricîte ar avea trecute în catastiful său, va pune mîna pe poet, pe derbedeu, pe răzvrătit. S-a mîntuit prin suferință și sinceritate și prin cunoașterea adevărului. (Cunoașterea totală și brutală a adevărului este o lucrare soteriologică și purificatoare.) L-au îmbolnăvit, l-au înșelat, l-au omorît, dar sufletul nu i l-au pîngărit. Chefliu, curvar, huligan, bețiv, derbedeu — acestea-s fleacuri și floare la ureche. De astea să se sperie Hristos? Aida de! Il en a vu bien d'autres! Hristos, sînt sigur, va privi numai la curăția sufletului, la buna-credință, la crunta dezamăgire. La sufletul îndurerat și însingurat pe care diavolul nu l-a putut ispiti cu marile păcate: fătărnicia, trădarea, cruzimea.

Ce nobil și minunat poem, iubite domnule Sângeorzan, ce lecție practică de creștinism viu, nu bucheresc și ipocrit, de creștinism existențial, de creștinism conform cu învățătura vie a lui Hristos, la care ne invită să luăm aminte și Kierkegaard și Jacques Elul. Hristos Cel viu, *Fiul Omului*.

Uite o poezie, o poezie ca aceasta ne scaldă, ne purifică, ne apropie de Hristos.

214. Ce vă mulțumește, neliniștește la tinerii care dau examen la Institutul de Teologie? Sînt ei profeții de mîine? Au atîta har ca să devină pentru o viață ruguri aprinse ale credinței în Dumnezeu și pentru Dumnezeu într-o lume terorizată de iarna atomică?

Mă neliniștește (și amărăște) faptul că foarte mulți tineri socotesc preoția ca pe o profesiune, mai avantajoasă decît celelalte. Nu tu condică, nu tu ore fixe... **Vocația** celor mai mulți e funcționarească și calculată, hedonistă, pragmatică.

Nu a tuturor, har domnului! Sînt și unii cu adevărat chemați, mai ales dintre cei care tind spre călugărie. Pentru ei se poate cu adevărat vorbi de ruguri aprinse.

Nu cred că există în lumea contemporană situație mai fericită (și mai ferită) și mai vrednică de invidie decît aceea de preot de țară într-un sat liniștit, într-o regiune frumoasă, cu oameni de treabă. În lumea de azi, un asemenea sat cumin-te e un colț de rai, un liman, o rezervație a Domnului. (De vor mai fi sate.)

Cunosc în județul Năsăud (comuna Mocod) un sat curat, cu oameni evlavioși, cu un preot tînăr, cînstit, iubitor de carte, rîvnitor și calm, o grădină de om. Îmi evocă România așa cum era în vremea tinerețelor mele, așa cum am deprins a o îndrăgi: o formă paradiziacă a condiției omenești.

Mulți merg la Seminarul teologic ori la Institut din spirit gregar, ca oile, convinși că preoția e o treabă mai ușoară, mai rentabilă (precum și este).

N-are a face, Dumnezeu își are aleșii Săi, pe care-i cunoaște. Nu neapărat numeroși. Ei întrețin flacăra, ei nu lasă focul să se stingă. De dragul lor păzește Dumnezeu lumea. Nu-s nici cu totul puțini, sînt îndeobște neștiuți și așa modești și ascunși ce se află sînt „oamenii lui Dumnezeu“ în lume. (Să ne aducem aminte și de Matriona lui Aleksandr Isaievici, mireancă, dar cu suflet înduhovnicit.) Iar undele lucrării lor se răspîndesc tainic în lume.

215. Iubirea lui Dumnezeu este un fragment de divinitate cu fața descoperită?

„On ne saurait mieux dire.“ Felicitări pentru această fericită formulare. Într-adevăr (vorba lui Adrian Păunescu), a-L iubi pe Dumnezeu înseamnă a îndrăzni să-ți îndrepti ochii cugetători ai inimii către El, stînd cu fața descoperită, încredințindu-te Lui, nădăjduind, cu și fără teamă, oricum fără șovăială, fără falsă pudoare, cu temeritate, cu (zice François Mauriac) nebună nădejde, cu inima doldora de emoție și fericire.

216. Memoria zeilor să fie ultima respirație a poeziei?

Deloc. Poezia e viață, prospețime, înprospătare. Își poate îngădui să-i dea uitării pe zei. Poezia își creează zeii ei, mereu neașteptați. Zeii poeziei sînt nemuritori. Cîtă vreme oamenii vor avea sensibilitate va fi poezie.

217. Ce șanse îi acordați lui Mișkin într-un roman de azi, unde el ar deveni vocea conștiinței?

Mișkin, dintre toți eroii lui Dostoievski, mi se pare că ar fi cel mai ușor acceptat într-un roman modern. Pentru că nu este „moralist“ și predicator, pentru că știe să tacă fiind totodată o ființă prin esență participatorie. Apoi e „dezarmat“, e copilăros, e stîngaci și stingher, la el cunoașterea nu a omorît naivitatea și-i înfrățit cu suferința. Și nu transmite celor din jur impresia că e mai bun ca ei.

Dar astea sînt vise, dragul meu. Adevăratul erou dostoievskian potrivit unui roman de azi nu-i altul decît Piotr Stepanovici Verhovenski.

218. Satul, moralitatea lui ancestrală — nu vă îndeamnă să scrieți un tratat de etică cu note critice din literatura clasică și contemporană, avînd ca temă civilizația țărănească?

Acum, în preajma monstruoasei și imbecilei crime a distrugerii satelor, nici că se poate să fie treabă mai bună, mai urgentă, mai stringentă decît a scrie un asemenea tratat. E o datorie, pe care nu știu dacă scriitorii o vor îndeplini. Eu unul sînt prea îmbătrînit și șubrezit ca să mă pot înhăma la asemenea lucrare — și doresc să mă consacru cît mai mult vieții monahale.

Vom îngădui să piară civilizația țărănească și se va vedea că e ca și cum am fi extras oxigenul din atmosferă, înlocuindu-l cu azot, amoniac și oxid de carbon. Se vorbește de păstrarea mediului înconjurător, dar se distruge tocmai spațiul verde și rodnic fără de care va fi numai pîrjol, paiantă, sterilitate, uscăciune și cucută.

219. Heidegger — ce moștenire filozofică cu adevărat originală a lăsat mileniului III?

Cred că ideea-i centrală e a fiindului, *das Seiende*. O dată cu el încep oamenii să știe ce înseamnă ființarea și să fii. Heidegger, ca și Einstein, ne scoate din categorii abstracte și ne descoperă prinși între ființă și neființă, între viață și moarte, între două incertitudini: Spațiul și Timpul. Condiția omenească apare la el mai echivocă și mai nesigură ca oricînd. Și mai inexorabilă: căci fiind de cine e legat? De moarte.

A nu pierde din vedere că Heidegger, întocmai ca Platon, e și un mare scriitor, un artist. Și aceasta va contribui la perenitatea operei sale.

220. Ce este realismul? Cum își trăiește destinul în romanul psihologic?

Realismul constă, pentru scriitor și artist, în a nu asculta decît de el însuși și de viață (așa cum i se arată, cum o vede și o simte el). Orice altă metodă de lucru e romantică ori scelerată. (Scelerată, desigur, de vreme ce așa-zișii realiști au îndrăznit să numească realistă o literatură absolut imaginară.)

221. Cîntarea Cîntărilor *anunță pe Orfeu?*

Îi anunță pe Orfeu, pe Dante și pe Petrarca, pe Francisc din Asiza și pe Hristos.

222. *Mozart și Esenin?*

Nici că se poate apropiere mai nimerită, mai inteligentă, mai încîntătoare. Da, Esenin e un mozartian, un pur, un înger în trup de huligan, un cinstit și o jertfă. Esenin, ca și tînărul erou din *Căința*, ia asupra-și vinovăția. Ca și Mozart, transcende binele și răul și se refugiază în paradiziac.

O dată cu Esenin intrăm în lumea culpei asumate, adică a nevinovăției. Esenin este o ființă mozartiană, e tîlharul cel bun de pe cruce, e un produs și el al civilizației rurale (ea îl va fi trezit, îl va fi ferit de afundarea în abjecție), pentru el poezia a devenit o catharsis, vaietul lui prevestește, cred, mîntuirea.

223. *Magicul e teritoriul metaforelor care refuză să fie oglinda poeziei?*

Magicul (vraja) e ipostaza rea a poeziei. Metaforele sînt deviate, sucite, răsucite, oglindesc ambiții și voința de putere, sînt folosite în scop *interesat*, li se răpește caracteristica lor mozartiană și principală: absoluta dezinteresare.

224. *Unde se ascunde azi Hristos, de lumea nu-l vede, nu-l cheamă, nu-l recunoaște, nu-l ascultă?*

Nu se ascunde, dragul meu, e aici, printre noi, veșnic prezent. *Noi* sîntem cei care *ne* ascundem de El, care nu-L vedem. Lumea e aceea care nu vede, nu cheamă, nu ascultă. Împărăția cerurilor, a spus, nu e nici aici, nici acolo, e înlăuntrul nostru. În sarcina noastră va fi să-L căutăm și să-L aflăm. Dacă gîndim că vom da de El în cutare punct ori cutare colț de stradă nu-l vom întîlni în veci. Grija noastră, șansa noastră, stă în a ne deschide ochii... A ni-i deschide larg.

225. Vă rog să construiți o sintagmă unde o idee să fie memoria destinului care ați fi dorit să vă recunoască.

Memoriile pe care unii dintre noi — vîrstnicii, mai ales — le scriem nu sînt altceva decît încercarea de a îndrepta asprimea destinului, de a da vieții noastre un oarecare sens, o oarecare noblețe, o oarecare putere, de a răpi destinului ceva din cruzimea lui și nevolniciei noastre ceva din lășitatea ei.

226. În vechime, istoria își crea zeii, dar fără să-i terorizeze. În lumea modernă, istoria se identifică aproape întru totul cu condiția umană. Cum suportă conștiința exilul și coșmarurile istoriei?

Aceasta-i întrebarea principală pe care și-a pus-o mereu generația trăiristă, din tinerețe și pînă la căruntețe. I-a fost dat să cunoască (bine) și exilul, și coșmarul istoric. Le cunosc și eu, chiar acum: și „exilul interior“, și coșmarul istoriei pe care, zi de zi, trebuie să-l înfrunt. Niciodată oamenii nu au trăit mai implicați în istorie ca de la 1914 încoace. Eliade: teroarea și absurdul istoriei. Noica: să ieșim din istorie. Bun sfat, dar greu practicabil. Păltinișul a fost o întîmplare, o raritate, un ghelir, o șansă realizată în ciuda probabilităților (una la douăzeci de milioane). Esenin a izbutit să iasă din istorie. Asta-i problema: cum să ne ferim conștiința de asalturile nemiloase ale istoriei? Asta-i artă, asta-i dexteritatea, asta-i esența: păzirea ei necontaminată de ispitele istoriei, de tristețile nimicitoare ale exilului.

227. Asediul noutăților ideilor critice dintr-un tratat de estetică vă blochează intuiția, impresiile în aspirația dumneavoastră de a le pune la îndoială originalitatea?

Îmi displac profund tratatele de estetică. Deșertăciune a deșertăciunilor. Nu cred în originalitatea ori rostul ideilor critice „noi“ pe care se complac să le etaleze. Așadar nu izbutesc să mă blocheze. *Trec pe lîngă ele.*

228. *Ce admirați mai mult în poezia lui Bacovia?*

Ceea ce admiră mai toată lumea: autumnalul, ploaia, melancolia ploilor de toamnă (care la el nu-s numai melancolie, ci și putere, stihie, zeitate). Ca în vestitul roman al lui Elémir Bourges: *Les oiseaux s'envolent et les feuilles tombent*. Bacovia — din acest punct de vedere, al toamnei, al lacustrului, al ploii stihiale, pe toți îi întrece, chiar și pe Verlaine.

229. *Vă rugăm să comparați feminitatea Natașei Rostova cu cea a Emmei Bovary.*

Tochmai că doamna Bovary — spre deosebire de Natașa Rostova — îmi pare lipsită de feminitate! Nu e o pasionată, aparține speciei de oameni care nu știu ce să facă *din* și *cu* viața lor. Păcat strigător la cer, va fi sancționat cu moartea. Dar Flaubert nu e numai drept, e și milos: sinuciderea i-o acordă din milă, ca să dea nițică demnitate unei biete vieți atât de irosite. Emma Bovary își înșală soțul din plictis, prostie și nepricepere. Adulterul e pentru ea un drog. Poate că principala ei lipsă aceasta este: lipsa de feminitate.

230. *Sînt sigur că ați citit Minima moralia (Andrei Pleșu). Ați descoperit în aceste texte „modelul Noica”? Ce idei originale ați intuit în eseurile lui Andrei Pleșu?*

Minima moralia e o lucrare noiciană, fără îndoială. (Cu citate clasice care l-ar fi mulțumit pe Noica.) Însușirea cărții stă în lipsa de originalitate a soluțiilor: autorul se supune întru totul moralei, se încadrează în *rînduială*, conform învățaturii și îndemnurilor lui Noica. Mai presus de orice, Noica asta prețuia: intrarea în ordine, de aceea îl și bucurase călugărirea mea: am intrat și eu într-o *rînduială*.

231. *Care ar fi fost destinul de scriitor al lui Boris Pasternak astăzi?*

Cred că ar fi fost un gorbaciovist înflăcărat. Deși nu cred că ar fi fost privit fără suspiciuni.

Se pare că se va tipări *Doctor Jivago*, o carte minunată (Al. Paleologu o adoră), dar în romanul acesta de dragoste sălășluiește și o tărie, un nucleu de oțel — despre care mă întreb dacă este pe placul (adevărat) al gorbacioviștilor.

232. S-a stins la Paris filozoful Ștefan Lupașcu. Ce vă leagă de ființa lui, ce a adus nou filozoful român în istoria ideilor contemporane?

Lupașcu e un *sintetizator*. A cuprins cu mintea tot ce este nou și semnificativ în știința contemporană. Asemenea unui mare artist a trasat un *portret* exact și întreg al cosmosului văzut de vremea noastră (un cosmos în care se manifestă viața și gândirea).

El nu a *descoperit* elemente ori fapte, ci din *datele* care i-au stat la dispoziție a elaborat (propus) legile cele mai probabile, cele mai probabil în vigoare. A înțeles și explicat (cu vervă și putere) sistemul de funcționare a vieții și universului.

Există un univers Lupașcu, după cum există un univers newtonian ori un cosmos de Sitter.

Lupașcu, de mă pot exprima astfel, e un fiziolog al universului, al *funcționării* sale. Ne-a deschis ochii asupra faptului acestuia ajuns acum evident, că viața și lumea sînt construite pe, cu și în sisteme. Nimic nu poate ființa dacă nu are la bază un sistem anume, un anume sistem de sisteme.

233. Asceza nu vă provoacă melancolii, nu vă creează în inimă o fîntînă a iubirii pentru tot ce este viața-viață?

Așa-zisa asceză monahală (la Rohia cel puțin nu este din cale afară de strașnică) nu-mi provoacă nostalgia vieții-viață; mă consolează, mă ferește de oribilul spectacol care cuteară să pretindă, astăzi, că e viață! Viața — în ipostaza ei actuală — îmi provoacă melancolia, tristețea, indignarea, amărăciunea, repulsia. Sărăcia aceasta, pustiul acesta, iureșul acesta steril, agitația aceasta fără rost, năpastele acestea care curg

gîrlă... să-mi fie dor de ele? să le jinduiesc? Atît de orb, de pervers mă socotiți? Rohia mi-e un refugiu, un liman, o oază, un rai sieși suficient.

Dar viața de altădată? Nici după aceea nu jinduiesc. Îi port o duioasă, naivă recunoștință, mulțumind lui Dumnezeu că m-a învrednicit a cunoaște o epocă istorică unde viața încă nu se prefăcuse în infern totodată grotesc și teribil.

234. Cred că lumea îl imită pe Marin Preda! Ce vă spune azi numele lui? Are discipoli?

Despre Marin Preda v-am mai scris, cred. Nu-mi dau bine seama ce anume din opera sa va dura. *Moromeții* sînt, desigur, o carte excelentă. *Cel mai iubit* e un act de mare curaj, însă e și o lucrare nefinisată și ambele își datorează în parte succesul faptului că sînt în contrast vădit cu ceea ce există pe piața literară în momentul apariției lor. Valoare polemică are și *Imposibila întoarcere*, act de curaj, de cinste și ea. Lecția lui Preda este clară: a vorbi sincer și aprig și ponderat, a nu căuta efecte ieftine.

Toți scriitorii de astăzi îi sînt oarecum discipoli. Dar — și aici mi se pare că e punctul nevralgic — Preda nu-i un scriitor al cărui scris biruie, fascinează. E obiectiv, cinstit, excelent observator; mai ales nu-i farsor. Dar nu-i nici unul din acei prozatori care cuceresc irezistibil. O bună parte a operei e ternă. N-aș vrea să mă înțelegeți greșit: îi apreciez mult atitudinea scriitoricească, probitatea artistică, felul admirabil cum a evoluat.

235. Există elemente sacre în opera cronicarilor?

Cronicarii au fost oameni politici, dregători. Au avut adversari și prieteni, au scris adeseori cu părtinire. Nu le-au lipsit, firește, caracteristicile clasei sociale din care făceau parte. Au fost, totuși, deopotrivă, și altceva: memorialiști, scriitori (ca Retz, ca Saint-Simon). Nu există operă literară (măcar că nu-i de ficțiune) în care să nu apară o anumită doză de puri-

tate, de bucurie artistică, de har, detaşare şi foc. Potrivit talentului, se-nţelege.

Cronicarii, întrucît sînt scriitori (deci: artişti), sînt puri, în ciuda preocupărilor, viziunilor şi motivelor politice şi pasionale care abundă în cronicile lor. Luînd pana în mînă şi scriind (cu vădită plăcere, cu grijă, cu răbdare, cu drag) au devenit artişti şi s-au împărtăşit din puritatea Artei. Ba şi din obiectivitate! (V. portretul lui Ştefan la Ureche.) Şi desigur că au gustat din bucuria (pură) a folosirii pricepute a graiului.

236. Să nu cunoască oare cultura românească o vocaţie faustică (Noica)? Eminescu nu este o natură faustică? De ce nu şi V. Pârvan, Lucian Blaga, G. Călinescu?

Greu este a răspunde. Mai întîi nu ştiu prea bine ce se înţelege prin natură faustică. Setea de cunoaştere? Uşurinţa în stabilirea unei legături cu diavolul? Pofa de „viaţă-viaţă“, de cele trupeşti? Viziunea făptuitoare, activă a vieţii (*Faust II*)? Enciclopedismul? Neastîmpărul, clocotul (definiţia lui Spengler cred că aceasta este)?

În înţelesul cel mai larg (şi mai nedefinit) al termenului nu încapе îndoiala că şi Eminescu şi Pârvan şi Blaga şi Noica şi G. Călinescu pot fi consideraţi faustici.

Vă mărturisesc că pentru mine calificativul „faustic“ nu echivalează neapărat cu un compliment suprem. Nu acesta, cred, e supremul compliment ce se poate aduce unui artist, unei spiritualităţi, unei opere, unui popor. Sînt altele mai de preţ, aş zice. Poporul român, spre pildă, nu este — din fericire — faustic. Noica da, deşi nu pe de-a-ntregul. Nici Eminescu! Mai curînd Călinescu şi poate Pârvan. Dar termenul în sine e vag, destul de greu de mînuit, de distribuit.

237. Ce înseamnă pentru dumneavoastră Unirea de la 1918?

Ce înseamnă pentru oricare român, un moment de împlinire şi dragoste. O clipă de fericire. Ardealul (ca şi Iorga folo-

sesc cu drag numele acesta, socotit de unii maghiarizant) — au intuit-o și Mihai Viteazul și Rareș și Ștefan — e veriga prin care îndeosebi românii sînt legați de Occident. Fără de Ardeal sîntem amputați. 1918: unul din puținele (vai) momente în care Istoria se înduplecă, iese din absurd și ne învoiește a făptui drept.

238. Aș dori să-l judecați pe Mircea Vulcănescu ca pe un teoretician al specificului național.

Asta a și fost. Definiție mai bună nici că se poate. Asta a urmărit și într-o oarecare măsură a izbutit: să afirme specificul național. A făcut-o mai ales introductiv și indirect: prin Nae Ionescu, Mircea Eliade, C. Noica, Tr. Herseni și toată generația trăiristă. Al cărui mentor a fost, mai mult poate decît Nae Ionescu. El e Spiritul din Umbră.

Și istoria și filologia și economia le-a conceput numai prin viziunea specificului național. În înțelesul cel mai bun al termenului (neșovin, neexagerat, nesuperficial), a fost un reprezentant de seamă al Etnocrației. Rostirea filozofică românească a lui Noica de el a fost inspirată.

239. Ce pierde România literară prin absența rubricii Anei Blandiana?

Enorm. Ana Blandiana e o prezență fermecătoare. *România literară* pierde rubrica Farmecului (= Creație + Curaj + Curăție + Spunerea lucrurilor fără emfază, dar cu o franchețe dezarmantă + Imensă Sensibilitate).

240. Vreți să faceți o microantologie lirică N. Labiș?

Pentru a răspunde am citit ori recitit volumul Nicolae Labiș (BPT, 1964).

În prealabil însă: moartea la 21 de ani — în stadiu de alcoolism avansat, a unui poet de mare talent — e o rușine și o mare vinovăție pentru societatea în sînul căreia a trăit.

Ce m-a reținut?

Moartea căprioarei, Meșterul și câteva versuri de mare simplitate: E un maestru al simplității (ca și Esenin):

„M-am născut iarna, la Sf. Andrei
Se lasă seară limpede și bună
Alunecînd cu vîntul prin copaci
E-o dimineată — parcă niciodată
Nu mi-a fost dat o alta să privesc.“

Sau:

„Deci a venit și toamna cu palele-i tristeți
Și curg încete frunze și-s pașii mai înceți

Eu am băut dintr-însul. Era un vin modest
Ca mămăliga bună, ca pîinea de sub țest.“

În stilul anilor nebunatici (Cocteau, Apollinaire):

„Eu sînt spiritul adîncurilor
Trăiesc în altă lume decît voi
În lumea alcoolurilor tari...“

N. L. e un excelent pastelist — v. d. ex., la p. 213:

„Ziua mai curge, dar rău încîlcită în stuh...“

Am mai remarcat: *Odiha lăutarului, Arthur Rimbaud* („încîlcit ștregar“), *Singular* și *Plural*, *Ștefăniță Vodă*.

Ca și Esenin, a evoluat, a înțeles. Dacă nu murca... În mare parte, volumul la care mă refer a devenit ilizibil. E limpede însă că a fost Poet și că repede s-a lămurit, bietul băiat minunat.

241. *Ați citit cartea lui Al. Dobrescu — Introducere în opera lui Titu Maiorescu? Ce impresii de lectură ați avut?*

Deh! Are și el dreptate, vorba rabinului. Mă tem însă că a prea pedalat în tonalitatea demitizării. Cartea nu-i de osîndit, însă de considerat cu mult calm și multă cumpătare. Autorul nu a izbutit să ni-l facă pe Maiorescu odios ori ridicol ori nesuferit ori să-l compromită. Defecte, slăbiciuni, scăderi? Desigur. Ei și? Dacă socotim cartea drept un imbold la calmă reconsiderare și la potolirea unor aprecieri didactico-panegirice, e acceptabilă. Nici vorbă totuși „să marșăm“ la o încercare de „desființare“. Oricît s-ar strădui cineva cu oricît talent și erudiție (și Al. D., cît privește talentul polemic și denigrator, nu e nici Bloy nici Arghezi), Maiorescu nu poate fi compromis, ci numai reevaluat cu dreaptă socotință.

242. Rohia este paradisul dumneavoastră?

Nu. Este locul unde îmi dau silința să-mi construiesc un paradis.

243. Prin ce se înnoiește azi romanul românesc?

Prin abordarea tărîmului psihopatologic (Paler, Buzura, Sălcudeanu, Breban...) și formelor paradigmatică ale absurdului (Agopian, Șt. Bănulescu). De asemenea, prin reconsiderarea societății dinainte de '44 (Horasangian și mai ales Gabriela Adameșteanu; pe aceasta o socotesc a fi o mare prozatoare și o urmașă a lui I.L. Caragiale). Să nu uit: mai e și romanul mitic (ex. Ov. Moceanu).

244. Când l-ați descoperit pe Liviu Rebreanu?

În fragedă tinerețe: cu *Ion*, cu *Adam și Eva* și *Catastrofa*. Rebreanu a scris și multe pagini convenționale, „slabe“. Dar și lucruri magistrale: cele menționate mai sus.

245. Ce vă spune rugul lui Savonarola?

Îmi spune foarte mult. Mă vindecă total de ispitele Fanatismului și Fundamentalismului. Am scris în *RFR* (1947, cred) un articol despre cartea lui Stefan Zweig, *În jurul unui rug* (în original: „Castillio gegen Calvin“). *Orice fel de tiranie,*

absolutism și fundamentalism (care-i totuna cu nebunia logică) îmi repugnă profund. Nu numai inchișiția catolică și-a ars ereticii ei, ci și protestantul Calvin pe ai lui. Savonarola a fost și el un Tiran, un Fanatic, un Khomeini al sec. XV. L-au ars și pe el — serve him right! zic englezii (în românește: bine i-au făcut).

246. Vă rog să analizați această poezie aparținând lui Giuseppe Ungaretti:

*„Ce cînt s-a înălțat azi-noapte
și a împletit
cu ecoul cristalin al inimii
stelele
Ce sărbătoare izvora
din nunta inimii*

*A fost
un lac de întuneric
Acum mușc
ca un copil sînul
spațiul
Acum sînt beat
de univers. “*

Alegeți numai poezii frumoase. Și a lui Ungaretti e de mare frumusețe.

Analiză? Dar poezia e atît de simplă, de clară, de fascinatorie! Nu numai casa părintească ori satul ori urbea natală ori Țara, ci Universul tot ne poate cuceri, îmbăta, umple de Extaz și stîrni în noi receptivitatea poetică.

Cosmosul e al nostru, sîntem ai lui, sîntem ființe pămîntești, dar și cosmice.

La Ungaretti apare (potrivnic lui Sartre, cel din *Greața*) bucuria de a fi într-un univers care nu e gol. Ne putem îmbăta nu numai cu vin, cu Iubire, cu Frumusețe, cu Poezie, cu Lucrurile simple etc., etc. Ci și cu Spectacolul Cosmic.

Firmamentul kantian trece, la Ungaretti, de la registrul etic la cel estetic.

E o beție pură, gratuită, ține de Înfrorare, de Splendoarea lumii: cât de bine îi completează Ungaretti pe Sf. Maxim Mărturisitorul și pe Hans Urs von Balthasar cu a lor Liturghie Cosmică!

De vreți neapărat o analiză, apoi asta e: poezia lui Ungaretti e un scurt și prea frumos tropar în cuprinsul Liturghiei Cosmice. Ca și în *Miorița*, avem de a face cu un imn al nuntirii cosmice. Ungaretti îl proslăvește pe Hristos, Cel ce a spus: Eu sînt Alfa și Omega, pe Hristos așa cum L-a conceput Teilhard de Chardin: Mîntuitor cosmic.

247. Iarna nu vă amintește de Roma lui Nero?

Iarna nu-i prea ușoară la o mănăstire de munte. Mai cu seamă cînd se arată geroasă (ca aceea de față). Dar se realizează o asprime exaltantă și monahul începe să realizeze că duce aievea viața aspră monahală pe care și-a dorit-o.

De Roma lui Nero? Da, întrucît e năpastă (iarna) — și chiar pentru bieții oameni de prin blocuri neîncălzite. Însă focul e cald! Mai degrabă îmi evocă povestirea lui Boissonade: „Zece mii de ani într-un bloc de gheață“. Nu uitați că vă vorbește un bătrîn, iar bătrînii iubesc căldura (eu unul mă împac de minune cu ea oricît ar fi de „excesivă“ și urăsc — trupește și mintal — frigul).

248. Metafora și-a epuizat în poezia de azi lumea revelațiilor?

Voi parafraza pe Mallarmé („Jamais un coup de dës n'abolira le hasard“): niciodată Timpul nu va izbuti să stoarcă (epuizeze) puterea revelatoare a metaforei în poezie.

249. Voința de a face din mit un personaj nu definește o criză a epicului modern?

Dacă mitul e tratat ca personaj ori ca Temă, se manifestă cu adevărat o criză. Nu tot așa dacă mitul apare ca ambianță,

punct de reper și plan de referință. Luați aminte la felul cum Ov. Moceanu realizează atmosfera mitică, cum „lucrează în mit”: nimic ostentativ, forțat. Romancierilor dornici de a stabili contactul cu miturile cred că le-ar prinde bine să-și repete cuvintele lui Gambetta: „Pensions-y toujours, n'en parlons jamais.”

250. Deschid o carte ce aparține dr. Antonie Plămădeală: „Eu mă voiam însă călugăr și nu mă mai interesa nimic după ce renunțasem la viață. Cred că bra-vam puțin, fiind în sinea mea speriat de ceea ce făceam, de monahism. Ziceam că voiam să încreștinez un nume păgîn. Poate chiar să-l sfințesc! Cîte nu poate cugeta un tînăr care se aruncă în riscul total! Și cine știe dacă socoteala mea va fi fost cu totul greșită! Totuși, hotărîrea lor de a-mi refuza dorința a fost de mai bună-cuviință. Dorința mea era, ce e drept, cam excentrică. Sub mantie m-a luat părintele Daniil Tudor care încercase să mă inițieze în isihasm încă din primii ani ai studenției. Eram clientul bibliotecii lui, un adevărat tezaur de vreo 8 000 de volume, toate legate în pînză albă, majoritatea în franțuzește, aceasta fiind limba pe care o stăpînea el cel mai bine după română. Era scriitor și ziarist; fusese, sub numele de Sandu Tudor, directorul cîtorva reviste literare între cele două războaie mondiale, prieten cu Zaharia Stancu și cu toată generația în creștere din vremea aceea.” Aș dori să ne vorbiți de Sandu Tudor și de Daniil Tudor.

L-am cunoscut puțin pe Sandu Tudor, un publicist aprig și netemător de o proză jurnalistică de scandal.

Fapt e că a mers pînă la capăt cu o vocație cu totul alta, cu vocația sa mistică. S-a călugărit (Agaton) și apoi sihăstrit (Daniil). A îndurat multe, a suferit mult. A fost mai întîi un „mundan” (foarte) care cu adevărat a devenit, cum zice apostolul Pavel, „o făptură nouă”, un monah intransigent și total. Convertirea, în cazul lui, s-a produs la gradul necruțătoarei

fierbințeli. Îi găsesc multe puncte comune cu părintele Calciu D.; Sandu Tudor a venit la călugărie din „lume“; C. la preoție și martiriu din infernul pușcăriilor și al „reeducării“ la care a participat din plin. Părerea mea este că acei cinci ani de închisoare suplimentară (prima condamnare i-a durat 16) și i-a căutat cu dinadinsul spre a ispăși teribila participare la „reeducare“, acțiune demonică: a întrecut cu mult imaginația lui Dostoievski și tot ce-și poate închipui mintea omenească în coșmarurile ei cele mai îngrozitoare.

Dumnezeu să-l odihnească pe bietul Sandu Tudor, mort ca un martir, un sfânt și un erou; și să-i dea sănătate, liniște și puterea de a uita și a se ierta neînfricatului P. Calciu D. S-a izbăvit, primul, sînt sigur, se va izbăvi celălalt, ca și un alt mare „mundan“ mort ca martir, erou și sfânt: uimitorul, incredibilul Brîncoveanu.

251. Ce credeți că mai este actual, autentic, durabil în Viața lui Iisus de Ernest Renan?

Numai partea literară, poetică. E o carte osebit de frumoasă — limba și stilul de mare puritate — și plină de poezie. Atîta tot. Altminteri, e o lucrare simplistă, nulă.

252. Metafizica suferinței există în ființa poetului ca o fatalitate sau ca un destin provocat?

Deopotrivă, gîndesc. Are loc aici un prea subtil joc de bună- și rea-credință (v. Sartre). Wilde spunea că trebuie să alegem întotdeauna soluția cea mai tragică. Suferința la mai toți scriitorii autentici e simultan adevărată și provocată. (Ca la mai toți nebunii: sînt nebuni cu adevărat, dar o fac și pe nebunii: Eric IV.) Și partea cea mai nostimă (și mai teribilă) este că poți suferi cu adevărat, provocîndu-ți totodată — ostentativ, artificial, teatral — suferințe imaginare.

Cine poate stabili granițe precise între buna- și reaua-credință, între sinceritate și simulacru? Răspunsuri mai precise

veți găsi la Pirandello și la Sartre (a înțeles și expus problema cu măiestrie).

253. Biserica să fie inima rațiunii dialogînd cu Divinitatea?

Cît de frumos vă exprimați și cît de pătrunzător vedeți! Definiția e splendidă. Îmi aduceți aminte de minunata sintagmă isihastă: ochii cugetători ai inimii.

Biserica, instituție-în-lume, nu poate să nu raționeze. Partea ei nelumească este însă inima. Așa încît nici că se poate mai dreaptă, mai exactă, mai științifică exprimare decît: Biserica e inima rațiunii în dialog cu Dumnezeu. Definiția ar fi subscrisă de Pascal și de Sf. Augustin.

254. Cum arată, cum se desfășoară ziua dumneavoastră de meditație, de rugă, de memorări, de scris?

Viața monahală, spre deosebire de ce se crede, e tare activă. Aproape că nu mai rămîne timp pentru lectură și vis. Sîntem constrînși să facem *simultan* cel puțin două lucrări, spre pildă să citim și să medităm, să umblăm (lucrăm, spălăm) și să ne rugăm, să vorbim și să proiectăm. (Ca Mozart care compunea o lucrare nouă în vreme ce — mecanic — își transcria muzica făurită în prealabil, tot mintal.)

Mă scol la 4 1/2, niciodată după 5. Sînt maniac: fac gimnastică, mă spăl — nu de mîntuială, îmi aerisesc și potrivesc odaia (pentru nimic în lume nu aș lăsa-o, la plecare, în dezordine, vraște, cu patul nefăcut), mă rog pe scurt. Apoi: liturghia. Înapoi în cameră: scriu ori citesc.

Apoi la bibliotecă, unde am neîncetat de lucru. Dau cărți cu împrumut. La 12 bat clopotul. Dacă vin oaspeți străini, o fac pe ghidul, uneori și pentru români. La 5 e vecernia, masa de seară: devreme. Nițică lectură, meditație, odihnă. La 10 slujba de noapte (miezonoptica), slujba monahală specifică. Nu ajung să mă culc înainte de 12, nu depășesc așadar decît cu aproximativ un ceas recomandarea monahală: cel

mult 4 ore de somn. Duminica și în zilele de sărbătoare stau la biroul mănăstirii și primesc pomelnicele credincioșilor, ascultându-le păsurile și sfătuindu-i. Timp mult îmi ia și pregătirea predicilor (predic din cînd în cînd, cu mare plăcere și în stil cam neconformist!). Oblojirea șubredei mele sănătăți (în frunte stau: o veche și vrăjmașă colită și o destul de recentă, dar acută angină pectorală, unde mai pui că sînt și specialist în accidente: arsuri, căderi, degete zdrobite...) e și ca tare cronofagă. Mai primesc și o *vastă* corespondență căreia, firește, va să-i răspund. Mai sînt și grijile gospodărești, întreținerea curățeniei și ordinii în cameră, a curățeniei trupești... După cum vedeți, viața călugărească nu e totuna cu trîndăvia și toropeala.

255. „Exilul“ de la Păltiniș al lui Constantin Noica a fost oare forma cea mai pură de a se înțelege pe sine, de a face din numele lui și un mit?

A fost o necesitate sinceră și o aspirație firească pentru filozof (căruia lungi perioade de singurătate îi sînt absolut necesare); un vechi vis; dorința, chemarea de a întemeia un soi de „școală“, de „portic“, de „liceu“, „academie“, un loc de adunare și refugiu pentru discipoli; un soi de aristotelic motor imobil, o sihăstrie care să fie și un far, un focar; a fost și ce bănuîți dumneavoastră (am văzut mai sus cît de șubrede sînt fruntariile dintre buna- și reaua-credință); cine știe, cine poate să precizeze, să dea verdicte, să stabilească diagnostice sigure? Care-i gînditorul, care-i filozoful (ori și artistul) care să nu vrea să facă din el însuși un mit?

Nimic însă calculat, de proastă calitate, de fals la Noica: avea neapărat nevoie de un loc unde să fie singur cu sine și să-și scrie opera. Aceasta este explicația cea mai apropiată de adevăr: nevoia unui loc retras unde să-și poată completa opera și să scrie ce socotea de datoria lui să scrie înainte de a muri (*Devenirea întru ființă, Ontologia, Logica*).

256. Vă rog „traduceți” aceste adevăruri ale lui Constantin Noica: „Primul lucru pe care trebuie să-l spui unui tânăr angajat în cultura umanistă este că abia pe la 40 de ani începe să-și dea măsura. Pe urmă vei spune celui trecut de 40 că abia la 60 de ani ar putea începe deceniul de aur al creatorului în acest plan. Iar celui de 60 trebuie să-i spui (dacă a reușit ori nu, și cine reușește cu adevărat?) că e bine să se gândească atunci când scrie la cititorul care nu s-a născut încă.”

Traducerea: pe cel angajat în cultura umanistă se cuvine să-l duci cu muia, aidoma medicului aflat în prezența unui pacient bolnav de o boală incurabilă; îi tot dă soroace și-l tot amîină. Cînd însă se îngroașă gluma (adică artistul a împlinit 60 de ani ori zilele pacientului sînt numărate), se cade a grăi adevărul și a spune scriitorului să nu mai scrie de florile mărilor ori din interes ori ca să fie pe placul stăpînirii, ci cu gîndul la posteritate și la reputația sa postumă, cu alte cuvinte, să fie în sfîrșit serios; iar bolnavului: să-și facă testamentul și să se îngrijească de cele sufletești.

257. Tot din Constantin Noica. Ar fi necesar astăzi un Calvin? „Universalul lamento. Peste tot în lume, și bineînțeles la noi, oamenii de astăzi se vaită: de ceea ce au, de ceea ce nu au și mai ales de ceea ce ar putea să vină, de parcă ar fi femeia cu copilul în albia de pe sobă, de unde ar putea să cadă. Dacă ar exista un Calvin astăzi, i-ar duce în piață pe unii dintre ei și i-ar flagela.”

Ăsta-i Noica în forma lui cea mai puțin agreabilă, în forma-i autoritară și fanatic platoniciană. Nu zic că n-are și nițică dreptate — deloc nu zic: sînt și amatori de veșnice văicăreli și nemulțumiți de profesie în lumea aceasta. Dar a-i osîndi pe românii de astăzi, care se plîng că nu au ce mînca și găsesc alimentarele pustii și nu au căldură și lumină ș.a.m.d. nu mi se pare nici drept, nici de bun-gust. Iar de Calvin să nu aud!

Va să zică: sînt buni de flagelat cei care se plîng (o! discret, cu teamă) că nu au minimul necesar.

Noica a fost un om bun și amabil. Dar avea clipe dintr-acestea de autoritarism statal și de necruțare. Pasajul citat exprimă un astfel de moment de criză, de insensibilitate. Așa li se întîmplă — nu rareori — filozofilor obișnuiți a judeca în abstract și în pură logică, fără a confrunta logica pură cu realitatea. Săvîrșesc adesea nedreptăți strigătoare la cer.

Berdiacv: „problema pîinii este pentru mine, ca ins, o problemă materială, într-adevăr. Dar problema pîinii aproape-lui meu este pentru mine o datorie spirituală.”

Iată vorbirea dreaptă!

A spune occidentalilor că se văicăresc prostește și din răsfăț și nerușinare e lucru drept. Milosz îi spunea tînărului american — care credea că între orașelul lui (unde dispunea de un apartament cochet cu baie și tot confortul, de o mașină proprie și de un supermarket supraîncărcat) și un gulag nu e nici o deosebire — că e un idiot. Așa e! Dar a spune că românii anilor '80 merită să fie biciuiți pentru că îndrăznesc să spună că nu găsesc cele strict trebuincioase unui trai într-un totu modest e o dovadă de insensibilitate crasă ori de poză ori de *fals idealism*. Iată diagnosticul meu: spusa lui Noica reflectă o maladie specifică filozofilor: falsul idealism. Pîinea aproape-lui meu e o datorie spirituală, nu se cade să-i țin flămîndului cursuri de idealism și să-l acuz că e materialist și rob pîntecului! Și cu atît mai puțin să-l insult și să-l batjocoresc aruncîndu-i sentința: vrednic de flagelare. Ba mai și punînd tărășenia sub egida odiosului Calvin!

Hristos nu a fost idealist, a înmulțit pîinile, peștele și vinul, s-a îngrijit ca oamenii care-l urmaseră timp de 3 zile să nu plece acasă nemîncăți. Hristos a fost materialist și nu a socotit vrednici de osîndă pe cei care mănîncă și beau cînd le este foame și sete. A nu se confunda necesarul cu excesul. Există în viața monahului și a pușcăriașului momente cu ade-vărat grele, cînd trebuie să înfrunte Realitatea așa cum e;

suferința te copleșește, te încolțește, te așază cu spatele de zid și trebuie *să te alegi, să te declari*.

Există în asemenea momente în care deznădejdea pare a fi singura soluție și numai strigătul necontrolat îți poate ușura angoasa, există și o fericire exaltantă dacă în loc de a urla spui: îți mulțumesc, Doamne, că m-ai făcut om și nu m-ai înzestrat cu liberul arbitru. Pot îndura, pot răbda. Nu cîrtesc, nu mă vait, nu mă dau bătut, mă țin tare, sfidez Realitatea, o fac de rușine și de ocară, nu degeaba m-ai făcut om.

258. *Retorica lui Adrian Păunescu: un vulcan în erupție. Unde se ascunde însă retorica transcendenței?*

Păunescu e un vulcan în erupție, e versatil, e nesigur, e retoric și grandilocvent. Dar nu e numai atât. E și sincer, e și cald și e capabil să se entuziasmeze pentru dreptate și să rostească adevărul fățiș. Nu e numai „o forță“, e și grăitor de adevăr și cunoaște compasiunea și sfînta mînie.

(Mi-a pomenit numele în chip atât de fantastic în recentul volum *Într-adevăr* încît nu pot vorbi cu totul nepărtinitor: sînt zdrobit, am amuțit, mă cutremur.)

259. *Beethoven vă asediază cînd sînteți melancolic sau cînd vă pune în față o oglindă a tinereții?*

Să vă fac o mărturisire: îl admir pe Beethoven, îl ascult cu evlavie. Dar nu-mi este, în toată puterea cuvîntului, prieten. Mă asediază ori consolează ori euforizează mai ales Mozart. Și Haydn, cîțiva preclasici, Schubert, Wagner, Mozart.

260. *Mă adresez destinului tragic al lui Mircea Vulcănescu. Care sînt ideile ce-i vor supraviețui?*

Toată opera lui Mircea Eliade și a lui C. Noica dovedește supraviețuirea ideilor lui Vulcănescu. E viu. L-au omorît, dar nu l-au ucis.

261. *Povestirea și-a pierdut reputația, a intrat în criză?*

Cred că e o criză temporară. Povestirea ține de firea omului. Nici noul val, nici structuralismul nu au desființat pe Tolstoi, pe Balzac, pe Turgheniev, pe Flaubert, pe Dostoievski, pe Alexandre Dumas ori pe Pierre Benoit. Omul simte nevoia să i se povestească. E o nevoie apriorică.

262. Mai recunoașteți azi pe Anna Karenina pe un peron de gară?

Nu. Desigur nu. E o figură a trecutului. Publicul peroanelor se tot schimbă.

263. Starețul unei mănăstiri știe că e sau că poate deveni un Zosima?

Cine știe? E atît de prins de treburi, de administrație, de construcții...

Să nu exagerăm: mai sînt stareți care-și doresc (și se străduiesc) să-i semene lui Zosima.

Părerea mea este că ar fi foarte bine să se revină la sistemul conducerii duale: stareț și egumen. Egumenului îi revine toată administrația, iar starețul să fie numai duhovnic și îndrumător spiritual. Unui singur om, în iureșul actual, îi este peste poate de greu să exercite amîndouă atribuțiile. Iar amîndouă sînt necesare și legitime.

264. Orizontul ființei religioase trăiește din scepticism sau din umilință?

Din umilință, desigur. Dar în fiecare om sălășluiește o doză de scepticism tenace. Totul e să fie ținut în frîu. În fiecare om e și un strat adînc de orgoliu și de voință de putere. Totul e să fie sever ținut sub control.

265. Ce este un ateu? A trecut el prin tunelul necredinței? Sau e un învins ce a suportat nenumărate eșecuri?

Poate fi și una și alta.

Cardinalul Ottaviani: ateul nu e un eretic, un blestemat, ateul e un nenorocit.

De altfel, ateul pur, ateul ca atare nu există. E o fantasmă, o figură de stil. Orice om are zeii săi, idolii săi, credința sa (credința necredinței sale). Idolul egoistului este el însuși. Lui Mircea Eliade îi revine meritul de a fi dezvăluit și exemplificat universalitatea și apriorismul religiozității omului.

266. Memoria este șansa noastră de a ne judeca viața, destinul, moralitatea, izbînzile, eșecurile, suferințele, orgoliile. Cu ce memorie ar trebui să fie înregistrat un istoric, un scriitor de azi ca să ne dezvăluie tragicul din conștiință?

Cu ce memorie? Cu memoria tuturor suferințelor celor din jur. Adevăratul (și poate singurul) memorialist al veacului al XX-lea este Aleksandr Isaievici Soljenițin care a scris *Arhipelagul Gulag, Divina Comedie* a timpului nostru și cartea pătimirilor de obște.

267. Martin Heidegger: „Numai un Dumnezeu ne poate încă salva.” Vă rog să interpretați acest adevăr, această făgăduință sau utopie...

Cred că Heidegger s-a exprimat metaforic și „filozofic”. Adevărata formulare este: numai Dumnezeu ne poate încă salva.

Dar Dumnezeu vrea să ne rezolvăm noi problemele noastre lumești. Cu ajutorul Lui, dar noi înșine. Nu ne putem lăsa numai în grija Lui. Aceasta ar fi o falsă evlavie. Ajută-te și cerul te va ajuta, zic francezii. Dumnezeu le-a dat păsărilor aripi, însă ele trebuie să zboare.

Octavian Paler a scris despre niște călugări care se rugau. Brusc, curentul electric s-a întrerupt. Unul dintre călugări s-a ridicat și s-a dus la tabloul de siguranță. Ceilalți au rămas în rugăciune, rugîndu-se pentru lumină. Paler îi elogiază ca pe niște adevărați credincioși.

Greșea. I-am scris atunci, arătându-i că singurul credincios e cel care s-a dus să verifice siguranțele. Ceilalți sînt falși evlavioși, care-l ispitesc cu nerușinare pe Dumnezeu. Ce-ar fi vrut ei? Să coboare Hristos cu liță din cer și să le rezolve mica lor problemă gospodărească?

268. Nu am descoperit o nouă întrebare, șocantă, neliniștitoare ca un verb eminescian, ci un poem copleșitor de frumos și de adevărat:

*„Numai o vară mai acordați-mi, Amarnicelor!
Și o toamnă ca să mi se pîrguie cîntul,
Pentru ca inima mea, bucuroasă, de dulce joc
Îndestulată, să-mi poată muri,*

*Sufletul, care-n viață zeiescul său drept nu și l-a
Căpătat, nici jos nu-și află odihna, în Orcus.
Însă cum mie divinul, ce-n inima mea
Zace, Poezia, mi-a reușit,*

*Bine-ai venit, deci, liniște din lumea duhurilor!
Mulțumit voi fi, chiar dacă-al corzilor sunet
Nu mă-nsoțește-n adînc; căci odată-am trăit
Ca Zeii, și mai mult nu rîvnesc“*

(F. Hölderlin, Către Parce)

Aveți darul alegerii versurilor frumoase. Acestea, ale lui Hölderlin, sînt dintre cele mai frumoase din cîte mi-a fost dat să citesc vreodată (și am citit multe în viața mea). Sînt splendide, covîrșitoare! Le-am învățat firește pe dinafară și umblu ca nebun prin chilia mea (care-i o cameră destul de confortabilă) recitîndu-le cu nesaț și glas înalt. Versul întîi (*Nu-mai o vară mai acordați-mi, Amarnicelor!*) e la aceeași înălțime și putere ca și versul eminescian biruitor (*Nu credeam să-nvăț a muri vreodată...*). Și ce abil și măreț e reflexivul din versul patru: „să-mi poată muri“! și ce sinceră și demnă și legitimă e trufia din „însă cum mie divinul, ce-n ini-

ma mea/ Zace, Poezia, mi-a reușit“ (obs. dativul). „Odată am trăit cu zeii, și mai mult nu rîvnesc.“

Aici e tema, miezul: spre mîngîiere, justificare și ființare nepieritoare ajunge o clipă de Absolut, mai mult nu trebuie pentru ca maya să fie înfrîntă și viața aceasta deșartă și iluzorie să-și ființeze un rost.

Sînt în viața aceasta deșartă, totuși, clipe inimitabile și incomparabile. Cu ajutorul lor ne răbdăm bătrînețele, eșecurile, și cu ele plecăm Dincolo. Ele, spre deosebire de ce crede Dante, ne consolează în mizeria noastră cea mai deplină. Ele ne sînt cîrjă și izvor de apă vie, izvor nesecat. Nu cred că ne amărăsc și mai mult, cum afirmă Dante.

Cioran îmi spunea la Paris (v. *Escale în Timp și Spațiu*): îi ajunge credinciosului, spre a se justifica, să fi avut senzația contactului direct cu dumnezeirea un singur ceas într-o viață întreagă, ba și o clipă, o fracțiune de secundă, o nanosekundă. Ajunge, e prea destul. Dar acea secundă ori nanosekundă e indispensabilă. Așa și Hölderlin: din amarnica lui viață au rămas acele cîteva zile (ori cîteva ani ori cîteva ceasuri) de cotrăire cu zeii, de condiție zeiască. A fost oarecare vreme Poet, creator — și prea destul; anii de întuneric și nebunie sînt anulați, toți.

Îmi aduc aminte, versurile acestea ale lui Hölderlin, de două ziceri din Scriptură. Ascultați-le:

Iov 10, 20–21: *Lăsați-mă puțin, ca să-mi plîng durerea, mai înainte de a pleca în pămîntul întunecos și acoperit de umbra morții.*

Psalmul 38, 18: *Lasă-mă ca să mă odihnesc, mai înainte de a mă duce și de a nu mai fi.*

Avea nevoie, înainte de a se produce despărțirea sufletului de trup, de cîteva momente de liniște și reculegere. De aceea și consideră Biserica „moartea năprasnică“, „moartea urîță“ — subită — ca un rău, ca un blestem.

Dar ne putem oare dobîndi o asemenea perioadă (oricît de scurtă) de relaxare? Îmi aduc aminte că răposatul meu tată, fie iertat, îmi spunea: tu vei avea mereu treabă, cînd îți va fi

dat să mori și se va părea că lași treburile nerezolvate și că nu-ți poți îngădui să mori.

Dar, dragul meu, vei fi silit să lași — oricînd va veni femeia cu securea — toate baltă și nerezolvate. Fii deci mai puțin obsedat de treburi și socoteli și drumuri și programe de lecturi.

Pe tema aceasta — a netimpului disponibil spre a muri — Ion Caraion a scris o poezie frumoasă și puternică unde a atacat această caracteristică a omului faustic. Nu mai țin minte în care volum al său (unul din ultimele). Iar eu am scris un comentariu publicat în *Steaua* (în chiar anul plecării lui din țară). Articolul meu din *Steaua* avea un titlu (văd că l-am uitat) în care figura cuvîntul *agendă*, agendă cu treburi și însemnări de om ocupat. Articolul i-a plăcut mult lui Caraion, lucru rar, căci avea un caracter dificil și orgolios. Moartea ne *surprinde* mereu *nepregătiți* nu numai din punct de vedere eshatologic, ci și cu treburi nerezolvate, pendinte, urgente, cu agenda încărcată. Doar adevărații monahi (ori adevărații yoghini) se leapădă de așa-zisele treburi, tocmai pentru a fi mereu și oricînd *gata* să moară (cu valiza făcută, cum ar veni) — încinși, cu toiagul în mînă, pregătiți de drum, le spune evreilor Vechea Lege, în seara de Paști —, fără de griji și responsabilități!

Am aștepta de făcut, zice omul profan și faustic; oare de moarte îmi arde mie acum, oare am eu vreme să mor? Oare nu-mi este încă agenda supraîncărcată?

Și Hölderlin, la alt nivel firește, cere o păsuire, un răgaz; nu ca secunda cerută călăului de sărmana doamnă Dubarry, înspăimîntată, pe eșafod, ci ca o perioadă de scurtă odihnă, de contemplare a operei săvîrșite, spre a putea muri în calm și demnitate; nu în iureș, în agitație, în forfotecală; nu ca pe garotte, unde oroarea executării se datorează și multiplicității mișcărilor, manevrelor.

Liniștitoare e numai senzația operei împlinite, a talantului rodit. (V. citatul din Nietzsche la care adesea se referea la sfîrșit Noica: casa de fier golită de omul creator; moartea nu

va găsi nimic într-însa, adică în trupul mort, giuvaerele au fost scoase, omul și-a rodit talantul, a creat, își poate deci face rîs de moarte ca de răufăcătorul păcălit care dă lovitura la o ladă de gunoi. Comorile au fost scoase: opera adică — ori faptele bune și frumoase pentru cei neînzestrați cu vreun talent.)

Ajungă-ne deci o cît de scurtă clipă de contact cu Fericierea, cu Absolutul, cu Beatitudinea, cu Dumnezeu, dar să fie, să fi fost!

Să nu ne găsească moartea cu mîinile absolut goale, ca pe unii care am făcut *degeaba* umbră pămîntului, care ne-am bătut joc de talantul ori jumătatea de talant ori sfertul de talant care ne-a fost hărăzit, adică încredințat.

Mauriac zice că putem trăi și fără a fi însoțiți de muzica clipelor inimitabile și incomparabile; ea la un moment dat dispare, ca fanfara cînd trece de colțul străzii; ne revine sarcina (nu lesnicioasă) de a ne-o făuri noi înșine, din resurse proprii, spre a trăi mai departe de amintirea și închipuirea ei.

Numai să fi existat asemenea clipe de nemurire în Timp, de contact cu ceea ce este Dincolo. „Căci odată am trăit ca zeii, și mai mult nu rîvnesc. Trăit-am oare măcar foarte vremelnice ca zeii, prin opere sau prin fapte bune?“ *That's the question!*

Geniile trăiesc îndelung ca zeii; noi să fim fericiți și mai mult decît mulțumiți dacă ne va fi fost dată o nanosecundă de *contact*. Ea ne va fi scos din animalitate, maya și lumescul jalnic și negru al existenței brute.

Vă mulțumesc mult pentru a fi citat poezia lui Hölderlin. Se impune să-i aflăm negreșit originalul.

Fericit cine poate muri „îndestulat“ și este îndreptățit să ceară o toamnă de pîrguire și contemplare a creației sale, dar fericit și acel, nespus mai modest, care nu și-a bătut joc de minunatul dar al dispunerii — vremelnice — de verbul a fi.

O! de ne-ar însoți în clipa „despărțirii“ al „corzilor sunet“! Nu sunetul glorios și falnic care-l va fi însoțit pe Hölderlin

ori pe altul ca el, ci o muzică blîndă și îngăduitoare, nu una stridentă și batjocoritoare.

P.S. După cum nu sînt un adevărat scriitor, nu sînt, vai, nici un adevărat călugăr. Din care pricini?

Mai întîi că sînt prea ocupat, împrăștiat, cu prea multe treburi. (Uitai să adaug la programul meu zilnic faptul că dau lecții de limbi străine ucenicilor mănăstirii și că-i pregătesc — cu sau fără succes — pentru examenul de admitere la Seminarul teologic.)

Apoi, simt încă — ceea ce nu-i deloc conform cu spiritul monahal — nevoia de afecțiune, de nițică atenție, de o vorbă bună, cînd și cînd. Nu mă pot descotorosi întru totul de această lumească și ridicolă nevoie de puțină simpatie și căldură. De o vorbă, de o vorbuliță bună. Ridicol, stupid, abject!

Deși, deși...

Hristos pe cruce, gol, țintuit, bătut, scuiat, batjocorit, în așteptarea doar a unei lungi și teribile agonii, n-a răsplătit El vorba bună a bunului tîlhar cu făgăduința extraordinară: *Astăzi*, cu *Mine*, în rai?! În vreme ce patriarhii, proorocii, dreptii Vechiului Legămînt mai zăceau încă în iad!

Oare ce făcuse tîlharul cel bun? Îl desferecase pe Hristos? Îl dăduse jos de pe cruce? NU! Îi adresase doar o vorbuliță bună. I-a îndulcit și rourat sufletul — în acel pustiu al cruzimii, răutății, pizmei și batjocurii de pe infectul maidan al Golgotei — cu o vorbă bună. De care Hristos avut-a cu adevărat nevoie, de vreme ce a răsplătit-o cu „Astăzi vei fi cu Mine în rai!“

Se apropie Crăciunul. Aur și argint să dăm celor din jur nu avem. Doar cîte o vorbă bună să le rostim. E și acesta un dar de preț, ce-și poate avea locul în traista bunului Moș Crăciun.

Să ne rugăm Domnului să ne acorde un anotimp de liniștire și tihnă spre a putea întîmpina cum se cuvine dulcea, duioasa Sărbătoare a Nașterii Sale. Și, în general, să ne acorde

un mai acut simțămînt al vremelniceii și deșertăciunii așa-ziselor noastre treburi preaomenești (pentru ca, apoi, cîndva, cînd va fi să fie, să putem muri îndestulați de dulcele și teribilul joc al acestei vieți).

269. Revine în circulația valorilor actuale numele lui Paul Zarifopol. O ediție de texte (Eseuri I, II, 1988) a provocat cîteva reacții critice. Vă rog să ne vorbiți de moralistul Zarifopol, de amplitudinea ideilor sale, de orizontul intuițiilor originale, de vocația lui neobișnuită în a defini un fapt de viață socială și politică printr-o experiență estetică.

Cu privire la Paul Zarifopol sînt de oarecare vreme în polemică (destul de vie) cu Al. Paleologu. Crede (și-mi tot spune) că felul cum l-am pomenit pe Zarifopol în textul meu despre Vasile Pârvan (publicat în *Viața românească* și reprodus în *Critică la persoana întâi*) dovedește că nu l-am citit cu atenție și că nu l-am înțeles; că l-am nedreptățit în mod flagrant și că l-am citit superficial.

Vă recomand să citiți interesantul text al lui Al. Paleologu (citad de mine în notă în eseul menționat mai sus, în volum). Al. Paleologu e nemulțumit de faptul că m-am limitat să pomenesc textul său fără a mă referi mai larg la conținutul său. Am cea mai bună părere despre Z. — un „civilizat“. Despre Vasile Pârvan a scris însă dovedind superficialitate, obtuzitate și naivitate. E totuși, fără doar și poate, o figură distinsă, rafinată și chiar exemplară a culturii noastre. Foarte inteligent, cult, european, măsurat, ironic, manierat — dar și cu limite certe.

Îl respect și admir, mărturisind că nu-mi inspiră dragoste. Ca el sînt mulți în cultura occidentală. Ne prinde foarte bine să-l avem, totuși nu cred că trebuie să ne înflăcăram și să exagerăm.

270. Dacă ați scrie o Istorie a literaturii române, care ar fi prima frază? Dar ultimul scriitor analizat?

Vreau să vă povestesc istoria literaturii române. Titlul povestirii vi se pare cam teoretic și sec? Cam arid? Dar aveți să vedeți: e o poveste cum nu se poate mai frumoasă și mai atrăgătoare.

Aș încheia invocînd un triptic: Ana Blandiana, Marin Sorescu și Nichita Stănescu.

271. Personajele lui Augustin Buzura nu trec niciodată pragul iluminărilor, nu reușesc să devină modele ale binelui. „Materialitatea“ lor agresivă nu cunoaște purificarea prin umilință, ei nu sînt hărăziți cîntecului mîntuirii prin bunătate și frumusețe. Sînt ele victimele mediului în care trăiesc sau romancierul nu izbutește să depășească o anumită formă de „dogmatism“ epic?

Întrebarea aceasta cred că-și află răspunsul în volumul *Escal* (p. 229: „Adaos la carne de taur și sînge de țap“). Nu autorul e de vină și nici personajele, ci mediul poartă răspunderea.

Dar generalizați fără a lua aminte la personajul principal din *Fetele tăcerii*, Carol Măgureanu. Acesta, prin suferință și umilință, cunoaște purificarea, are acces la bunătate, frumusețe, iertare și mîntuire! E unul din cele mai importante și mai originale personaje ale prozei noastre de ficțiune. E o figură dostoevskiană afînă lui Alioșa, dar complicată, mai umană. Carol Măgureanu e dovada peremptorie a înălțimii talentului lui Buzura.

272. Bănuți ce gîndea Hristos urcînd Golgota?

Știm ori mai bine zis bănuim numai în parte ce gîndea Hristos urcînd dealul Căpățîinii. Știm bunăoară că, probabil, gestul Veronicăi i-a rourat și îndulcit sufletul. Nu probabil, desigur, de vreme ce chipul i s-a imprimat pe mahrama ei. Tilcuire: suferința e nepieritoare. Suferința și nedreptatea strigă de-a pururi la cer. Iar binele și faptele bune nu se șterg în veac.

Știm sigur ce a gîndit în grădina Ghetsimani, cît de omenesc s-a arătat atunci, cunoscînd din plin spaima, tristețea, jalea. Cît de omenesc ne apare, spre deosebire de Socrate, acela calm, senin, zeiesc, oare nu și nițel teatral? Hristos se teme de singurătate, se roagă să nu fie lăsat singur, sudoarea i se preface în picături de sînge, se roagă să fie cruțat. Întruparea lui a fost totală și de perfectă bună-credință. Urcînd calvarul, acum resemnat, e cuprins de o imensă tristețe: nu pentru Sine, ci pentru ucigașii lui, pentru soarta pe care ei înșiși de bună voia lor și-o croiesc.

273. Învierea este mitul cel mai fascinant creat de mintea omenească. Aș dori să vorbești de voința omului de a asuma realitatea acestui mit pînă în limita posibilului. Metafizica Învierii este oare cea mai uluitoare șansă a conștiinței de a se înțelege pe sine ca ființă rostitoare?

Sfinții Părinți zic: nu moartea e fircască, firești sînt viața și învierea. Moartea e, în lume, un accident, o anomalie.

Învierea, budismul și misticile orientale o concep ca pe o pedeapsă: revenirea în lume, în samsara, în domeniul poftelor și suferințelor. Cartea tibetană a morților descrie în mod dramatic *starea intermediară* a eului (așa-zisului eu) după moarte: atunci cînd e ispitit în *bardo* de matricele care-l solicită și i se oferă spre a-l readuce în viața samsarică, plină numai de suferințe și necazuri. Pentru creștinism învierea e o făgăduință, o nădejde — pentru cei buni, desigur. Creștinismul e o religie a vieții, un imn al vieții. Ce făgăduiește creștinismul? Viața veșnică a persoanci, cu suflet și cu trup (înduhovnicit). Pentru budism învierea, adică veșnica migrațiune a sufletelor dintr-un trup de mizerie în altul, este ceea ce trebuic neapărat evitat, eul (așa-zisul eu) neavînd altceva de făcut în starea intermediară decît să se ferească neapărat de solicitările matricelor.

Unamuno: propriu omului este a crede în nemurire.

Spectacolul eului rătăcind în spațiul intermediar și ispitit de matrice e zguduitor, dar cred că tot soluția creștină e cea mai conformă naturii omenești așa cum a definit-o Unamuno.

274. Credeți că Eugen Barbu este scriitorul cel mai indicat să „comenteze” poezia lui Adrian Păunescu?

Adrian Păunescu – Eugen Barbu: amestec straniu de alb și negru, de talent și vulgaritate, de putere de pătrundere și rânchiună etc. Eugen Barbu, așa netrebnic cum se află, a scris două capodopere: *Groapa* și *Săptămîna nebunilor* (a se citi neapărat). Iar A. P. a scris și versuri de mare frumusețe și putere emotivă, dar și jalnice platitudini, versuri lingușitoare, abjecte, stereotipii versificate. Totuși A. P. are simțul dreptății și nu-i lipsesc splendide accente de revoltă; și e deștept foc și se pricepe să fie patetic și *le simte, le vede*.

Dăm la Adrian Păunescu de un autentic ton proclamatoriu-patetic. Poate, cît privește nerușinarea mundană, că aceste „două forțe elementare” sînt egale, *elles se valent*, cum spun francezii. Totuși A. P. -- mai ales după „accident” (așa cum spunea Saint-Simon despre Ludovic al XIV-lea înainte și după fistulă) — e incomparabil superior celuilalt, are un simț moral! (Sînt poate și eu părtinitor, cum de n-aș fi: mi-a consacrat niște versuri de necrezut, cum nu mi-aș fi închipuit nici în visul meu cel mai nebunesc.)

275. Fericirea, sensul ultim al unei zile, stă, cred, și în relecturarea unui poem care să ne lumineze ființa. Sîntem născuți să cunoaștem poezia lumii, dar mai cu seamă să-i păstrăm frumusețea, nucleul pur de sfințenie, acel nimf de divinitate ascuns în retorica sintagmelor. Îmi imaginez că acest text o să vă satisfacă întru totul și o să-i analizați cîntecul rămas ascuns privirilor neinițiaților:

„E o lumină pe care vîntul a stins-o,
E un ulcior țărănesc, pe care după-amiază îl părăsește
un om beat.
E o viță-de-vie, arsă și neagră, cu găuri pline de păianjeni.
E o încăpere, pe care au spoit-o cu lapte.
Nebunul a murit. E o insulă în Marea Sudului
Destinată zeului Soare. Duruie tobele,
Oamenii se pornesc în dansuri războinice,
Femeile își ondulează șoldurile sub liane și flori de foc,
În timp ce marea cîntă. O, pierdutul nostru paradis.
Nimfele au părăsit pădurile de aur.
Străinul a fost îngropat. Atunci începe o ploaie de scînteii.
Fiul lui Pan apare sub înfățișarea unui terasier,
Care la amiază adoarme pe asfaltul încins.
Sînt fetițe într-o curte îmbrăcate în hăinuțe de o mizerie
sfîșietoare!
Sînt odăi, pline de acorduri și sonete.
Sînt umbre, care se îmbrățișează în fața oglindei oarbe.
La ferestrele spitalului se soresc convalescenții.
Un abur alb aduce de pe canal molime sîngeroase.
Sora străină apare iar în visele urîte ale cuiva.
Calmă în aluniș se joacă cu stelele sale.
Studentul, poate un alter ego, o urmărește îndelung de
la fereastră.
Îndărătul lui se aține fratele său mort, sau coboară pe
vechea scară în spirală.
La umbra castanilor bruni pălește silueta novicei tînăr:
Grădina e în amurg. Prin galeriile mănăstirii dau tîrcoale
liliicii.
Copiii portarului se opresc din joacă și caută aurul
cerului.
Ultimele acorduri ale unui cvartet. Mica oarbă fuge tre-
murînd pe alee

*Și mai târziu umbra ei pipăie umbra zidurilor reci, în-
conjurată de basme și legende sacre.*

*E o luntre goală, care seara lunecă-n jos pe canalul
negru.*

În beznele vechiului azil se surpă ruine omenești.

Orfanii morți zac lângă zidul grădinii,

Din odăi sure apar îngeri cu aripi murdare.

Viermi picură din pleoapele lor îngălbenite.

*Piața din fața bisericii e sumbră și tăcută, ca în zilele
copilăriei.*

Cu tălpi argintii lunecă vieți trecute

Și umbrele celor blestemați coboară pe apele ce suspină.

În mormîntul său magul alb se joacă cu șerpui lui.

*În tăcere deasupra timpiei se deschid ochii de aur ai
lui Dumnezeu. “*

(Georg Trakl, *Psalm*)

Poezia lui Trakl îmi aduce aminte de versurile (cîntate și
acompaniate la ghitară) poetului-cîntăreț francez Georges
Brassens. Versurile lui Brassens sînt dedicate Maicii Dom-
nului.

Dumnezeu e *pretutindeni*, însă de preferință în cele mai *ne-
așteptate* locuri, acolo unde cu gîndul nu gîndeai să fie, în
locuri și momente cu totul neglorioase și nesolemn! E mai
ales pe cruce, adică în locuri de suferință, batjocură și în-
josire, ori în locuri modeste, bine tănuite. Dumnezeu e ciu-
dat, e straniu. (Pascal: dacă Dumnezeu există, El trebuie să
fie straniu.) Îl atrag situațiile cele mai nepotrivite atotputer-
niciei sale. Hristos, zice pastorul german Dietrich Bonhoeffer,
ne ajută numai întru cît e *slab*, întru cît e pe cruce, iar
nu pe tronul slavei Sale. Îngerii din cer, coborînd pe pămînt,
l-ar fi căutat pe Hristos în palate și înalte școli, iar El era prin
casele vameșilor, curvelor și leproșilor.

Frumusețea extraordinară (imensa putere emotivă, fiorul ma-
terialului uman pătruns de metareal) a poeziei lui Trakl vine

din aceasta chiar că a înțeles că Hristos se află în locuri, scene și momente surprinzătoare, umile, ciudate, paradoxale, misterioase, *bruiate* — acolo unde în ruptul capului nu te-ai fi așteptat să-l dibui. În locuri de suferință, oropsite sau de taină, cu armonii secrete ori și slute sau abjecte ori pline de pîlpîindă duioșie ori prinse între indecență și puritate ori în locuri de clarobscur, în cele mai felurite combinații de frumos și urît, de bine și rău, de explicit și adînc cifrat. Dar prea puțin în locuri auguste, de slavă și purpură ostentativă. Hristos a fost pe pămînt, *a cunoscut viața*, nimic nu-l sperie, nimic nu-l scîrbește. Se furișează unde vrei și nu vrei.

Cu mare măiestrie Trakl adună laolaltă asemenea *surprize*, organizează un tablou general de mare putere sugestivă și varietate. Și de incontestabilă veracitate teologică. Hristos e mereu atras de cruci, de situații „dubioase“, de suferințe anonime, de feștile fumegînde.

Trakl și Brassens au înțeles pe ce *orbite* se mișcă Hristos (și Maica Sa), ce-i este așin. Hristos, Cel care e *pretutindeni* și Cel proteic: lumina stinsă, vie, arsă, umbră pe zid, beznă în vechiul azil, mormînt de mag, odaie plină de sunete... El *umple* totul și se ivește, se face simțit în mod subit, neașteptat, paradoxal, uneori jucăuș, acolo unde-i suferința ori neștiuta curățenie ori nedeslușitul care cuprinde — virtual — poezia... Unde sălășluiește Dumnezeu? În inimile noastre. În inimile acestea Îl sesizează — ca și Proust, Ne-timpul — acauzal Trakl. Duhul Lui, oare, nu suflă unde și cînd vrea?

Și există o stranie apropiere a Lui de oameni și locuri smerite, *nelogice*; parcă se face cunoscut, irupe doar cînd sîntem în stare a-l simți măcar puțin, măcar înfinitezimal prezența. Locurile enunțativ enumerate de Trakl sînt astfel de locuri „în situație“ privilegiate, ce se deschid mai ales pentru ochiul neprevenit, neopacizat, neîngrădit de prejudecăți și temeri ori de prea multă claritate al Poetului.

E un soi de joc de-a v-ați ascunselea: poetul e acel care știe că Cel căutat va alege locurile cele mai puțin probabile, dar

hölderlinian, traklian, kafkian încărcate cu nouă total necunoscută *forță harică*. Locurile și situațiile enumerate de Trakl secretează, tainic, harul și descoperă acea prezență dumnezeiască *adulmecată* de poet.

În legătură cu Psalmul lui Trakl: o mică poezie a Annei Kamienska. Traduc după traducerea engleză:

Cei ce cară

Cei ce cară plane

la etajul zece

dulapuri și coșciuge

un bătrîn cu un vraf de scînduri șchioapătă dincolo de zare

o femeie cu un gheb de urzici

o ȋcînită care împinge un cărucior

plin cu sticle de votcă

ei toți vor fi ridicați

ca o pană de pescăruș ca o frunză uscată

ca o coajă de ou o foaie de ziar

Fericiți cei ce cară

Că aceia vor fi ridicați.

276. Cum vi se înfățișează Orfeu evadînd din labirintul lumii moderne?

Îngrozit de muzica serială, stocastică, savantă etc., etc. Dîndu-i deplină dreptate lui George Bălan care consideră toate aceste „încercări“ tehniciste ca neomenești, ca un sacrilegiu.

Și un modernist ca Ernest Ansermet a recunoscut că muzica nu poate fi decît melodică și curbă, potrivit modului cum e construită și cum funcționează urechea omenească.

Ar evada, ar fugi, astupîndu-și urechile.

P.S. Se pare că și un „tehnicist“ ca Aurel Stroe s-a dezis de terorismul muzicii atonale, revenind la muzica pentru oameni.

Corneliu Cezar ne oferă frumosul exemplu al unui muzician modern, însă nu dușmănos și chinuitor al auditorilor săi.

277. Poezia trăiește din imaginație, orgoliu și umilință. Când se produce însă impactul sentiment—conștiință, intuiție—metafizică, când pune ideea stăpânire pe fericita sintagmă cu valoare de unicat?

Adevărul e că la temelia poeziei (și inspirației poetice) stă un talmeș-balmeș, un ghiveci, un soi de supă primordială în care intră de-a valma și imaginația și orgoliul și umilința și sentimentul și cunoștința și intuiția și metafizica și precizia și orlogeria și inteligența și... și... Ca în orice țesut viu, care și acela e adunătură generală. Poate că poezia este „viul“ în a cărui textură intră cele mai felurite și contradictorii ingrediente. De unde și imposibilitatea de a o defini. I se potrivește nenumărate definiții care se bat cap în cap.

278. Destinul lui Boris Pasternak: exilat în propria-țară — avea prea mult curaj și prea mult talent —, poetul s-a stins de inimă rea. Ce trebuie să învețe tinerii poeți de azi din marea lecție pe care a lăsat-o posterității?

Tocmai că n-a avut destul curaj, destulă duritate. S-a lăsat influențat de o femeie timorată. E un foarte mare scriitor și (pe cât îmi pot da seama din traduceri) un foarte mare poet. Dar nu prin vitejie a excelat, ci prin demnitate și ținută. Cred că era un timid, un „delicat“ — se vede din citirea minunatei cărți *Doctor Jivago* — de cu totul altă factură decât leul Isaievici.

279. Când întâlnești un preot de azi, ce vă spune el?

Sînt și excepții (cunosc două, admirabile, la Cluj: părinții Ioan Bizău și Vasile Floricel), dar mie unuia tînărul preot de astăzi de îndată îmi grăiește așa: căpățuire, rostuire, chiverniseală. Exact ca pastorii englezi din secolul al XVIII-lea:

o parohie însemna un venit, o situație, un rost. Îmi spune deslușit: casă, televizor, mașină, frigider și o funcție bună pentru nevastă. (Nici gând să stea preoteasa acasă, să-și vadă de soț, de gospodărie, de copii ori să facă nițel apostolat în parohie! Nu, să câștige și ea, să aibă și ea un post care să-i permită să le fie de folos altora, ca aceia, în schimb, să-i procure și ei mărfuri de sub tejghea. Căci s-a urcat o rețea de noi catacombe comerciale, ale trocului clandestin, ale *undergroundului* economic.)

280. Minciuna s-a extins la toate nivelurile sociale, amenință să creeze un „stil“ de existență. Proliferarea ei a devenit tot mai primejdioasă. Au dispărut moraliștii care să-i sancționeze „legile“?

Minciuna.

Aceasta e boala noastră fatală, nu cancerul. Ea sapă fondul moral (și biologic) al întregii națiuni. Ea este inamicul nr. 1. Ea e flagelul, năpasta, urgia, molima. Ea ne va duce la schizofrenie generală. Într-atîta ne-am obișnuit cu ea, într-atîta am asimilat-o, încît nici n-o mai „simțim“, am integrat-o. Dar ne sapă, dinăuntru, ne distruge, ne spurcă, ne vlăguiește. Și e molipsitoare, se transmite mai ușor ca SIDA. Trăim pe două planuri potrivnice, în cele din urmă nu se poate să nu ajungem la formele cele mai grave de psihoză.

Sînt și alte racile, lipsuri, vicii, primejdii. Aceasta însă e capitală. Nu „se vede“? Nici radiațiile cancerigene nu se văd.

281. Venetia nu vă provoacă melancolii? O priviți prin grila Eminescu sau Bacovia?

Venetia o văd parcă mai ales prin prisma toamnei, a melancoliei, a șubrezeniei, a vremelniceii. Lui Eminescu, Bacovia îi adaug pe Thomas Mann (*Moartea la Venetia* — și minunatul film al lui Visconti), Henri de Régnier (vi-l recomand, a scris despre Venetia pagini sfîșietoare, superbe), Eugen Barbu (*Săptămîna nebunilor*, o carte formidabilă, o tot re-

pet) și încă un film: *Anonimul venețian* (care s-ar zice că rezumă totul).

282. *Tragicul sfârșit al lui Constantin Brîncoveanu nu este cea mai shakespeariană dramă a românilor?*

Brîncoveanu este cea mai shakespeariană dramă din câte au fost vreodată în lumea toată. E un caz unic pe plan mondial, de nu — așa zice — pe plan cosmic. E de necrezut. Trecerea aceasta a unui mundan (în toată puterea termenului) la sublimul și eroismul cel mai fantastic uluiește și amețește. Vă desfid să-i găsiți perechea; nici în rîndurile martirilor din primele veacuri. Nici nu ne dăm seama cine este, ce înseamnă el pentru noi, la ce nivel ne ridică.

Am scris că a dat viață — prin moarte — frazei lordului Chesterfield către fiul său: de trăit poți să trăiești cum vrei, dar de murit să mori ca un gentleman.

Brîncoveanu a murit ca un gentleman, un martir, un erou, un sfînt, un superstar.

Mă cutremur. Am scris cîteva rînduri topite de admirație despre el în *Între viață și cărți*. Îmi dau seama că e mult prea puțin.

(O oarecare analogie, cît privește „saltul”: cu Sf. Bonifaciu.)

283. *Ce ar spune azi Socrate într-o piață de la noi? Sau în fața lui Heidegger? Sau a lui Cioran?*

Lui Cioran i-ar spune: De ce vorbești atît de urît despre Dumnezeuul tău, despre nobilul Iisus din Nazaret?

Lui Heidegger: Ai avut noroc, puteai s-o pățești ca mine.

În piață: Prieteni, cetățeni, vă pun patru întrebări:

de ce mințiți așa ușor?

de ce aplaudați atît de frenetic?

de ce aplicați cu atîta zel dispoziții și legi pe care desigur le considerați nedrepte?

de ce, de ce oare, pentru numele lui Zeus, vă denunțați atît de sînguincios unii pe alții?

284. Spațiul cosmic e un privilegiu al poeziei sau al divinității?

Al amîndurora, firește. Nu uitați că omul a fost creat ca să duhovnicească și să poetizeze cosmosul.

285. Harul de a înfățișa eul ca producător de lirism este un dar al zeilor necunoscuți?

Eul secretează de la sine lirismul. Eul e angenerator de lirism. N-are defel nevoie de zei necunoscuți.

Observație critică: prea atribuiți toate cele unor zei necunoscuți. E o tendință care se cere înfrînată.

286. Melancolia este ființa cea mai producătoare de texte a poetului. Așediu ei creează spații ale unui lirism imnic, gnostic. E șansa poetului de a-și privi sintaxa orgoliilor?

Melancolia poate fi, cred, și inspirație și ispită. E un minunat prilej de efectuare a unei sinteze, unui rezumat, unui bilanț; și unei spovedanii. Unui examen (autoexamen) *lucid*. Numai să nu se prefacă în autocompătimire și vagă trîndăvie spirituală.

287. Rugăciunea este potirul reculegerii întru Hristos sau e primul semn că spiritul e în dialog cu divinitatea?

Decopotrivă, este și reculegere și dialog.

Kierkegaard: adevărata rugăciune începe după ce orantul a încetat a se ruga (a vorbi, el) și trece pe recepție, ascultă ce-i spune divinitatea. Se reculege și tace spre a primi răspunsul.

Stăniloac: rugăciunea e relație de tip cu-tu între om și Dumnezeu, două persoane.

Așadar: rugăciunea este și dialog și reculegere. Poate că este mai ales recepționare (ascultare), următor formulării rugăciunii.

Ca și electronul ori fotonul (undă corpuscul), rugăciunea e paradoxală; e dialog și reculegere.

288. O nouă religie este posibilă, necesară, de așteptat într-o lume trăind din duplicitate morală și depersonalizarea ființei?

O religie este probabilă. Mă tem să nu se producă un fetișism, o religie sălbatică, formală, inferioară; adică o mistificare.

Erich Kalatner: după dezordine urmează în general prostia. De altfel, noua religie s-a și ivit, s-a și manifestat: e sociocrația. (Religie de tip primitiv.)

Există, totuși, și fericite semne ale cunoașterii religiei spirituale. (Mai ales în rîndurile intelectualilor ruși.)

289. Limba română este sufletul nostru, respirația noastră, fîntîna cugetului nostru: i s-a închinat Poemul sinteză care să-i dezvăluie arhitectura inimii?

Încă nu. Dar fragmente importante sînt, de la Eminescu la Nichita Stănescu.

Poate că nici nu e bine să așteptăm *un* Poem sinteză. Poemul acesta — mitic — e mai bine să fie alcătuit de mulți constituenți operînd în comuniune.

290. Sinteza etnică românească (tracii, dacii, romanii) poate fi descifrată în sensul deșinirii specificului național? Ce păstrează sufletul românesc din această sinteză, din această sincronizare în spațiu și timp?

Tracilor, dacilor, romanilor le-aș adăuga și „pelasgii“, populația dinainte de apariția indo-europenilor, adică populația Vechii Europe.

Păstrăm atît de multe. S-au vînturat pe aici atîția. Sînt atîtea urme. Dar sinteza biointeligențială păstrează mai ales esențele.

Cît privește disputa: sîntem tracii ori latini, cred că singura soluție rațională este admiterea dublei origini. Sîntem contra latiniștilor și contra tracomanilor, deopotrivă.

(A se citi superba carte a lui Vintilă Horia: *Dumnezeu s-a născut în exil*, povestirea șederii lui Ovidiu la Tomis, a fenomenului de fuziune.)

Sinteza românească e admirabilă: avem duhul, contactul cu misterele și cu tărîmul de dincolo de la traci; ordinea și legea de la romani; și puțină (tocmai cît trebuie) „frenchie“ de la contactul cu slavii.

De la celelalte neamuri, mai ales: slucenii și defecte, de la greci, turci, evrei, maghiari, țigani. Le-am adoptat numai defectele. Poporul român e dintre acelea care-și dovedesc însușirile bune și superioritățile numai cînd și unde sînt în stare de puritate etnică (spre pildă în Maramureș).

Vorbesc la plural, deși nu-s de sînge românesc. Dar și regele Mihai (nu demult, la radio) și răposatul C.C. Giurescu îmi dau curaj: ambii spun că poți vorbi ca român deși îți este sîngele altul. Mihai spunea: sînt german, englez, rus — și totuși român. La Gherla, odată, un caraliu țigan m-a apostrofat: ce ești tu, mă, jidan? I-am răspuns: sînt jidan după sînge, dar de gîndit și de simțit, gîndesc și simt românește. Colegii mei m-au aprobat.

(Știu că Nae Ionescu a gîndit altfel. E de mirare din partea unui creștin care știe că vinul se poate transfigura în sînge și că, tot astfel, „ce nu este cu puțință la oameni, este cu puțință la Dumnezeu“.)

291. Piramidele sînt creațiile orgoliilor omului amenințat cu dispariția sau rămîn un poem-labirint născut din dorința omului de a nu fi victima anonimatului?

Nu știm ce sînt piramidele.

Sînt o enigmă.

Desigur că exprimă și orgoliul și frica de pieire în anonimat. Sînt și demență. Au și înțelesuri ezoterice. Sînt stranii, nouă ne par ca din alte planete. Gigantismul e totuși și el o ispită omenească.

Dar casele, castelele, moșiile, cărțile nu-s și ele soiuri de mărunte „piramide“? Nu-i piramida o comună „preaomenească“

propensiune a noastră? Nu încercăm, fiecare, să ne clădim o piramidă? Să ieșim din anonimat?

292. De ce credeți că nu se discută azi despre talent, vocație, mediocritate?

Pentru că mediocritatea e necruțător la putere. Iar talentul, vocația, meritul au devenit obiecte tabu. Mediocrația e teribilă.

293. Teoretizările excesive nu ascund o secetă literară?

Desigur. Observația e foarte justă.

Teoretizările (vagi, excesive, plutesc în aerul mijlociu) sînt un simptom clar al secetei literare. Și al Fricii (angoasei) de a crea, de a spune adevăruri, de a intra în contact cu realitatea.

294. Ce vă fascinează la eroinele lui Balzac?

O asumare fățișă, neanxioasă, a feminității lor, a „condiției“ lor feminine.

295. Faptele noastre sînt cărțile scrise de-a lungul unei vieți. Recitindu-le, vă mulțumesc ele? Ce carte ați fi vrut să mai scrieți?

Flecustețele pe care le-am scris și tipărit nu sînt „cărți“. Nu-mi sînt prilej de mulțumire, decît ici și colo, cîte o frază curajoasă (mirîndu-mă că a fost tipărită). Cred că v-am mai spus: aș fi vrut să scriu un roman. (Am scris unul, la tinerețe, foarte naiv, se chema *Copiii moderni*.) Acum aș vrea să vadă lumina tiparului un volumaș de predici (*Cuvinte de credință*), pe care-l pregătesc. Dar e foarte, foarte „problematic“ să poată apărea. Apoi și starea sănătății mele...

296. Etica scriitorului de a sancționa compromisurile unde își are limitele? Ce criterii își descoperă cînd istoria o provoacă?

Există firește nuanțe și lucrurile se cuvin cercetate și rezolvate de la caz la caz.

Dar compromisurile nu constituie numai o problemă etică, sînt și o primejdie profesională. Andrei Tarkovski: cine face un film de conveniență și compromis cu gîndul că apoi va dobîndi dreptul de a face și unul liber se înșală amarnic: în veci nu va mai fi în stare de așa ceva. E la fel ca pentru animale: o iapă ori o cățea de rasă care s-a spurcat nicicînd nu va mai da un mînz pursînge ori un cîine de rasă, măcar că se împerechează cu un animal de un soi bun. Tot așa sida (aids) ne învață că ne culcăm nu numai cu persoana cu care efectiv avem raportul sexual, ci cu toți sau toate cu care partenerul sau partenera noastră a avut cîndva relații.

Compromisurile și ele spurcă iremediabil, ne prind și ne afundă adînc în — vorba lui Croh. — porcăria generală. Prezintă așadar un pericol dublu; etic-estetic, ne prind în curentul ticăloșiei de unde nu mai încapе scăpare. Haț!

297. Cuvîntul „mistic“ a înghețat ideea de credință, de ființă a divinității?

Nu.

Cuvintele accstea mari se cade însă a fi folosite cu prudență și nu toată ziua bună ziua. Excesul poate „îngheța credința“ ori stîrni sila. Se poate produce o devalorizare, altminteri cuvîntul „mistic“ e un cuvînt cinstit care spune ce vrea să spună. A fost prefăcut de materialişti în gogoriță și sperietoare. E timpul să ne descotorosim de prostia aceasta.

298. Rostitor de adevăr e omul tragic?

Nu neapărat. De cele mai multe ori: da. Și aici se aplică regula prudenței, măsurii, dreptei socotințe. Sînt și discursuri ori demersuri tragice care nu spun adevărul. Oricum însă, simțul tragic și eroic al vieții — dacă nu o ia razna — este cel adevărat.

299. Ionescu mărturisește că regretă că nu s-a călugărit! Cunoscîndu-i morala omului, ființa abisală, credeți că el este sincer?

Cine poate să știe cînd semenul său e sincer și cînd ba? Cine poate să știe despre sine că e cu totul sincer și nu-și minte sieși, nu se autoamăgește?

Sînt înclinat a crede că el — la un anumit nivel al conștiinței — a fost sincer. Dar nu cred să fi fost un bun călugăr. Scriitorii și artiștii nu par a se împăca, a se avea bine cu monahismul. Spre pildă: Arghezi. Deși Huysmans...

Între Ionescu și Arghezi — din punct de vedere moral — e însă un abis.

300. În 1988 ați descoperit un poet tînăr care să iasă din comun?

Cu părere de rău răspund: nu. Însă mulți au (oarecare) talent. Am citit numeroase poezii frumoase, de un poet care să iasă din comun nu am dat. (Nici nu-mi este cunoscută decît o mică porțiune a uriașei producții poetice.)

301. Andrei Pleșu: „Competența morală adevărată se capătă exact în punctul în care ești pe cale de a o pierde.” Din experiența dumneavoastră de o viață, de om al destinului tragic, de conștiință ce veghează drama ideii, șansa de a crea ordinea faptei, semnificația ei, ce „revizuiți” credeți că trebuie aduse acestei concluzii?

E adevărat că hotărîtoare sînt momentele de criză, punctele de catastrofă (în sensul dat termenului de matematicianul R. Thom); atunci și acolo se realizează convertirile, se dobîndesc competențele, se deschid zorile. *Breaking points* numesc psihologii americani aceste momente care rup, care întrerup cursul obișnuit, cotidian, monoton al vieții.

Competenței morale se cuvine însă a-i da un sens foarte larg (expresia are o conotație moralistă): orice înțelegere cutre-

murătoare a lumii, orice sfîșiere a vălurilor, orice contact direct cu adevărul.

Șocul, iată cheia — și termenul adecvat. Așa încît, desigur, formularea lui A. Pleșu poate fi acceptată, dar în sens cît mai larg. *Descoperirile* au loc atunci și acolo unde cumpăna dintre bine și rău, neant și ființă, știut și imprevizibil ș.a.m.d. e în opoziția cea mai precară, mai primejduită, mai pe muchia cuțitului care desparte hăul de zidire.

302. Rostitor al ființei neliniștite e omul teologic?

Prea bine ziceți. Omul teologic e rostitor de întrebări și soluții întru totul proprii ființei neliniștite care întru liniște nu a pierdut contactul (izbăvitor) cu neliniștea.

Teologia este și ea pe muchia de cuțit dintre liniște și neliniște.

Îmi veți spune: dar catehezele, dogmele, nu-s ele expresii ale unei liniști ajunse în faza absolutismului? Sînt numai acoperiri ale unor neliniști care și-au aflat remediul și refugiul în obiectivizare și formule calmante.

303. Prin ce este original E. M. Cioran? Nu este mai mult un personaj, un Narcis cinic într-un Paris dezabuzat de cultură?

E un mare stilist care a știut să meargă pînă la capătul obrăzniciei și terorismului verbal, pînă la capătul deznădejzii și ameteții, potrivit gustului cultural al Occidentului.

De acord cu definiția dumneavoastră.

E însă un om cinstit și bun și inteligent și îndatoritor și sincer — ca *om*. Dar ca scriitor e un personaj fabricat (în mod foarte iscusit: a înțeles perfect ce vor occidentalii). În ultimii ani a devenit din ce în ce mai rob al publicului său, le dă ce vor, *give it to them* zic englezii și americanii.

Păcat, a început să-și piardă din discreție și modestie și rețineră. S-a identificat „publicului“ său. („Publicul“ unui artist!

E o expresie — a folosit-o într-o scrisoare adresată mie — la fel de oribilă ca și „consumatorii“ de artă!)

304. Paradoxul e o formă de ironie unde adevărul vorbește fără margini și conștiința ascultă de intuiție?

Paradoxul, din ce în ce, se arată a fi temelia științei. Întreg creștinismul și întreaga învățătură a lui Hristos sînt strict paradoxale.

Nimic nu putem pricepe din creștinism și vorbele sau faptele lui Iisus dacă nu ne referim neîncetat la noțiunea de paradox. (Blaga a înțeles foarte bine natura paradoxală a creștinismului.)

305. Tentația lui Nicolae Breban de a cuceri... Europa cu romanele sale e o formă de orgoliu, ba, aș zice, de înfumurată mediocritate de provincial care crede că la Paris romanul a murit și el este cel chemat să-l reînvie! De fapt, spațiul românesc se consacră dacă talentul, marele talent există. Europa confirmă sau nu valoarea, amplitudinea talentului real. Nicolae Breban e dator să dovedească acasă dacă talentul său e ieșit din comun sau e prizonierul unei mediocrități ce nu reușește să o depășească. Ce valori ați descoperit dumneavoastră în romanele lui Nicolae Breban?

Breban e un autor prolix, monotonic, greoi și deseori plat și vulgar. Totuși, totuși... nu-i de lepădat cu una, cu două. Atacă probleme grele și nu-i deloc lipsit de un simț acut al metafizicii. E un Dostoievski de provincie și mică amplitudine. Nu, nu-i deloc de lepădat ușor... Trăiesc la el — cum pot, firește, pe măsura darului — cîteva din marile probleme ale omului. Castor Ionescu, spre pildă, e un candidat urban și actual la sfințenie: romanul al cărui erou este merită atenție, oricît de stufos, de neglijent scris și de astmatic ar fi. Breban e un Dostoievski la nivelul lui G. M. Vlădescu. Păcat că e vulgar, lipsit de cultură, ispitit de vulgarități, lipsit

de avînt și iuțeală; păcat, deoarece nu se sfiește să atace marile teme ale romanului universal.

Cred că-l judecați cu prea multă asprime și în mod prea brutal. Uneori e insuportabil, pur și simplu, și de o prolixitate mai mult decît obositoare (devine ucigătoare), însă deoselesc — cu certitudine — în romanele lui o chemare metafizică adevărată și foarte onorabilă. Și nobila tendință de a considera romanul — cum zice Milan Kundera — drept o meditație asupra vieții. (Am scris și eu un scurt text despre definiția lui Kundera, textul a apărut în ultimul număr al *Stelei*, din text a fost — cu nepricepere — scos numele lui Kundera: ce? nu sîntem noi mai catolici decît Papa?)

Nu mă refer la tribulațiile europene ale lui Breban și nici la intențiile lui. Mă limitez la textul operei sale. Nu-i de luat peste picior.

306. Nefericirea ființei nu se naște o dată cu privirea interogativă, hiperlucidă, cu voința de a construi din lumea semnelor o religie a inimii fără vîrstă, fără geometria orgoliilor?

Nefericirea ființei ia naștere din multiple cauze. Din acest punct de vedere îi dau dreptate lui Buddha. O lume fără Dumnezeu nu poate fi decît nefericită.

Există, totuși, o fericire, brută în esență, a creatorului care nu-i decît un făcător de artefacte de ordin superior. Spre pildă Picasso. Spune: Doamne, cît de puternic și de singur sînt! Altminteri, condiția căzută a omului este nefericită.

Ceea ce nu înseamnă că nu avem dreptul la fericire. Ba și datoria de a fi fericiți. Creștinismul este o școală a fericirii. Cea dintîi datorie a unui creștin este să fie fericit.

307. Universul provocat de conștiință creează o Divinitate nemărginită în splendoare, în rugăciune, în reculegere, în umilință. Trăind în această divinitate, cu conștiința netulburată, omul de mîine îi va justifica am-

plitudinea ființei, ca refugiu, ca vamă de purificare, de asceză?

Vă admir optimismul. Sînt foarte sceptic referitor la omul de mîine, după cît de laș, de netot, de naiv, de ușor de îmbrobodit, de nătărău ni se arată astăzi.

Europa de astăzi (Occidentul) oferă un spectacol de nerozie și îndobitocire cum rareori a mai fost din secolul IV încă.

Și ăștia să realizeze amplitudinea ființei! Aida de! Vor realiza amplitudinea sclaviei, către care au făcut pași mari. Statele occidentale sînt de pe acum vasale statelor africane — ex.: Italia e sub suzeranitatea Libiei, Germania a Iranului, Franța și Anglia a Libanului (lui Abu-Nidal) etc., etc.

308. Cine e Mihai Șora? Ce ne puteți spune despre om și despre operă?

Mihai Șora e moț. Dintr-un neam de preoți. Vîrsta: 72. E un om foarte cult, foarte cinstit, foarte sincer, destul de harnic și foarte de treabă. Ca mulți alții, fiind la studii în Franța, s-a lăsat sedus de comunism. E doctor în filozofie (doctorat de stat), cu o strălucită teză platoniciană, intitulată *Dialogul interior*, care este și o carte de mare frumusețe. A venit în țară (deși i s-a oferit să rămînă în Franța), prin '45-'46, cred. L-au tratat, firește, cu toată neîncrederea, i-au încredințat posturi minore (de batjocură, de fapt), ținîndu-l în foarte prelungită carantină. În cele din urmă, i-au încredințat direcția „Bibliotecii pentru toți“, unde a făcut treabă admirabilă: a publicat traduceri excelente ale mai tuturor clasicilor și cărților importante ale literaturii universale. Ne-a dat și el o prea frumoasă tălmăcire a *Visărilor hoinarului singuratic* (Rousseau).

Apoi l-au scos de la BPT și l-au numit într-un post pur administrativ la Ministerul Învățămîntului. De îndată ce s-a putut, l-au pensionat.

Deceționat, dezgustat, cu desăvîrșire vindecăt de comunism, a devenit un creștin practicant, un ucenic al Părintelui Const. Galeriu (care a convertit mulți artiști și intelectuali).

Sub influența unui tînăr admirator, băiat foarte inteligent, isteț și cu o temeinică cultură filozofică scolastică, Șora s-a hotărît, nu ușor, să scrie (sub dialog cu tînărul respectiv, Toma Pavel, aflat acum în Statele Unite) *Sarea pămîntului*, o carte inteligentă, subtilă, grea, sofisticată, unde fondul creștin se lasă lesne desprins. A mai scris: *A fi, a avea, a face*, tot dificilă, ultrarafinată și supracultă.

Acum, la bătrînețe, lecuit de politică, liniștit, bine dispus, vioi, scrie, publică des în reviste și pregătește o nouă carte. Este și un excelent vorbitor. Și din ce în ce se dovedește mai cumsecade, mai creștin, mai adînc și rafinat cugetător. Nu-i la îndemîna oricui să-l citească; se cere o temeinică pregătire filozofică.

L-am numit, cîndva, „acest mare singuratic al culturii române“. Nu mai este un izolat, un evasiostracizat, slavă Domnului. Cei de la *Viața românească* (director fiind Ioanichie Olteanu) tot spuneau că-l prețuiesc, îl respectă, îl iubesc. La fel spuneau despre Noica. Ba și mie îmi spuneau așa, dar lucrurile s-au schimbat de cînd cu noua conducere a lui Balaci.

Sînt foarte mîndru că Șora îmi acordă prietenia și bunăvoința lui.

A luat parte în 1987 și 1988 la colocviile de la Bistrița, unde a lăsat o excelentă impresie.

309. Destinul să fie un personaj metafizic ce ne terorizează, ce ne face viața un infern?

Accasta-i marea problemă creștină! Predestinarea și libertatea de a ne făuri prin credință și faptele noastre mîntuirea. Predestinarea m-a obsedat și îngrozit ani de-a rîndul. Sf. Pavel, Fer. Augustin, Luther, Calvin, Pascal, janseniștii, Karl Barth (partizani ai predestinării) nu-s oameni de lepădat. Totuși nu-mi vine a crede că Dumnezeu e — cum spunea

Pavel în epistola către Romani (cap. 9) — un olar care frământă arbitrar și nepăsător și vase de cinste și vase de necinste (acestea „gătite spre picire“).

Dumnezeul iubirii să fie un simplu olar nepăsător și rece? El, care și-a trimis fiul în lume ca să sufere și să moară pe cruce pentru mântuirea făpturilor Sale?

De curînd am aflat angoasantei probleme o soluție satisfăcătoare în cartea *Le choix de Dieu* (1987) a lui Jean Marie Lustiger, cardinal și arhiepiscop al Parisului (un polonez ca și Papa Ioan-Paul II, emigrat cu părinții în Franța, unde s-a convertit de tînr la creștinism, căci era ovrei). Zice Lustiger, cum mai bine nici că se poate: Dumnezeul creștinilor vrea mântuirea tuturor oamenilor, nu numai a aleșilor Săi. Iată soluția: Dumnezeu își are aleșii (vasele de cinste), dar pe ceilalți nu-i menește — *ab initio* — diavolului, ci îi lasă în regim de libertate să-și proiecteze ei, liberi, veșnicia. Dumnezeu nu este un olar nepăsător, ci altceva; nu e totuna cu Fatum, cu Moira, cu Destinul (adică: predestinul), ci este Dumnezeul cel liber, milostiv și iubitor de oameni, care doarește și voiește, speră și așteaptă mântuirea tuturor.

Altminteri, da, predestinarea, soarta dinainte statornicită e o formă a infernului.

310. *Întotdeauna romanul a fost și a rămas un aliat credincios vieții, ca sursă inepuizabilă, ca formă a poveștii, a experienței, a lumii ce-și construiește mitologia. Vreți să-l definiți în acest sens? Vreți să-i intuiți ultimul sens?*

Definiție mai bună decît aceea propusă de Milan Kundera nu pot afla oricît m-aș strădui: o meditație asupra vieții prin mijlocirea unor personaje imaginare.

(Referiți-vă, vă rog, la articolul „Un elogiu al romanului“, publicat în *Steaua*, 11/88.)

311. *Privilegiul mîntuirii nu ascunde un imens orgoliu de a cunoaște eternitatea, ideea de a fi cel ales și neuitat?*

Nu, nu, nu!

E o smerită nădejde a putinței de a împlini cele patru comandamente creștine principale:

1. a fi fericit;
2. a putea iubi nelimitat, neîncetat și față către față pe Dumnezeu;
3. a te regăsi pe tine așa cum ai fost proiectat, fără de intervenția ulterioară a păcătoșeniei;
4. a te bucura de ceea ce este trăsătura cea mai specifică a omului (cum constată Unamuno): jinduirea veșniciei.

312. L.N. Tolstoi: credeți că structura lui morală și psihologică era de sfânt sau de barbar genial nedescoperindu-și adevărata vocație, adică puterea de a recunoaște pînă la urmă un nou Dumnezeu care-l tortura ziua și noaptea mai mult decît o Înviere?

Nu-mi pot permite să emit judecăți peremptorii. Și eu cred că a fost un barbar genial. Un barbar convertit de niște sectari. Acest foarte mare artist a fost frămîntat de ispite teologice destul de neclare și destul de orgolioase. Ideile lui religioase sînt cam naive. Rău și ridicol a procedat biserica rusă anatemizîndu-l! Acest foarte mare scriitor era un vizionar social de o candoare dezarmantă și un teolog confuz. A putut fi împodobit cu ușurință de „sectarul“ (în sens religios) din lăuntru sufletului său generos, dar — repet — naiv.

313. Răstignirea e suprema umilință? Cum o definiți de la Hristos și pînă la lagărele morții din cel de al doilea război mondial?

Răstignirea a fost concepută ca o pedeapsă umilitoare și degradantă, ca supremă infamie. Gol pușcă, țintuit, trupul c pedepsit și umilit și batjocorit prin înseși realitățile sale cele mai de seamă (și proprii) ale omului: libera mișcare și Verticalitatea. Hristos a prefăcut umilința aceasta în victorie, slavă și mîntuire.

Umilința victimei — dacă victima e vrednică de suferința ei — este de la Hristos încoace triumf și salvare.

(A nu se uita spusa Talmudului: orice suferință ca să fie autentică trebuie să fie: 1) de neînțeles pentru victimă, 2) cu totul lipsită de nădejde, 3) mai ales umilitoare.

Oricare suferință cîtuși de puțin explicabilă, altfel decît deznădăjduită și neumilitoare nu e suferință, e pseudo-suferință și floare la ureche.)

314. Acest poem de Dimitrie Stelaru nu este și el o Răstignire?

„Noi, Dimitrie Stelaru, n-am cunoscut niciodată Fericea,

Noi n-am avut alt soare decît Umilința;

Dar pînă cînd, înger vagabond, pînă cînd

Trupul acesta gol și flămînd?

Ne-am răsturnat oasele pe lespezile bisericilor,

Prin păduri, la marginea orașelor,

Nimeni nu ne-a primit niciodată,

Nimeni, nimeni...

Cu fiecare îndărătnicie murim

Și rana mîinilor caută pîinea aruncată.

Marii judecători ne-au închis

Stăruind în ceața legilor lor;

Pe frunțile noastre galbene au scris:

«Vagabonzi, hoți, nebuni, Lepădații noroadelor,

Casa lor e temnița. Puneți lacăte bune fiarelor.»

Odată — poate cu înfriguratele zori vom sîngera

Și spînzurătorile se vor ridica la cer,

Dar lasă, Dimitrie Stelaru, mai lasă!

Într-o zi vom avea și noi sărbătoare —

Vom avea pîine, pîine

Și-un kilogram de izmă pe masă. “

Nu cunoșteam pînă acum aceste versuri ale lui Stelaru.

Superbe! Superbe!

Aveți un mare dar de a-mi descoperi poezii mărețe.

De ce nu încercați, nu îndrăzniți, nu stăruiti să publicați *Falsul idealism*? Și acolo e vorba de pîine, de Pîine. Hristos mereu a vorbit de pîine, de mîncare, de foame, de ospete. „Om mîncăcios și băutor de vin.“ Se definește.

Lui Hristos nu i-a fost rușine să vorbească de pîine.

Bietul, marele Stelaru! Nu-i poezia aceasta pe care o citați deloc inferioară unora de Ahmatova ori de Pasternak, Miłosz, Mandelștam, Trakl, Esenin (mai ales), Radu Gyr ori Nichifor Crainic.

Ce știți dumneavoastră ce este foamea, dumneavoastră și cei care nu ați fost prin pușcării!

Ce știți despre libertatea absolută și despre fericirea dinapoia gratiilor? Acestea se experiază numai *acolo*.

Iată un strigăt adevărat. Desigur că poezia lui Stelaru e o Răstignire, adică o umilință învinsă și izbăvitoare. E scrisă, sînt convins, în starea Duhului sfinților.

E chiar mai frumoasă decît multe din poeziile de închisoare ale lui Crainic, Gyr și Sergiu Mandinescu.

Să o învăț imediat pe dinafară!

Ce (imensă) diferență între poezii ruși (și ceilalți) ai Rezistenței și cei de la Oulipo!

A se avea în vedere minunatul plural: Noi..., care dă poeziei o fălnicie extraordinară, o generalitate beethoveniană claudeliană, de text din evanghelia lui Ioan.

Poezia lui Stelaru e una din cele mai christice din cîte mi-a fost dat să cunosc.

Gulagul ca Noblețe, Șansă de Mîntuire, har al lui Hristos, contact cu Frumusețea cea Ascunsă, ca Mod de Cunoaștere Absolută (în ciuda lui Kant și a lui Wittgenstein), ca Umlință porfirogeneratoare.

Slavă ție, Dimitrie frate întru Hristos, slavă ție, înfometatule, îndestulatule cu pîinea cerească a Cunoașterii.

Poezia lui D. Stelaru e una din cele *importante* ale literaturii noastre.

315. O temă pentru un eseu, pentru un roman, pentru un poem epic: Eminescu și Veneția. Vă rog să reconstituiți acest tablou de epocă, de melancolie, de tristețe fără nume...

Vă rog să citiți neîntârziat *Săptămîna nebunilor* de Eugen Barbu și mai toate cărțile lui Henri de Régnier, *Moartea la Veneția* de Thomas Mann și să vă faceți luntre și punte ca să vedeți filmul lui Visconti după cartea lui T. Mann. Și filmul *Anonimul venețian*.

Cred că sfaturile acestea vi le-am mai dat. Pe toate acestea le rezumă. S-a stins, s-a dus, a pierit viața falnicei Veneții. Eminescu a fost un precursor, el a intuit cele mai multe din melancoliile și temerile pe care abia acum le descoperă secolul nostru...

Veneția e o pildă clară, grăitoare, incontestabilă, gravă a vremelniceii celor lumești. Și a măreției și a frumuseții. Singurul care nu se schimbă a îngăduit să piară și Atena și, desigur, Veneția. Ruinele marilor splendori trecute sînt dovada sigură a condiției noastre umile. Bine zice Psaltirea: toate se schimbă ca o haină, și cerul și pămîntul... și Veneția: ea, toamna e imaginea însăși a melancoliei și evanescenței. O zi de toamnă la Veneția e tot atît de „descoperitoare“ de adevăr ca un an de pușcărie.

316. E. M. Cioran: „Numai muzica poate crea o complicitate indestructibilă între două ființe. Pasiunea e vremelnică, se degradează ca tot ce-i viu, în timp ce muzica e de o esență superioară vieții, și, bineînțeles, morții.“
Ce rol îi revine în acest caz credinței?

Iată că Marele Sceptic crede și el în ceva: în muzică. N-are încotro. Crede în muzică, adică de fapt în credință. Căci muzica — atunci cînd se înalță pe culmi — este act de credință.

Henri Bremond: poezia pură este rugăciune.

Îndrăznesc a zice, urmîndu-l pe George Bălan: muzica autentică (Bach, Mozart, Haydn, Wagner, Brahms, Schubert...) e o ipostază a credinței.

Cred că „actul de credință“ se manifestă aici pe pămînt prin:
rugăciune
acte de dragoste față de aproapele (bunătate)
muzică
stări inexplicabile de fericire (extaz)
poezie.

Toate, în mod egal, pot fi acte de credință. Mergerca la biserică, să fim bine înțeleși, e un act meritoriu, dar de bună purtare socială, de igienă sufletească, de disciplină civico-etică.

Actul de credință e inefabil, apofatic și îmbracă formele de mai sus.

317. Poezia nu este o inimă crucificată de Verb?

Aveți darul definițiilor. Iată, și aceasta este o minunată definiție. La ce bun îi mai puneți semnul întrebării?

În loc de Verb aș folosi mai degrabă Cuvînt. E mai cuprinzător, cred, și mai precis: cuvintele sînt crucea celui care scrie, iar în românește Hristos (Crucea) e Cuvîntul.

Verb, aici, riscă să fie luat drept un franțuzism. Și-apoi „inimă“ e mai în armonie și rezonanță (ortodoxă) cu termenul Cuvînt. Avem de împăcat termenul Logos (la Verba, Cuvîntul), cu termeni la fel de gingași: Hristos, crucea, cuvîntul și cuvintele, asigurîndu-le totodată maximum de eficacitate.

318. Vocația scepticului nu este cinismul?

Ba da. Scepticismul duce la cinism, după cum Leroy-Beaulieu spunea — în alt domeniu — celor care, speriați de cuvîntul socialism, recurgeau la termenul „solidaritate“: luați un papagal, învățați-l să tot repete „solidaritate“ și-n cele din urmă va rosti, de la sine, „socialism“.

Totuși... o anumită, modestă doză de scepticism nu-i nesănătoasă, ba este și necesară, numai că e mai potrivit să folosim expresia filocalică „dreaptă socotință“. Scepticismul dreptei socotințe — în domeniile unde-și are noima — nu se va confrunta în veci cu cinismul. Cinismul e forma patologică a scepticismului moderat care, el, stă aproape de înțelepciune, bun-simț, rațiune, dreaptă socotință. Biserica, față de unele așa-zise miracole, s-a arătat sceptică, a verificat, nu s-a lăsat orbită de exaltări pripite.

319. Să vă întreb, fără înconjur: sînteți un om metafizic sau un înțelept care a străbătut deșertul metafizicii?

Sînt un neghiob bătrîn și un vechi ticălos căruia, prin harul Domnului, i s-au deschis, spre sfîrșit, ochii și a dobîndit nițică elementară înțelepciune (și nițică rușine).

Nu mă căutați la niveluri înalte — la al mării înțelepciuni, al metafizicii etc., etc. —, ci la nivelul elementar al pățitului și al celui oarecum tămăduit (*late in the day*, spun englezii: tîrziu de tot) de prostie și orbire.

320. Viena și Eminescu: vă imaginați cum trăia poetul în Viena imperială asediată de valsurile lui Strauss?

Nu-i nevoie de imaginație; știm. Știm că a trăit foarte „studentește“, foarte straussian: cafenele, birturi, plimbări nocturne, veselie, pensiuni modeste, lungi palavre, studii, strîmtorare bănească, hoinăreli, camaraderii, amoruri facile.

Viață de boemă, dar și foarte studioasă. De altfel, între boemă și învățătură nu-i contradicție. Eroii lui Murger erau oameni de talent! Diferența e că Eminescu avea nu numai talent, ci și geniu. Altminteri, trăia la Viena ca un tînăr normal, vesel, entuziast, petrecăreț și ahtiat de cunoaștere.

Toate bune și frumoase... însă cărțile și lada cu manuscrise erau acolo, prezente, atotțiitoare și atotacaparatoare!

Și o ultimă observație: Strauss nu e nici el pur și simplu voios, e plin de melancolie, ca și Eminescu.

321. Disprețuind orice prejudecată, orice ierarhie, rămânând singur față în față cu poezia lui Marin Sorescu, ce i-ați recunoaște original, valoros, care să reziste timpului?

A! nu-l iau în deșert. E un ironist de mare clasă și un scriitor adevărat, ironia la el pornește din cuget și simțire. Rîde și el ca să nu plîngă. Cît privește rezistența la timp, acesta-i un mister de nepătruns... Oricum, nu văd impedimente majore.

Firește că a scris și banalități, umpluturi, ba și versuri ori proză de circumstanță.

Dar o piesă ca *Există nervi* ori o poezie ca *Muzeul satului* nu-s de ici-de colo, nu!

Serie cam mult și-și pierde vremea cu *Ramuri* și treburi de administrație scriitoricească. Păcat: are mult talent și e deștept și nu-i deloc lipsit de simțire.

322. Aforismele ascund o voluptate interzisă de a cădea în spațiile exclusive ale verbelor?

Aforismele sînt primejdioase. Pot fi expresia celei mai înalte și mai cutremurătoare înțelepciuni, pot fi și o voluptate facilă de formulare și adaptare. (Cioran a înțeles: aforismul e calea ideală „pour épater le bourgeois“.) Foarte multe opere mari ale prozei sînt burdușite cu aforisme. Cred că aforismele dovedesc caracterul inspirat al literaturii. Aforismele izbutite sînt, toate, vădit inspirate.

(Partea lor slabă e că pot fi răsturnate cu ușurință: reciproca e adesea valabilă, teza contrară e adesea tot atît de adevărată. Vezi în Paul Reboux și Charles Müller — *À la manière de...* — pastișa după La Rochefoucauld!.)

Unele pot fi ispite diabolice. (E. M. Cioran, spre pildă.)

323. Clasicii ar trebui recitiți de tinerii scriitori... textualiști! Găsiți că ei sînt „victimele“ unei „avangarde“ depășite?

Da, clasicii trebuie citiți și recitiți. Dar mai ales, mai întâi, citiți.

Tinerii textualiști se îmbată cu apă rece. Lucrurile se petrec ca în pictură: nu-ți este îngăduit să faci pictură nefigurativă și abstractă pînă ce mai întâi n-ai învățat, temeinic, desenul academic, realist. Mai întâi gamele, apoi fanteziile.

Se cunoaște numaidecît cine i-a citit pe clasici și cine nu. Avangarda (de orice fel) e permisă numai după temeinica asimilare a fondului, a clasicismului. Numai atunci nu e năivă, superficială și pur teribilism.

324. Sentimentul naturii nu rodește nici în poezie și nici în proză. Natura a fost înlocuită de „scriitură“, de „teoretizări“ ultrasofisticate, de „text“. Nu ar fi necesar în artă și literatură un „potop“ de natură? Lecția lui Sadoveanu și-a pierdut valoarea?

Mă asociez întru totul acestei observații. Prea multă scriitură, prea mult text, prea multe abstracțiuni și exerciții în spațiile dintre trapeze. N-ar strica puțină natură. Mă tem însă că fenomenul este universal. Ne îndepărtăm de natură. Ecologii (verzii) ar avea dreptate dacă nu ar fi victimele (ori complicitii) unei acțiuni politice criptocomuniste (Occidentul să se dezindustrializeze, iar ceilalți să se industrializeze intens).

325. Vă rog să comentați aceste reflecții aparținînd unui personaj dostoievskian: „Dacă ar fi nevoie să aleg între Hristos și adevăr, aș rămîne cu Hristos, împotriva adevărului.“

Această afirmație a lui Dostoievski o împărtășesc întru totul. Am citat-o adesea în scris și în predici. Nu o pot „comenta“, o pot doar prelua.

Mai întâi — cred că Hristos *este* adevărul. Dar și dacă nu ar fi, l-aș alege pe Hristos fiindcă este supra-adevărul. Din devotament, recunoștință, fidelitate și dragoste. Dacă Hristos e o irealitate și singura realitate e un univers pustiu și

fără rost, absurd și indiferent, fie acel univers sănătos, cu rămîn cu Iisus: mi-este consolare și justificare, că nu am avut parte de viață într-un vast nonsens.

Fraza lui Dostoievski e o *sfidare* aruncată ateismului și materialismului ori scientismului disperat gen Monod. E o provocare, o manifestare de dispreț, de neîncredere, e „defăimarea“ unui realism, unui infrarealism absurd. Rămîi cu Hristos așa cum unii nobili fideli rămîn credincioși suveranului lor detronat: din dispreț pentru vulg, din demnitate, de afurisiți ce sînt, de neclătinați, de credincioși idealului, de scîrbiți de ideea viețuirii într-o lume alta decît aceea pe care o prețuiesc și o respectă; din mîndrie și modestie (deopotrivă). Vai și amar de universul lui Monod, materialisto-bu-dist, n-am ce face cu el.

326. Ați realizat o splendidă analiză Mioriței. Eu cred că această analiză ar fi disponibilă să fie reluată — într-o oglindă eminesciană: cea a Doinei. Miorița – Doina lui Eminescu — ce vă mai spun aceste capodopere azi?

Dacă în *Miorița* recursul e la splendoare, în *Doina* e la activism.

E mai degrabă o poezie heideggeriană (antitehnicistă, ecologică, verde) decît xenofobă. Desigur că e heideggeriană:

Și, cum vin cu drum de fier,
Toate cîntecele pier;
Zboară păsările toate

sau:

Codrul — frate cu românul

Conotația e pur ecologic-verde și heideggeriană.

În *Doina* refugiul mai este și în istorie

(Ștefan, Măria Ta)

violență

(Îndrăgi-i-ar ciorile
Și spînzurătorile;
Mînca-i-ar inima cîinii
Mînca-i-ar casa pustia).

Eminescu spune: Sărac în țară săracă.

Dar paradoxul e altul: sărac în țară bogată!

Părerea mea este că Românului nu-i priește contactul cu străinii (greci, turci, evrei, țigani, levantini, moscoviți). Străinii îl strică, el le adoptă mai ales defectele, îl corup. Românii de calitate superioară sînt cei din zonele izolate de străini, acei din *Vetre* (Bucovina, Maramureșul, Vrancea, zona Bran-Rucăr-Dragoslavele).

Acum, Românul a scăpat de străini și totuși e *mai sărac* ca oricînd! S-ar zice că-l apasă un *blestem*. Blestemul nenorocului, lui *n-a fost să fie!* Al cui e blestemul? Al Dochiei, al lui Zalmoxe, al lui Imre Nagy? Nu știu, dar blestem, zău, pare a fi. Drept care poporul acesta avut-a parte de *toate* invaziile, de sărăcie lucie în țară foarte bogată, de nenumărate canalii (de la hantătari la fanarioți și pînă la Carol II). Luînd în considerație aceste elemente, *Doina* pare mai puțin violentă și xenofobă. E mai ales un *strigăt*, o încercare de a *descînta blestemul ancestral*.

E un refugiu în ecologie, violență, istorie, dar mai cu seamă un refugiu în idilismul antitehnicist pe care avca să-l sistematizeze mai tîrziu Martin Heidegger.

Și tot astfel e mai cu seamă o imprecăție, o descîntare, un contra-blestem, o *dezlegare* (dez-legare) cum spune limbajul bisericesc, o imprecăție anti-vrăjitoarească, o *strigătură*; de unde și tonul violent (violență verbală), declamatoriu – imprecatoriu – descîntător, foarte apropiat de cel al *blesteme-lor* Sfîntului Vasile cel Mare (la adresa diavolilor).

Doina se cade a fi citită cu glas puternic, răstit, afurisitoriu și dezlegătoriu, glasul vrăciului care descîntă blestemele.

327. Ce vă revoltă cînd judecați un personaj ce nu-și rostește adevărurile decît în funcție de orgoliile nemăsurate ale romancierului?

Mă revolt doar *tehnic*: un asemenea personaj e factice, artificialitatea-i pute de la o poștă, se cunoaște cît de colo că vorbește în numele altuia, că nu e real. Ex.: André Walter, Ménélique, Natanael (la André Gide).

Corul antic nu-l reprezenta pe autor, ci istoria ori mai bine zis obiectivitatea, Reportajul.

328. Mihai Șora: „Într-adevăr, e greu să întreprinzi ceva cu adevărat temeinic cînd dispui de prea multe înzestrări native. Cînd ești prea talentat, te poți descurca ușor în toate domeniile, dispensîndu-te să mai faci treabă dusă pînă la capăt în vreunul anume. Cînd ai prea mult suflet, iar trupul ți-e croit ca să poată găsi pas cu pas răspuns la toate apetiturile acestuia, la ce bun să-ți mai pierzi vremea cu spiritul, lăsîndu-te pustiit de ariditatea lui?” Sînteți de acord cu aceste adevăruri?

Sînt adevăruri, mai curînd ispite, pericole. Cu ele are de luptat „omul mare”; pildele abundă; prea mult talent poate fi o capcană (v. Cezar Petrescu), iar trupul ușor poate înstăpîni. Omul superior, ca să se realizeze, să-și rodească talantul, are de luptat cu ispitele trupului, ale lumii, ale diavolului. Talantul prea lesnicios, facilitatea (v. și Lamartine) ori ispita cărnii stau în rîndul întîi. Omul superior va trebui să le înfrîngă pe amîndouă (și pe celelalte: trîndăvia, oboseala, sila de toate, simțul exacerbat al zădărniceii lucrurilor, neîncrederea în sine, teama, smerenia cînd este atotpustiitoare).

Totul nu-i decît luptă cu ispitele, capcanele, ambuscadele, diavoli costumați în înger de lumină...

329. Ce mai aveți de adăugat la aceste concluzii ale lui Mihai Șora despre Constantin Noica? „Conjunția spi-

rit–suflet, cultură–natură, concept operațional–cuvînt mustind de sevă, comunicare–cuminecare, *iată ce ne învață zîmbetul atoașteînțelegător al lui Constantin Noica prezent (la modul difuz) în ansamblul operei sale.*“

Nimic nu mai am de adăugat, am doar de admirat acest extraordinar, fără pereche, splendid conspect.

Cinste lui Șora! Definiția e desăvîrșită; nimic nu lipsește, orice adaos ar strica impecabilitatea clasică a frazei, perfec-tă ca o arie mozartiană, ca o definiție matematică.

Și totuși... mai adaug o alternanță la Noica: pe un taler al balanței: rigoare, severitate, *rînduială*; pe celălalt (mai ales după anii de pension): ironie – dispreț – toleranță.

Noțiunea de *rînduială* ocupă un loc esențial în sistemul axio-logic noician.

330. Sînt convins că în „Femeia și absolutul“, E. M. Cioran poartă un „dialog“ polemic cu mitul lui Hris-tos, cu „căderea“ femeii în păcatul de a întreba, de a fi curioasă, de a părăsi divinitatea și de a interoga fi-ința interogată. Faptul nu trebuie să treacă neobservat: femeia nu-și pierde condiția nici în Paradis... Punctul de vedere al lui E. M. Cioran nu vă neliniștește, nu vă intrigă prin sfidarea, brutalitatea, hiperluciditatea cu care judecă femeia? Unde e, ce e și cum arată Dumne-zeul filozofului din Paris? „În timp ce Domnul îmi vor-bea, iar eu contemplam neasemuita lui frumusețe, obser-vam dulceața și uneori asprimea cu care gura lui nespus de frumoasă și de dumnezeiască rostea cuvintele. Ar-deam să știu ce culoare au ochii săi și care sînt propor-țiile staturii sale, ca să pot vorbi despre ele: niciodată n-am meritat să le aflu. Orice silință întru aceasta e za-darnică“ (Sfînta Teresa). Culoarea ochilor săi... „Im-purități ale sfînteniei feminine! Să duci pînă în ceruri indiscreția sexului tău, iată un lucru menit să-i conso-leze și să-i despăgubească pe toți cei — mai bine zis, cele — care n-au avut parte de aventura divină. Primul

bărbat, prima femeie — acesta e fondul permanent al Căderii pe care nimic, nici geniul nici sfințenia n-o vor răscumpăra vreodată. S-a pomenit oare un singur om nou, superior în mod absolut celui dinainte? Chiar și în cazul lui Iisus, Schimbarea la față n-a însemnat probabil decît un eveniment trecător, o clipă fără urmări... Așadar sfînta Teresa s-ar deosebi de celelalte femei doar prin capacitatea de a delira, doar sub raportul intensității și direcției capriciilor. Iubirea — omenească ori divină — nivelează ființele: a iubi o tîrfă sau a-l iubi pe Dumnezeu presupune unul și același imbold: în ambele cazuri urmezi o pornire de ființă vie. Singur obiectul se schimbă, dar ce interes mai prezintă el, de vreme ce nu-i decît pretextul nevoii de a adora, iar Dumnezeu nu-i decît un derivativ printre atîtea altele?"

Catolicii ne dovedesc posibilitatea (ba realitatea) acestui pericol grav, introducerea în vorbirea despre Iisus a terminologiei erotice omenești.

Catolicismul se folosește de acest limbaj erotic omenească, îl răspîndește; iar Cioran se folosește de acest procedeu, îl exploatează în sens ateist, trage spuza pe turta lui.

Dar limbajul acesta evlavios prea înflăcărat, prea analog celui profan, duce la analogii suspecte cu amorul trupesc și poate deveni temei pentru o interpretare în genul: Dumnezeu nu-i decît un derivativ printre multe altele.

Al. Paleologu îmi atrăgea și el atenția asupra caracterului foarte „femeiesc“ al gestului desfrînatei care șterge picioarele Domnului cu părul ei; gest tipic de tîrfă, de înamorată (și dna de Rénal sărută picioarele lui Julien Sorel). Da, însă aceea era cu adevărat o tîrfă și făcea ce știa (ca și măscăriciul de la Notre-Dame: de altfel toți facem numai ce știm, toți sîntem măscăriciul de la Notre-Dame), iar Hristos primește orice ofrandă sinceră (*Il fait flèche de tout bois*).

Confuzia e oricînd posibilă și — repet — limbajul catolic exaltat și carnal i-a putut fi de mare folos lui Cioran.

De aceea prefer rigorismele hieratice și spiritualitatea Sfinților Părinți greco-bizantini.

Nebunia Evangheliei (zice Sf. Teresa de Avila) e o *nebunie calmă*. Credincioșii și credincioasele se vor feri așadar de exaltări facile, căderi în transă la tot momentul și altele de acest soi. Iată, *aici* scepticismul nu strică. E nevoie să ne *controlăm* îndeaproape metaforica atunci când vorbim despre iubirea de Hristos (căreia francezii, cu multă dreptate cred, nu-i zic iubire, ci *charité*)! Bine fac că disting.

Șmecherul de Cioran a simțit imediat unde e punctul slab și, hop!, s-a furișat și el!

Drept care — repet — eu unul sînt pentru iconografia hieratică bizantină și-l prefer pe El Greco lui Rafael.

331. Umberto Eco: „Binele unei cărți constă în a fi citită. O carte este făcută din semne care vorbesc de alte semne, care, la rîndul lor, vorbesc despre lucruri. Fără un ochi care să le citească, o carte poartă semne care nu produc concepte și deci e mută. Biblioteca poate fi făcută ca să salveze cărțile pe care le adăpostește ca să le îngroape. De aceea a devenit izvor de necredință.” Ce semnificație are biblioteca pentru un călugăr de la o mănăstire de azi? E un refugiu sau o mîntuire prin semne și cuvinte?

Să știți că este de toate: e refugiu, e ispită, e suferință (ca a copilului în cofetărie: pe care s-o aleagă? pe toate le-ar dori), e mormînt, e adunătură de cărți cu iz ușor de mucegai (e „arhivă“ în sensul jalnic al cuvîntului), e loc fermecat, e dojană („Toi que voici, dis, qu’as tu fait de ta jeunesse?“). Tocmai de aceea este și exaltantă: prin infinitatea trimiterilor. E și un minunat imbold pentru imaginație: Edmondo Jalony a constatat mai de mult (în vremea copilăriei mele): citirea cărților dezvoltă imaginația creatoare! (Mai mult decît contactul nemijlocit cu natura ori realitatea: semnele ațîță.)

E și un *locus solus* (Raymond Roussel). E și o puternică exemplificare a zădărniceii zădărniciilor; toate strădaniile

acelea ale cugetului și închipuirii, toate splendorile acelea, toate ajung a fi niște vrafuri și rafturi închise într-un spațiu! Dar e și un palat magic, codat, cifrat, incifrat al măreției omenеști.

Păcat: nu cred să mai am timp să scriu: Despre măreția și mizeriile vieții de bibliotecar. Dacă veți veni cîndva la Rohia, veți vedea că am parte de un spațiu cu totul impropriu: dar mă poartă visul către o încăpere vastă care să fie totodată solemnă și fastuoasă și — nu mai puțin — cuib dulce și confortabil.

332. Epistolele Sf. Pavel. E. M. Cioran polemizează cu o mare duritate: „El n-are nici lirismul, nici accentul elegiac și cosmic al vechilor profeți; de la ei n-a preluat decît spiritul sectar și tot ce era de prost gust, flecăreală, divagație pentru uzul cetățenilor. Moravurile îl interesează în cel mai înalt grad. De îndată ce vorbește despre ele, îl și vezi vibrînd de răutate. Obsedat de cetate, de cea pe care vrea s-o distrugă ca și de cea pe care vrea s-o zidească, el acordă mai puțină atenție raporturilor dintre om și Dumnezeu decît celor dintre oameni. Examinați îndeaproape faimoasele Epistole: nu veți desluși în ele nici un moment de oboseală și de delicatețe, de reculegere și de distincție; totul e furie, gîfîială, isterie josnică, neînțelegere a cunoașterii, a solitudinii cunoașterii. Pretutindeni intermediari, legături de rudenie, un spirit de familie: Tatăl, Maica, Fiul, îngeri, sfinți; nici urmă de intelectualitate, nici un concept definit, nimeni doritor să înțeleagă. Păcate, răsplăți, contabilizare a viciilor și a virtuților. O religie fără întrebări: un dezmaț de antropomorfism. Roșesc pentru Dumnezeul pe care ni-l propune; descalificarea lui devine o datorie: în halul în care a ajuns este oricum pierdut. “Vreți să-i răspundeți?

Vă voi surprinde, poate. Îl admir, îl respect, îl venerez pe Sf. Ap. Pavel. Dar „nu-i sînt prieten“. (Cum, spre pildă, sînt

prieten cu Poe, cu Shakespeare, Racine, Dostoievski, dar nu cu Tolstoi și Goethe.) Excesele, teatralismele stilistice, risipele de iscusință și declarațiile ateiste *ad usum* marelui public naiv occidental nu prind la mine; C. prinde la neavizați și răsfățați de soartă. Dar se cuvine să recunosc justetea unei observații ca: „Moravurile îl interesează în cel mai înalt grad. De îndată ce vorbește despre ele, îl și vezi vibrând de răutate.“ E excesiv, totuși nu-i fals.

Ce am fost înainte de convertire nu dispare cu totul o dată cu faptul convertirii (v. și piesa lui Franz Werfel: *Pavel printre evrei*). Pavel a fost fariseu îndârjit, ucenic al lui Gamaliel. Se simte. (Așa cum și preoții ortodocși fost uniți au păstrat puțin ori mult din catolicismul lor.) Da, în epistola către Romani, de la început se oprește asupra moravurilor. În aceeași epistolă — capitolul 9 — mă deprimă și mă smintește felul cum rezolvă problema predestinării: comparația, nefericită, cu olarul și vasele de lut mă scandalizează. Oare simplu olar nepăsător, făuritor de vase și de cinste și de necinste e Dumnezeu nostru? Ori Părinte iubitor de faptele sale? Recitiți versetele 23–28 și vă veți îngrozi. Ba mai și citează greșit (deformat) textul de la cartea leșirii (33, 19)!

Da, a rămas la Pavel ceva din strășnicia fariseică, din moralismul iudaic intransigent.

(Deștept, altminteri, E.M.C.: imediat s-a priceput a sesiza punctul slab.)

Concluzia lui E.M.C. (descalificarea lui Dumnezeu) este însă un sofism și o șarlatanie. Ceea ce nu înseamnă că nu face observații adânci și juste.

Trebuie să ne obișnuim cu ideea că și oamenii mari ori și sfinții au obiceiurile, maniile, ticurile, obsesiile, pornirile lor.

Și E.M.C. mai pierde din vedere că tot Sf. Pavel e cel care (1 Corinteni, cap. 13) a scris mai frumos și mai pregnant decât oricine altcineva despre dragoste. Textul de la 1 Cor. cap. 13 îl absolvă de orice exagerare ori îndârjire.

Iar în epistola către Coloseni, departe de a se arăta fariseic, aspru și intransigent, a desprins cu mare inteligență și imperioasă mărinimie caracterul disciplinar și strict lumesc al postului și nevoițelor. Nimeni nu a vorbit mai deschis și mai drept și mai adânc despre opreliști. Citiți, vă rog, la Coloseni, cap. 2, vers. 20–23: bun este postul de exercițiu de voință, dar nu e cale sigură spre mîntuire.

Contradicții! Oricare ființă omenească — oricît de înaltă — e un ghem de contradicții.

Iar E.M. Cioran nu-i decît un acrobat stilistic și lexical de mare clasă!

În sprijinul măreției Sf. Pavel:

Rom. 10, 10: Căci cu inima se crede spre îndreptare, iar cu gura se mărturisește spre mîntuire.

Asta pentru toți acei așa-zisi creștini care cred că ajunge credința lăuntrică, dar se tem ca de foc să o mărturisească.

Fricoși, fățarnici; se amăgesc, nu se pot mîntui dacă se rușinează să-și mărturisească cu glas înalt și tare — „cu gura“ — credința.

Tot el — cu toată mîndria — a pus credința deasupra faptelor legii (Rom. 3, 10–23) și libertatea aceleiași Legi.

Mai este autorul minunatei formule: pentru cine crede că lucrul cutare este întinat, întinat este; pentru cine nu crede că-i întinat, curat este.

Rom. 14, 14: Știu și sînt încredințat în Domnul Iisus că nimic nu este întinat prin sine, decît numai pentru cel care gîndește că e ceva întinat; pentru acela întinat este.

Și apoi: nenumăratele stăruiri asupra faptului că Iisus a venit în lume să mîntuiască pe cei păcătoși.

Și încă: îndemnurile la curaj: „Pentru aceea, avînd bună îndrăzneală, să zicem: Domnul este într-ajutorul meu; nu mă voi teme! Ce-mi va face mie omul!“

Și cît de smerit vorbește: „Căci nu fac binele pe care îl voiesc, ci răul pe care nu-l voiesc, pe acela îl săvîrșesc“ (Rom. 7, 15 și 19). Sau: „Om nenorocit ce sînt! Cine mă va izbăvi de trupul morții acesteia?“ (7, 24).

1 Corint., 6, 12: „Toate îmi sînt îngăduite“ (libertate!) „dar nu toate îmi sînt de folos. Toate îmi sînt îngăduite, dar nu mă voi lăsa biruit de ceva.“

Despre *detașare* vorbește mai frumos decît Buddha ori Bhāgāvād Gitā — v. 1. Cor. 7, 30–31.

Și cît de frumos spune: cine mănîncă pentru Dumnezeu mănîncă și mulțumește, cine nu mănîncă (ține post) pentru Dumnezeu nu mănîncă și mulțumește. Să nu se disprețuiască unul pe altul.

Și la fel pentru ținerea sîmbetei:

Sf. Pavel — așa rigorist cum se arată — e totuși apostolul libertății: el spune că Iisus ne-a scos de sub blestemul Legii și ne-a trecut sub libertate.

Da, poate că Pavel e înaintașul lui Kierkegaard care zice: Contrariul păcatului nu este virtutea, contrariul păcatului este libertatea.

E.M.C. a știut să aleagă ce-i convine, să tragă, abil, spuza pe turta lui, cu îndemînare și cu superbie lexicală și sintactică.

333. Tot un citat din E.M. Cioran (Sfîntul Pavel): „Nici odată nu-i vom reproșa îndeajuns faptul că a făcut din creștinism o religie lipsită de eleganță, că a introdus în el cele mai detestabile tradiții ale Vechiului Testament: intoleranța, brutalitatea, provincialismul. Cu cîtă indiscreție se amestecă în lucruri ce nu-l privesc, de care habar nu are! Părerile lui despre virginitate, abstenență și căsătorie te îngrețosează pur și simplu. Răspunzător pentru prejudecățile noastre religioase și morale, el a fixat normele stupidității și a înmulțit restricțiile care ne paralizează și astăzi instinctele.“ Aflîndu-vă față în față cu filozoful de la Paris, ce i-ați răspunde în cazul „reflecțiilor de mai sus“?

Am răspuns, cred, acestor cuvinte ale lui E.M.C. la nr. 332. V-am spus, *in petto*, că și eu îl socotesc pe Sf. Pavel *uneori* prea cu dinadinsul și cu mare tărăboi moralist de profesie

și extremist fariseico-iudaic (în sens universitar, nu fățarnic). Uneori — căci alteori (și am dat câteva exemple în scri-soarea separată și chiar la nr. 332) e admirabil de liber și de tolerant. (Nu-i întinat deci ce socotește a fi întinat. Nici tă-ierea împrejur nu-i nimic; nici postul nu-i nimic, nici ne-pos-tul nu-i nimic.) Cît privește sexualitatea, da, e rigorist. Dar, ce să-i faci, asta-i jertfa cea mai grea, *deci* esențială. Și cred că laxismul și permisibilitatea lui E.M.C. nu au în vedere mai ales marele public, tineretul occidental foarte libertar — și-l bănuiesc, ba sînt sigur (mi-a scris-o!), are în vedere să fie *pe placul* cititorilor săi.

Sf. Pavel e un ciudat amestec de fariseism rigorist (*outrance*) și de creștinism liber, liber, liber... Nu uitați că el a spus: Hristos ne-a scos de sub *blestemul* Legii și ne-a trecut sub libertatea harului.

Pavel contra Cioran:

Galateni 5, 1: Stați deci tari în libertatea cu care Hristos v-a făcut liberi și nu vă prindeți iarăși în jugul robiei.

5, 13: Căci voi, fraților, ați fost chemați la libertate.

Idem: I Petru 2, 16: Trăiți ca oameni liberi.

Creștinismul: credință, libertate, dragoste.

Iar de are cumva dreptate, repet formula lui Dostoievski: să fie sănătos cu universul lui ciclic și cu nirvana lui, cu ră-mîn cu Hristos. Smerit, smerit, dar am și eu mîndria mea: mă cred a fi o Persoană, o Făptură cu duh care poate intra în comunicare cu Persoana Hristos.

334. Ce este adevărat în aceste afirmații, idei, conclu-zii ale lui E.M. Cioran? „Nici Lao Zi, nici Buddha nu se prevalează de o Ființă identificabilă; disprețuind in-trigările credinței, ei ne invită să medităm ca această meditație să nu meargă în gol, îi fixează țelul: Tao sau Nirvana. Aveau altă idee despre om. Cum să medităm cînd trebuie să raportăm totul la un individ... suprem? Cu psalmi, cu rugăciuni, nu cauți nimic, nu descoperi

nimic. Numai din lene personificăm divinitatea și o implorăm. Grecii s-au trezit la filozofie, în momentul când zeii lor li s-au părut insuficienți; conceptul începe unde sfârșește Olimpul. A gândi înseamnă a înceta să venerezi, înseamnă a te răzvrăti împotriva misterului și a-i proclama falimentul.“

Mai întâi că E.M.C. face o regretabilă confuzie între filozofie și religie și-și bazează concluziile pe o înșelătorie și un sofism: trecerea, pe nesimțite, de la un domeniu la altul. Budismul, zenul, taoismul, yoga diferă profund de religiile monoteiste care toate admit existența unei Ființe Supreme, unei Persoane. Aceasta le și cheazășuiește *superioritatea*, Creștinismul, mai ales, care nu numai că recunoaște un Dumnezeu-Persoană, dar și crede că Dumnezeu s-a *întrupat* pentru a cunoaște *nemijlocit* nevoile și năzuințele omului și întreaga condiție umană (nu din auzite, reportaje, referate, ci *direct*), creștinismul e mai presus de orice o religie de tip martinbuberian cu-Tu. Nimeni nu a înțeles mai bine și mai adânc acest lucru decât teologul român Dumitru Stăniloae. Budismul, taoismul, zenul etc., etc. ne lasă față către față cu un vid, cu niște norme, cu o legitate cosmică implacabilă și glacială... Religia nu e o filozofie, o gândire, e — etimologic vorbind — o *legătură*. Creștinismul ne dă puțința unui *dialog* cu o Persoană, care știe din experiența proprie (ca om) despre ce este vorba.

Mă obligați să polemizez cu un foarte mare scriitor, care desigur se exprimă nespus mai viguros, mai pitoresc, mai curcitor, mai strălucit ca mine... Dar atracția aceasta universală a Occidentului pentru budism și celelalte mi se arată foarte ciudată și naivă. Să ai la dispoziție creștinismul și să tot umbli după altele?... Îl credeam pe E.M.C. mai imun față de modă... Iată că nu este!

Eu rămân la creștinism (scuzați-mi ortografia nesigură: ba respect ortografia nouă, ba revin la cea veche cu î și â, cu liniuță și apostrof... Mai luați aminte că vă scrie un bătrîn

foarte gripat în momentul de față, bez cronica-i angină pectorală care nici aceea nu-i de ici, de colo...), în care admir și iubesc tocmai ce-l supără pe E.M.C. — personalismul lui Hristos: pe care-l știu a fi o Persoană, căruia așadar mă pot adresa direct, cu care pot dialoga. (Gide — altă pramatic talentată: Ce! Îl chemi pe Hristos la telefon? Răspund: Îl chem, nu la telefon: din inimă și cuget, dar pe Buddha ori pe Lao Zi ori pe Zeița Kundalini cum și de unde îi chemi?)

Vă rog să-l citiți pe Dumitru Stăniloae: în toată vasta-i operă are imensul merit de a fi evidențiat caracterul personalist al creștinismului, de a fi stăruit asupra-i. Hristos e o persoană. Ce i se pare lui E.M.C. în naiva lui infatuare filozofică a fi o inferioritate este o imensă superioritate (consolatoare). De aceea, în Evanghелиi s-a putut scrie: I s-a dat a fi judecător pentru că e Fiul Omului, pentru că a fost om, pentru că *știe* despre ce e vorba, pentru că poate judeca în deplină cunoștință de cauză despre cele pămîntești, pentru că e viu, în cer, purtîndu-și stigmatele, nu e pierdut în nirvana; Fiul Omului *le știe*, *Il sait de quoi il en retourne*, e informat, e avizat, nu-l putem îmbrobodi și prosti, dar ne putem bizui pe îngăduința, dragostea, bunătatea, nedreptatea lui milos-tivnică și înțelegătoare. Ne putem *încredința* Lui cu dragoste și nădejde ca unei Ființe!

Budismul e o ghețarie, o algebră, un sistem... Ca și yoga, ca și taoismul. Eu l-am cercetat atent: nu numai la Eliade (interpretat foarte serios și pătrunzător), ci și în volumele scrise de Evans-Wentz și lama Kazi Dawa Samdup (în engleză, traduse de-a dreptul din tibetană). Am înțeles că, dacă-i așa cum ne spune Cartea tibetană a morților, atunci înseamnă că pămîntul acesta e iadul veșnic în care mereu revenim din bardo spre a ne întrupa de istov.

Lăsați-mă să cred în Hristos, să mă rog Lui ca Persoană, să-L iubesc, să nădăjduiesc în El care mă face liber (Ioan: 8, 36; și 31-32), în Persoana Lui — vorba lui Noica — Persoana Lui cuminecabilă și comunicabilă.

Știu de la foștii mei coreligionari și de la prietenii mei occidentali (și din toată ori mai toată literatura occidentală contemporană) că sînt dispuși să recunoască morala creștină, dar că pentru nimic în lume nu se pot învoi cu personalitatea divină a lui Iisus. Iar Stăniloae asta spune și dovedește: că esența „binevoitoare“ a creștinismului constă în personalitatea lui Hristos, divino-umană! Întreaga problemă e de informatică și comunicare. Biruitor și rațional rezolvată de Creștinism.

(Rog a lua aminte că eu nu cunosc budismul din ziare și reviste, ci — pe cît se poate unuia care nu cunoaște sanscrita și tibetana — de la izvoare serioase, ajutîndu-mi mult răposatii mei prieteni: Sergiu Al-George și pr. Mihai Avramescu.)

335. Valeriu Cristea: „De ce nu pot să fiu creștin... Din mai multe pricini, dar mai ales pentru că nu pot duce smerenia pînă la a mă declara mai păcătos decît păcătoșii cei mari ai lumii acesteia. Oricît aș vrea, oricît de sever m-aș judeca, nu mă pot socoti «ultimul dintre păcătoși», deși înțeleg că în mîna de răutăți a fiecăruia dintre noi ar fi de lucru pentru toată viața. De cîte ori încerc să mă umilesc în chipul acesta radical, nu reușesc și pace: degeaba, îmi spun în cele din urmă resemnat, tot mai mare porc e cutare sau cutare, nu mă pot compara cu el!“ Să nu fie Valeriu Cristea un „creștin“? Să nu-și înțeleagă cu adevărat creștinismul în care s-a născut, trăiește?

Foarte greu și delicat îmi este a răspunde. „Dintre care cel dintîi sînt eu?“: poate că e și o formulă politicoasă și smerită care nu trebuie luată *à la lettre*.

Nici eu nu cred că Valeriu Cristea e cel dintîi dintre păcătoșii acestui pămînt; cîtuși de puțin. E un om foarte de treabă și înțeleg perfect reticențele lui. Îl rog să nu ia textul în înțeles *literal*, ci politico-smerit, cu mult respect, dar și *cum grano salis* și pricepînd că reprezintă o *formulă generală*.

Eu, însă, pe mine, cu adevărat mă socotesc cel dintii dintre păcătoși, nu fățărîndu-mă, nu grozăvindu-mă, nu de formă, nu fariseic; nu. Vă dau cuvîntul meu de onoare că nu mă fățăresc și nu o fac pe nebunu' și pe interesantu' și pe cuviosu' cu dumneavoastră: rostesc acele cuvinte în deplină sinceritate și certitudine.

Dar asta-i o treabă personală. Fiecare ne descurcăm cum știm și cum ne îndeamnă conștiința.

Îl sfătuim pe V. Cristea să nu ia lucrurile în tragic, tragedizarea nu-i bună: nebunia Evangheliei e o nebunie calmă (Teresa de Avila). Să rostească formula fără teamă, moderat și înțelept; să nu o interpreteze cu strășnicie. Parcă formula: „Vă salut cu adînc respect“ e mereu crezută cu adevărat?

Iar alții ca mine o vom rosti cu zdrobire de inimă și absolută sinceritate și seriozitate, *à la lettre*. Fiecare cu lotul său...

Grădina lui Dumnezeu... Și vorba Sf. Pavel: cei ce se știu oameni de treabă să nu disprețuiască pe cei păcătoși, iar marii păcătoși să nu se trezască și să nu se uite cu disprețuitoare condescendență la oamenii cumsecade.

„Că nepricepîndu-ne de nici un alt răspuns, această rugăciune aducem Ție ca unui stăpîn, noi robii Tăi: miluiește pre noi.“

336. Sfințenia se naște din momentul în care conștiința veghează în fața morții? Sau adevărata sfințenie s-a pierdut cînd asceții, profeții au rostit înțîia rugăciune și Hristos nu i-a dat răspunsul așteptat?

Ce este sfințenia? Nu cred că stă în a-ți face o chilioară strîmtă pe un vîrf de munte și a trăi acolo în deplină singurătate; sau a te zăvorî într-o chilie, o cameră, o celulă pe viață; ori a-ți lega piciorul cu un lanț de un zid de piatră; ori a-ți trăi viața toată pe un stîlp, cocoțat acolo sus.

Acestea-s forme simple, relativ ușoare, brute ale sfințeniei. Adevărata, marea sfințenie, de neînchipuit de grea este de a trăi într-o obște și a-ți iubi aproapele (așa cum e) ca pe tine însuși; sau măcar (stadiu inferior, însă tot remarcabil și sfînt)

a te purta cu el ca și cum l-ai iubi ca pe tine însuși, ori mai mult ca pe tine însuși.

Ăsta-i lucrul cel greu, cel sfânt, cel creștinesc, cel supramenesc.

(Se întâmplă să vezi în biserică o canalicie care-și face neîncetat semnul crucii, bate sute de metanii și aprinde nenumărate lumânări. Cum se explică faptul? Luînd aminte că metaniile și celelalte sînt treabă ușoară.)

Celui ce se legase cu un lanț de un zid, arhiepiscopul Meletie al Antiohiei îi poruncește să se dezlege: nu cu lanțul se leagă creștinul, ci cu dragostea și cu libertatea.

Zăvorirea, lanțul, stîlpul, coliba în vîrf de munte sînt rudimente, exerciții.

Ca și postul. (V-am mai spus-o: v. Epistola către Coloseni 2, 20–23.)

Forma cu totul superioară și cutremurător de grea a sfințeniei este ca, liber fiind, într-o obște închisă trăind, să-ți iubești aproapele nu mai puțin ca pe tine, așa cum Hristos și-a iubit apostolii (Ioan 13, 34).

De aceea sfinți îi consider pe acei care au trecut cu bine examenul cel teribil, cel de care n-ai cum trișa: al închisorii ori al mănăstirii* (ori chiar al vieții în lume), iubindu-și aproapele deși prea bine și prea deslușit îl vede așa cum este. Restul: milostivirea, privegherile, posturile, metaniile, flagelările... sînt doar treptele dinții ale Scării, sînt simple gymnofisii yoghine.

337. Trebuie să suportăm această iarnă neîndurătoare ca un blestem cu ochii deschiși, cu gura închisă, cu urechile surde de atîta lașitate, indiferenți, umiliți și să nu judecăm farsa, să nu-i refuzăm enorma mitomanie?

Vedem limpede că Spengler și Toynbee au avut dreptate: Europa e pierdută, civilizația occidentală este *doomed*. V-am

* mănăstirii: așa zic maramureșenii, nu mînăstirii, dacă nu mă înșel și moldovenii (în orice caz Sadoveanu). Să nu gîندی că, jidan fiind, confund pe ă cu î (â).

mai spus-o de nu știu câte ori. Dar ne vine anevoios a crede ce vedem cu ochii.

Sîntem pierduți: Nu văd vreo nădejde de nicăieri. Sîntem lași? Da și nu, curajul implică existența unei cît de mici, de infime șanse de reușită. (A spus-o și Mircea Eliade.) Și nu există. Sîntem perfect închiși, prinși în cursa de șoareci, ferecați, țintuiți. Buni de a fi luați în rîs ori îngăduiți a face bancuri după pofta ironiilor noastre căci nu mai prezentăm nici un pericol: ne-au fost prelucrate chiar sufletele.

Altceva nu avem: nu curajul, ci demnitatea. Ne purtăm în-lăuntrul cursei ca niște șobolani spăimîntați și nebuni. Ce facem (și *asta* am putea să nu facem)? Dăm vina pe alții, ne denunțăm de istov unul pe altul, ne văicărim, ne urîm între noi, mințim, înșelăm, consimțim a săvîrși cele mai josnice treburî, ne vindem sufletul pentru un blid de linte (în care Dumnezeu știe cîte boabe sînt), trăim cu dezinvoltură pe două planuri (al realității, al minciunii) ca și cum aceasta ar fi starea normală a omului, *comme si de rien n'était*, ca viermele la rădăcina hrcanului, ne-am adaptat și acomodat minciunii și răului, a pierit din noi orice compasiune, orice „țintă“, gata sîntem în orice clipă a ne lepăda și rușina de Hristos, a ne vinde fratele.

Așa încît frumos grăiți — foarte frumos și dreptate aveți spunînd că răbdăm iarna aceasta lungă și neîndurătoare ca un blestem cu ochii deschiși, cu gura închisă, cu urechile surde, indiferenți, umiliți și fără a ieși în afară și a refuza mitomania.

Ne este frică de moarte mai mult decît ar fi normal și ne este frică unul de altul: Dovadă a gradului de nemernicie la care am ajuns.

Îmi place a crede că ne purtăm ca eroii unui roman de Edgar Wallace, *Two o'clock Tod*, unde creierul bandei, Tod Haydn, spre a capta și jefui pe un tînăr milionar australian venit în Anglia, organizează banda și distribuie rolurile: unul va fi nobilul lord, altul valetul, altul majordomul, altul omul de afaceri, alta frumoasa secretară etc., etc. Dar ca să nu se producă o greșală de regie își obligă comparații să-și vor-

bească unul altuia — chiar cînd sînt singuri între ei, în afara prezenței victimei — tot în conformitate cu rolurile respective; ca să le devină firești, *să le intre în piele*.

Așa și noi. Am intrat în pielea rolului de comparși tăcuți, disciplinați, muștruluiți, am intrat în pielea personajului omului fericit, ne-am *împielit*. Dar știți prea bine despre cine anume spune poporul nostru că s-a împielit, că se împielitează: nu Hristos, Acela S-a întrupat! De împielit se împielitează Celălalt, ai cărui robi și roboți perfecți sîntem pe cale de a deveni în ritm de Kali yuga.

338. Fanatismul ritmatizează patimile, recucerește eșecurile, recade în profeții, face din destinul umilințelor o vocație... S-a mai născut un torționar sau o ființă ce interoghează sintaxa nefericirii de a privi inima rătăcită a vieții?

Eu știu?!

339. Vocația smereniei, umilinței este un har născut după ce vanitățile, orgoliile au fost învinse de conștiința deșertăciunii?

Nu. Cîtuși de puțin.

Smerenia — nefirească — se dobîndește prin strădanie, voință și aspră educație a sinei.

Conștiința deșertăciunii vine apoi, ca o consecință, ca o în-cununare.

Smerenia nu-i la îndemîna oricui, e o stare unde se ajunge pe căi înguste și multă perseverență, prin exerciții niciodată descurajate, ca și cum ai exersa pentru ca să devii pianist ori violonist virtuoz.

Se cere vocație, desigur. Dar mai ales voință, control, putere: înfrîngerea sinei trufase din fire. Așa se întîmplă cu tot ce ține de viața mănăstirească.

340. Resacralizarea ființei nu este singura șansă de a trece frontiera unei existențe asumate ideii de sacrificiu între divinitate și sfîntenie?

Secolul XX — Alfred Rosenberg l-a numit al Mitului Sîngelui — a ajuns a fi al totalului dispreț pentru om și viață, valori cu totul degradate. Mai înainte de orice va să resacralizăm viața, individul. Eliade ne-a spus-o: trebuie să ne reînsușim simțul sacralui. El deosebea net sacru de profan. Dar Sergiu Al-George îmi repeta: nu există sacru și profan, există numai sacru și diabolic. Tot ce nu este sacru este diabolic.

De-am izbuti măcar să restabilim democrația dintre sacru și profan, recunoscîndu-i sacralității superioritatea!

341. Făptura abisală se rostește într-un psalm: este ea ascultată de o ființă religioasă sau de una terorizată să descopere divinitatea?

Există oare o diferență între ființa religioasă și ființa terorizată să descopere adevărul?

Nu cred.

Ele se confundă, se contopesc. În ființa religioasă iubirea și teama se amestecă indisolubil. Rudolf Otto n-a apropiat oare cele două *mistere*: tremendum și fascinosum? Preotul nu rostește deslușit cînd cheamă credincioșii la Sf. Împărtașanie: Cu credință, cu dragoste și cu frică de Dumnezeu să vă apropiați?

Acesta îmi pare a fi și temeiul existențialismului kierkegaardian împerecheat.

Dragostea pînă la urmă predomină, absoarbe totul, în ea frica se topește ca zahărul în apă (cum exemplifică Sartre), dar nu înainte de a fi trecut credinciosul-căutător prin faza căutării terorizate (ori mai bine zis: panice). Apoi zahărul nu se mai vede, dragostea l-a înghițit așa cum viața înghite moartea.

342. M-am bucurat întotdeauna să vă „provoc” spiritul critic cu o poezie, cu un poem. De data aceasta aș dori să purtați un dialog cu un text aparținînd lui Teohar Mihadaș:

*„E-o levitație în imnicul extaz,
O voluptate-a nunților crepusculare.
Vedenii, în de dincolo pervaz,
Orfică liniște de fund de mare.*

*Templu-nstelat, în care-înalt ascult
Ale lacteei căi caste mistere...
Cîntec-august din țara de demult
Din vremile apuse sub tăcere.*

*În tine trupul meu-i teribil dom,
Și grea geodă, inima, mîhnirii...
Se-arată-acolo — și vedea îi vom --,
Laurii din noi, ca în deșert menhirii.*

*Oștiri, sub stele, ierburile vin
Spre noi, din orizonturi de aramă,
Codri și ape-n fabulos festin,
Deplin, într-alte zodii, ne destramă.“*

Aici macedoneanul își destăinuie vecinătatea cu Elada. Poemul însă nu este pur elen, ci traco-orfic. Nu-i un imn al seninătății, ci un strigăt melancolic și complexat, o chemare nostalgică-încrîncenată a aheilor. Cred că avem de a face cu o pildă de acel cosmicism pre-creștin de care pomenește adesea Mircea Eliade. Textul este elen, dar nu doric-ionic, ci orfic, iar vîna-i desigur tragică.

O bună parte a frumuseții poemului se explică prin simțămîntul de tristețe (dezamăgire, spulberare, derută), „tristețe de fond“, specific aromânilor, ramură atît de greu încercată și de prigonită a neamului românesc.

343. Vreți să ne spuneți (transcrieți) șapte cuvinte care aparțin întru totul lui Mihai Eminescu?

Menționat: 1) țintirim (bine știut), 2) de (ca sinonim al lui dacă) — Eminescu îl folosește adesea și mereu cu efect

puternic și fericit, 3) deal, 4) dar, 5) codru, 6) vreme — acestea patru sînt substantive, într-atîta încît par create de el —, 7) copilă, vai! aș spune, cum a răspuns André Gide la întrebarea: care-i cel mai mare poet francez: *Hélas! Hugo*.

Eminescu a supraabuzat de substantivul acesta: a devenit un clișeu, obsesiv; nu un cuvînt întru totul propriu, ci un tic cu subînțeles erotic (preferință sexuală). „Copilă blondă“ e un fel de lapsus freudian, de imagine erotică obsesivă; drept care cred că e o sintagmă lipsită de valoare poetică.

344. Sufletul lumii nu este o rugăciune a inimii, o răstignire de cuget purtată de noi ca un nesfîrșit calvar?

Exprimarea dumneavoastră mi se pare justă, dar nițel încîlcită și grandilocventă. De asemenea definiții prea cuprinzătoare și solemn-patetice este bine să ne ferim. Ele nu spun mare lucru, bat spre retorică. Cuvintele folosite aparțin misticii creștine, dar amalgamarea lor produce o impresie de îmbulzeală și supraproducție.

Monahul îi spune mireanului: e bine să folosim cînd e vorba de vocabularul celor sfînte un stil cît mai sobru și mai ponderat.

345. O capodoperă eminesciană: Floare albastră. Ce este mit și ce este adevăr în această „poveste“?

Ce curioasă întrebare îmi punți! Totul în artă este amestec — în părți mai mult ori mai puțin egale — de mit și realitate. Arta ce-i, de nu realitate mitopoetizată, transsubstanțiată?

Splendoarea bucății constă în cele cîteva izbucniri de *absolută simplitate* — cum puține sînt în literatura universală (uncle la Dickens, Dostoievski, Hugo ori Goethe). O simplitate, o naivitate, o elementaritate neinfestate de conștiința conștiinței, de orice fel de intelect și orice intervenție mintală. Sinea pare slobodă de orice reflecție:

Hai în codrul cu verdeată,
Und-isvoare plîng în vale

Floare-albastră! floare-albastră!...

Și-apoi cine treabă are!

Eu pe-un fir de romaniță

Voi cerca de mă iubești.

Ofelia și Hamlet — dacă Hamlet ar fi fost liniștit și ar fi iubit-o în deplină candoare — astfel ar fi trebuit să-și vorbească.

Mitul aici e mitul de aur al simplității inimii, al împăcării cu faimoasa „condiție umană“. Freud nu are ce căuta în lumea florii albastre; își poate închide cabinetul, psihanaliza nu mai are nici un rost. Conștiința, subconștientul și inconștientul s-au contopit, trăiesc în deplină armonie. Totul e lumină și împăcare. Refulările și complexe s-au dus pe apa sîmbetei, gonite de minimitul unui paradis lumesc.

346. Luther și Biblia. Ce a rămas să învingă timpul și să fie actual din gîndirea profetului german? Cum ar fi el privit și judecat azi? Dacă s-ar fi întîlnit cu Sfîntul Francisc pe Via Appia, ce cuvinte ar fi putut schimba?

În lumea noastră de aramă, predestinarea lui Luther mi se pare la ea acasă, în toată cumplita-i grozăvie.

Nu-l iubesc deloc pe Luther. Definiția lui Claudel („Ce gros cochon de Luther“) e cam din topor, dar **repet: nu-l iubesc.**

Deși îl respect pentru declarația de la Worms: *Hier stehe ich. Ich kann nicht anders. Gott helfe mir.* Nimic comun între el și Sf. Francisc. Întîlnindu-l pe Francisc **care se plimba gol pe Via Appia și vorbea de unul singur cu păsărelele**, Luther ar fi strigat halebardierii să vină să-l ridice pe văditul posedat. Iar Francisc i-ar fi grăit zîmbind: **Frate burduhănosule, de ce te mîinii oare?**

347. Imaginația și memoria: sînteți fericit că aceste haruri vă recuceresc spiritul mîntuindu-i îndoielile, ca o vămă, ca un elan veșnic bîntuit de voința de a vă regăsi profet în deșertul bocetelor nesfîrșitelor ierni ce ne învadează cu neînchipuită tiranie?

„Bocetele nesfîrșitelor ierni“: cît de bine mă împac cu sintagma aceasta, acum spre sfîrșitul acestei ierni fără sfîrșit, acestei ierni simbol al mizeriei, frigului, lipsei de lumină, prostiei deșănțate, decrepitudinii ultimelor vestigii ale civilizației.

Imaginația e poarta pe care putem ieși din țarcul tiraniceilor dezamăgiri și eșecuri. Scriindu-mi memoriile îmi îngăduiam să răpesc realității ceva din absurdul și nemernicia și sordidul ei; o refăceam nițel, nu mințind propriu-zis, ci corectînd ce mi se părea din cale-afară de vrăjmaș dreptății minimele: din nevoia, mai ales, de a găsi nițică imaginară mîngiere.

348. Aș dori să definiți tragicul din Năpasta. Cum vă explicați vocația abisală a lui I.L. Caragiale față de cea satirică? Care este adevăratul Caragiale?

Năpasta e o dramă excelentă: puternică, sintetizată, esențializată.

E totuși numai foarte onorabilă. Abisală e Scrierea! Acesta e paradoxul caragialesc: la el comediile sînt abisale, iar drama e doar corectă și frumoasă.

A dovedit că știe să scrie și drame. Punct.

349. Veronica Micle e un personaj ce își creează „romanul“ pe măsură ce îl cucerește pe Eminescu, sau e o muză copleșită de geniul poetului?

Ca și Titu Maiorescu, nu o pot suferi pe Veronica Micle. Cred nu numai că a fost o pacoste în viața lui Eminescu, dar și că a influențat (pe cît a putut, firește, adică foarte puțin) în rău opera sa. E o falsă poetă, o falsă amantă. E o Cătălină

prefăcută, vulgară, romanțioasă, o moftangioaică siropoasă. (Drept e că s-a sinucis: ceea ce e un păcat, dar și o ieșire din lumea moftului și palavrelor.)

350. În ce raport se află valoarea și originalitatea unei opere postmoderniste față de clasicism?

Nu pot răspunde. Postmodernismul încă nu a trecut de la faza virtualității la faza actualizării, de la denumire la faptuire. Să vedem. Bine ar fi să însemne o întoarcere către un clasicism sincronizat datelor veacului nostru.

(De fapt nu există artă nemodernistă, toate școlile au fost pe rînd moderniste. „Modernismul“ secolului XX a fost cu adevărat, în sens larg, altceva: un futurism.)

351. Ion Agârbiceanu — numele și opera scriitorului sînt tot mai mult uitate, neaduse în prim-planul vieții literare. Cum vă explicați fenomenul?

Agârbiceanu e un bun scriitor local și secundar. A scris cîteva nuvele (povestiri) frumoase. *Arhanghelii* nu-s deloc de disprețuit. Dar nu e un scriitor important, original.

Critica oficială îl laudă pentru fondul „social“ al unei părți a operei sale și pentru că, după 23 august, s-a gudurat cu vigoare pe lîngă stăpînire, care l-a făcut academician.

Marele public găsește la el lumea trecutului pe care o caută cu nesaț în vremea aceasta de mizerie, slutenie și pustiu. Și într-adevăr, în unele din povestirile sale, ea continuă a trăi plină de nuri. Psihologia lui, simplă, atrage și ea într-o epocă suprasaturată de psihologie încîlcită și de psihanaliză intrată în faza barocului.

Galaction, cred, îi este superior și ca povestitor și prin orizontul ideatic mai larg.

352. Ce a moștenit Iulia Hasdeu de la celebrul ei părinte?

Pe cît îmi pot da seama, Iulia nu seamănă cu taică-său. Poeziile ei sînt cu totul diferite de suflul, stilul și vizionarismul

tatălui. I-a moștenit desigur inteligența, vioiciunea, înclinația spre literatură, pofta de cultură. Dar din puținul ce a lăsat nu reiese o afinitate între două spirite legate fiziologic, nu și orientativ. Împotriva bieteii Iulia stau: moartea ei cu totul prematură, prezența covârșitoare a părintelui, puținătatea operei și nenorocita convertire la spiritism a lui Hasdeu, pe care a găsit de cuviință să o atribuie Iuliei.

353. Trăiți în Transilvania, în Maramureș. Poezia lui Coșbuc: o descoperiți în spațiile unde trăiți zi de zi? Prin ce este original Coșbuc?

Lumea de aici nu diferă mult de cea a lui Coșbuc. Bine zice Galsworthy: sînt în lume vreo zece mii de oameni care și-au însușit mentalitatea de „moderni“, de „emancipați“. Ei cred că așa e lumea toată, asemenea lor. Se înșală amarnic.

Lumea aici, în trăsăturile ei esențiale, e tot a lui Coșbuc, de nu și a lui Negru Vodă și a lui Meno, nepotul lui Morut.

Dar și aici pătrunde molima, își face loc cu încetul minciuna, corupția, frica, obiceiul delațiunii, beția disperată. (Beția, har Domnului, nu a lipsit din vechiul tablou, dar cea nouă e o formă a deznădăjduirii, e sumbră și dementială; cît despre urgia turnătoriei, e nouă și paroxistică.) V-am povestit oare anecdota (autentică) — destul de recentă — cu bătrîna din Șurdești (loc sacru al Maramureșului) pe care o prietenă a mea, ghid și interpretă a unui grup de profesori elvețieni (cred), a întrebat-o (în numele vizitatorilor) cum îi merge? Venerabila bătrînă maramureșeană a răspuns în fața bisericii: De! cu ce avem, cu ce ne mai dă, cu ce pică, cu ce furăm, ne descurcăm!

Auțiți cum grăiește bătrîna? Cu ce pică, cu ce furăm!

(Încep să nu mai rîd cînd îi aud pe martorii lui Iehova că vestesc pe curînd armaghedonul!)

A glăsuie bătrîna cu fața senină și ochi nevinovați. Furăm, ne descurcăm: a! iată ceva cu totul nou. Sîntem, vasăzică, totuși, în altă lume decît a țărănimii lui Coșbuc — care era, ea, cu adevărat idilică. Deoarece adevărul este că nu Coș-

buc a fost un poet idilic, adevărul e că lumea lui a fost idilică. Coșbuc n-a prea idealizat și idilizat: lumea lui așa chiar era, idilică!

Microbii și virușii circulă în voie — e o iluzie să crezi că pot fi ferite de contaminare anumite regiuni.

Dar nu mai puțin adevărat este că în Maramureș microbii sînt — cum zic medicii — atenuați, virulența lor, deocamdată cel puțin, e mai redusă ca în alte părți, ca în orașe; aici poluarea (*lato sensu*) pare să fie încă în stadiul de incubatie.

354. Metafora și-a pierdut dimensiunea metafizică? Nu credeți că poezia postmodernistă agonizează „fericită” în propria-i retorică?

Există mereu pentru poezie (ori și proză) pericolul căderii în retorică. Acel care s-a lepădat de esențe se simte întotdeauna fericit, fericirea lui e timpă, dobitoceasca liniște a omului care s-a eliberat de întrebări, angoase și concupiscenta cunoașterii. Dar, după cum v-am mai spus, postmodernismul e încă prea tînăr pentru a putea fi judecat categoric. Desigur însă că, pierzîndu-și dimensiunea metafizică, metafora se împruținează, sărăcește, se usucă. Toate formalismele duc la uscăciune și veștejire. Iar ideile și conceptele, întocmai cum ne-a spus Ortega, departe de a subția și neutraliza poezia, o înviorează, o ațîță. Metaforei îi trebuie căldură, lumină, rouă, ca și unei plante. Seva ei nu cred că poate fi cenușiu teoretic de care vorbea Goethe.

355. În cercul lui E. Lovinescu l-ați cunoscut pe Dan Petrașincu (Angelo Morretta). Eu l-am cunoscut la Roma în 1980–1982. Era de-a dreptul fermecător, volubil, plin de... mituri și de fascinante povești trăite în India. Am discutat foarte mult cu el despre E. Lovinescu, Liviu Rebreanu, Mircea Eliade ș.a. Deborda de tinerețe, avea lacrimi în ochi cînd era vorba de a fi realizat sau nu în literatura română. I-am amintit de scrierile din tinerețe și se ferea ca de foc să vorbească de

destinul lor... Vreți să-i faceți un portret din perioada lovinesciană?

L-am cunoscut, venea în toate duminicile la ședințele Sburătorului: era vioi, vorbăreț, sigur de sine, nițel îngîmfat. M-a luat peste picior în revista *Viața literară* a lui Călinescu. Eram pe atunci supărăcios, irascibil și capabil de a purta ranchiună celor ce mă atacau. M-am supărat, așadar, și nu i-am mai vorbit.

Era un prozator foarte rodnic și apreciat, avea o fire stenică, înfîptă, era băiat frumos, la cenaclu se bucura de simpatii unanime, dintre cei tineri cred că era cel mai vorbăreț. Bun povestitor și condei lesnicios, nu știu întru cît a marcat proza românească.

Toate cele ce-mi spuneți despre el mă înduioșează. Îl cinstește faptul că vorbește cu drag și fără indiferență despre literatura românească și despre scriitorii români, spre deosebire de mulți evrei care în dicționarul lui Alexandru Mirodan își manifestă numai ranchiuna și oțărîrea.

Mă înșel eu oare sau Dan Petrașincu (Angelo Morretta) rămîne doar un povestitor abil și fecund care nu-i legat prin cabluri subterane de ființa românismului?

356. Mihai Eminescu: „Geniul? — A doua creațiune a lumii prin artă.” Vă rog să aplicați acest adevăr unor scriitori ca Nicolae Iorga, Lucian Blaga, Liviu Rebreanu. Și lui Constantin Brâncuși.

Desigur că artistul crează lumea din nou. El e rivalul naturii, nu oglinda ei. El creează, verbul elin *poiein* se aplică oricărui *făcător* (creator) de artă. Acesta chiar e secretul și slava artistului. De aici provine și *mărinimia* lui, pe care o împărtășește cu Creatorul. Fiecare portret făcut de Iorga în *Oameni cari au fost* (ori portretele schițate în cărțile sale de istorie) e o creație, e a doua naștere a omului respectiv. Iorga în tot timpul a suflat duh de viață celor despre care a scris.

Lucian Blaga a creat a doua oară lumea românească. Lumea mioritică nu-i de fapt un tablou, un act descriptiv, e o lume autonomă doar inspirată din realitate.

Liviu Rebreanu în *Ion*, *Pădurea* și *Catastrofa* a dat viață (în înțelesul cel biologic) personajelor sale.

Brâncuși a îndrăznit (și izbutit) să atace frontal creația și să-i opună operele sale în care materia universală se prezintă la un alt stadiu de esențialitate și puritate decât acel la care ne dă acces natura. El o prinde, o prehendează la un nivel superior de curăție și splendoare, inaccesibil fiziologiei noastre obișnuite.

357. *Ce înseamnă să ai „suflet politic“?*

Înseamnă să nu fii tont, să nu te lași îmbătat cu apă rece, să știi să vezi, să simți, să pricepi la iuțeală, să fii sensibil la microsemnale, să te doară de năpasta altora, să consideri problema pîinii aproapelui tău ca pe o datorie spirituală, iar nu ca pe o simplă problemă materială, să poți oricînd deveni — cum atît de frumos a spus Iorga — un om public în zilele de urgie. Suflet politic? Vai de capul bărbatului care nu-l are și mare pierdere, zău, nu era dacă nu se năștea.

Asta-i criza cea mare: a pierit din conștiința oamenilor sufletul politic, au devenit niște roboți năîngi. Și niște lași, sufletul politic presupune o doză minimală de curaj.

Să punem capăt discriminării politicii. Să redevenim oameni cu suflet, minte și nițică bărbăție, adică oameni politici.

358. Ați scris destul de mult și cu o mare pătrundere, cu o mare iubire despre Mateiu Caragiale. Un „personaj“ fascinant, ieșit parcă din castelul lui Lampedusa... Un ghepard rătăcit în Balcanii noștri, un artist desăvîrșit. Recunoașteți azi în proza tinerilor un „reflex“ estetic mateian?

Cînd, în extaz și uimire, am citit *Craii* în 1929 — de pe terasa unei vile în apropierea Brașovului vederea cuprindea

întregul şir al Bucegilor — nu m-aş fi gândit că romanul acesta subţire şi elitist va putea ajunge cândva o carte de mare succes. Iată că neaşteptatul, că minunea totuşi s-a realizat. Mateiu a îndrăznit, a biruit.

E astăzi un scriitor cunoscut şi iubit de marele public, a cucerit (subjugat) intelectualitatea, şi-a câştigat un statut definitiv de mare scriitor. Nu mai e estetul apreciat de o elită ezoterică. Faza aceea e de mult depăşită.

Desigur că-şi exercită influenţa. Dar nu-i uşor să-i calci pe urme. Radu Albala, un matein înflăcărat, l-a pastişat (*Ultimul capitol din Sub pecetea tainei*) şi a scris în stil matein (*Desculţe*). Într-o oarecare măsură, Gabriela Adameşteanu, în *Dimineaţa pierdută*, care mai mult stă sub zodia lui Ion Luca, a folosit şi experienţa mateină.

Dar Mateiu e un giuvaer, un unicat, închis în sine (orice creaţie, orice univers e închis în sine), tainele şi talismanele şi le dăruieşte anevoic. Refluxuri sînt, Mateiu e adorat în secret de foarte mulţi, de mai toţi, în taina sufletului lor cel mai intim. Am impresia că nu s-a depăşit încă faza pastişării şi admiraţiei topite. E nevoie de o perioadă de lentă asimilare, de incubaţie, care să ducă nu numai la deprinderea ticurilor stilistice şi lexicale, ci şi la însuşirea viziunii artistice de mare intensitate, amestec de cruzime, cinism, patos, detaşare, împănşare, bine tănuite, înduioşare şi îndrăgire, agerime şi putere fascinatorie. Şi-apoi, *last but not least*, darul de povestitor! Sînt puncte comune cu Lampedusa, dar opera lui Mateiu mi se pare mai cuprinzătoare, bătînd mai departe decît — altminteri superbul — Ghepard.

Parcă Mateiu e niţel mai viril, mai dur; Lampedusa vădeşte o nonşalanţă aristocratică, atitudine artistică mai molatecă decît virulenţa bucureşteanului uns cu toate alifiile.

359. Psalmii cunosc o măsură a frumuseţii morale. Divinitatea trăieşte în ei ca într-un nesfîrşit paradis?

N-aş spune că trăieşte într-un nesfîrşit paradis. Trăieşte, dar intens, aprig, frămîntat; e o divinitate chemată, apostrofată

(Scoală-Te, Doamne, de ce dormi?), certată, provocată, trasă la răspundere. Tonalitatea psalmilor nu e serafică și statică; deloc; e combativă. Se împacă bine cu blestemele și imprecățiile, e dinamică, pătimașă. Divinitatea în psalmi participă la treburile, suferințele și angoasele lumii și ale omului individual. Ea Îl privește pe Fiul Omului, Care S-a întrupat, Care participă la necazurile și nevoile de zi de zi ale făpturii. Care de aceea S-a întrupat ca să le cunoască nemijlocit, din interior.

360. Poezia — inima sfîințeniei și umilinței descoperindu-l pe Dostoievski; sufletul — rug al lui Eminescu oglinzindu-i abisurile conștiinței interogative — nu vă creează în ore de adîncă reflecție și reculegere un dor fără sațiu pentru cuvîntul care a trecut frontiera tuturor spovedaniilor?

Sînt din ce în ce mai convins, iubite domnule Zaharia Sângeorzan, că în poezie se află refugiul nostru. În poezie și în muzică. Poezia, aproape mereu, ne dă soluția și găsește exprimarea cea dreaptă. În poezie, da, aflăm sfîințenia, umilința. Dar și mîndria neantului nostru în cele spurcate. Nu este consolare — umilă și nobilă consolare — împotriva hidoșenicii, îndobitocirii, frigului și uscăciunii. Există și o proză care-i de fapt poezie (d. ex.: Proust, Dostoievski, Th. Mann, Soljenițin...). Frontiera dintre religie și poezie e de-abia marcată (v. Claudel, Péguy, H. Bremond, V. Voiculescu, regele David, Trakl, Ioan Alexandru).

Poezia *spune* infinit mai mult decît poate comunica proza: v. Ana Blandiana, Magdalena Ghica, Mircea Dinescu, Brodsky, Milosz...

Poezia ne este scut, adăpost, leac; și armă.

Triumful fariseismului în veacul XX îl asigură partidele politice care proclamă în doctrina și programele lor egalitatea absolută a oamenilor, dar înființează și mențin magazine speciale de aprovizionare cu circuit închis.

Dacă nici asta nu-i fariseism triumfalist, atunci eu, vorba englezilor, sînt unchiul unei maimuțe!

Dar n-a spus oare părintele tuturor fariseilor: „Îți mulțumesc, Doamne, că nu sînt ca ceilalți oameni“? Fariseul din Evanghelii plătea zeciuială din mărar și chimen; s-au realizat progrese: s-au instituit magazinele cu circuit închis. Tov. Gorbaciov tună și fulgeră, dar magazinele cu circuit închis nu le-a desființat. Cîtă vreme nu le va fi desființat, nu dau crezare perestroikăi. Elțîn, care a propus desființarea magazinelor cu circuit închis, a fost scos din conducere.

Am impresia că G. propune zeciuială din untariță și mărar. Iar problema cea mare, a circuitelor închise, nu o atacă. Fariseism. Și, întocmai ca strămoșul său, e și el încîntat de sine.

361. Fariseii: în ce oglinzi mai trebuie să se privească, să se judece? Cum trebuie ei să recitească Biblia? Ei sînt creația demonului sau sînt „fapta“ unui dispreț pentru tot ce nu e adevăr, frumusețe? Tipologia fariseului să cunoască azi un declin, o metamorfoză?

Fariseismul își trăiește astăzi apogeul. Ce bine se potrivește vremii noastre fariseul. El care strecoară țințarul și înghi-te cămila. Birocratul, chițibușarul, cel *sigur de sine*, cel care nu cunoaște îndoiala, spaima, nevoia de a-și depăși trufașele certitudini. Cel care nici pe sine nu se mîntuie, nici pe alții nu-i lasă să se mîntuie. Fariseul e dogmatistul, e activistul, cel perfect împăcat cu sine, netulburatul, cel care nu bănuie că mai poate fi ceva dincolo de raza lui vizuală și de marginile minții lui. Cel încîntat de sine, încuiat în sine, în nomenclatura, rigoarea și Doctrina sa perfectă. Cel cu desăvîrșire mulțumit cu sine, cu ideile, programul și tabieturile sale psihomintale. Cel care nu se îndoiește, căruia nu-i trebuie nici ajutor, nici prietenie, care nu simte nevoia de a se spovedi, de a se îmbunătăți, de a fi iubit.

Depart de a cunoaște un declin, tipologia fariseului e în floare.

362. *Cesare Pavese: „Unui popor bătrîn i se cere o mare coerență, respectul legalității etc. Unuia tînăr i se îngăduie multe. Tinerețe și bătrînețe la popoare înseamnă tinerețea și bătrînețea ideologiilor care le-au format, și rezultă deci că unei tinere ideologii i se consideră drept bune multe fărădelegi, pentru simplul motiv că încă nu se vede bine pînă la ce punct faptele sale sînt fărădelegi, ori, dimpotrivă, intervenții chirurgicale. Celor bătrîne nu li se cere decît legalitate.” Ce înțeles mai au ideologiile cînd iarna cosmică ne amenință?*

Anatole France ne-a atras atenția asupra ferocității și intransigenței ideologiilor noi. Parcă fac explozie, explozie de fanatism.

Pacostea provine dintr-aceea că se caută Perfecțiunea Absolută. Toate utopiile o făgăduiesc. Dar nu avem dreptul să credem că putem realiza Perfecțiunea în lumea aceasta căzută. Se cuvine să căutăm doar ameliorarea continuă și prudentă a imperfecțiunilor. Oricare trecere la idealul Perfecțiunii duce în mod inevitabil și rapid spre totalitarism, fanatism și teroare.

Cum spun constituționaliștii? Nu sîntem îndreptățiți să-i cerem Statului să ne dea raiul pe pămînt, dar sîntem în drept să-i pretindem a nu realiza iadul pe pămînt. Din ideologiile totalitare ale Perfecțiunii Absolute — de la Platon și Morus pînă la Stalin, Troțki și Hitler sau Mao — asta chiar fac: promit raiul pe pămînt și realizează iadul.

Utopia și Ideologia Perfecțiunii: iată dubla față a Vrăjmașului.

Am ajuns să aud că soluția cea bună e a vechiului meu prieten din tinerețe (Em. Neuman): partidul moderațiilor violenți care să impună, cu violență la nevoie, moderațiunea.

363. *Tot din jurnalul lui Cesare Pavese: „Singura regulă eroică: să fii singur singur singur. Cînd vei petrece o singură zi fără să presimți sau să implici în vreun gest sau în vreun gînd de-al tău prezența altora poți să te*

numești eroic. Sau, altfel, să fii Crist — adică să te anihilezi. Dar ai spus-o ieri — nimeni nu renunță la ceea ce știe — și tu cunoști prea multe lucruri. “ Să fii Crist? În secolul XX? Nu-i un orgoliu prea mare?

Da, da, da; de trei ori da: singurătatea este eroică și fapta cea mai grea.

Ne este frică să fim singuri cu noi înșine. Ne trebuie continuu un zgomot de fond.

Singurătatea e o pedeapsă. (Amiralul Horia Măcelaru — cinci ani singur în celulă la Râmnicul Sărat și Harry Brauner — doisprezece ani de singurătate *en savent quelque chose*.)

Monahul este omul care poate sta singur cu el însuși. Marea școală a monahismului e singurătatea.

Să trăiești ca și cum pe acest pământ ai fi numai tu și Dumnezeu. Ceilalți și lucrurile toate să nu te intereseze.

Nu-i nevoie să fii Hristos... (care, de altfel, nu trăia în singurătate, ci numai printre oameni, participatoriu). E însă nevoie să înveți a răbda singurătatea, ba a o și iubi, a face abstracție de toate: tu singur în prezența lui Dumnezeu.

De aceea nici nu avem voie să invocăm drept scuză: împrejurările. Nu există „împrejurări“, exiști numai tu, în deplina ta singuratică și responsabilă unicitate.

364. Calvarul conștiinței — provocat de marea injustițiilor absurde — nu este oare cel mai tragic mod de a trăda orice morală, orice etică?

Soluția în fața injustițiilor e una singură: eroismul. Să nu taci, să vorbești, să lupți, să te afli în treabă. (Să nu-ți vezi de treburile tale, ci de treaba dreptății, care-i adevărata treabă a fiecăruia.)

Restul e verbalism, spaimă, nimicnicie.

Nu ține nici o scuză, nici o explicație. Sînt toate ridicole ca și *attends que je t'explique*.

Să nu taci, cum nu tac Doina Cornea ori Mircea Dinescu.

365. Privilegii de ultimă oră: sceptic pînă la lacrimi, la-crimi de sceptic; privirea agoniei purtînd un dialog cu o ființă ce și-a uitat numele, revolta ideii: supraviețuire a adevărului ce nu știe de sancțiuni, de o respirație artificială... Privilegii? De a fi anonim în anonimatul voinței de a rosti: de ce sîntem dezmoșteniți? Pedeapsă, umilință, batjocură, destin labirintic?

Răspunsul l-am dat la nr. 364.

Calvarul conștiinței? Privilegii de ultimă oră? Scepticism? Vorbe! *Nugas!* Scuze, alibiuri, circumlocuțiuni! A vorbi, a te opune destinului, realității, împrejurărilor, a te păstra curat, a tuna (pe cît poți), a da exemplu (oricît de mărunț, de ascuns: nu se pierde). Altfel nu ne mîntuim.

Dar, cum zice Mircea Eliade, se cade totuși să existe o cît de mică șansă. Altminteri nu-i omenesc să ceri omului ori poporului să lupte. Trebuie să existe totuși o șansă cît de mică, minimală. Aceasta e o concesie istorico-omenească: dar este de luat în considerație, căci trăim în istorie și relativitate: nu poți cere unui om, oricît de viteaz și voinic, să lupte decît cu doi, trei oameni... nu cu o sută, o mie... îl doboară, îl nimicesc, îl spulberă... De aceea nu putem acuza, ușuratec, neamul nostru că e laș; iar persoane ca Doina Cornea ori Mircea Dinescu rămîn exemplare, dar (în sens nobil) excentrice.

ADDENDA

SCRISORI DE LA NICOLAE STEINHARDT
(1986–1989)

Rohia, 21-1-86

Stimate domnule Sângeorzan,

V-am expediat răspunsul la anchetă într-un plic recomandat și însoțit de confirmare de primire.

N-am primit confirmarea.

Îmi permit de aceea să vă rog a binevoi să-mi confirmați printr-o c.p. primirea plicului.

Vă cer scuze, vă mulțumesc și vă salut
cu deosebită stimă,

N. Steinhardt

În textul meu s-a strecurat o eroare: Simion Bănulescu, în loc de Ștef. B. — rog să binevoiți a corecta.

Rohia, 24.2.86

Mult stimată domnule Sângeorzan,

Îmi permit să vă trimit, alăturat, o recenzie a unui volum de versuri recent apărut.

Trag nădejde să poată fi publicată în *Cronica*.

În cazul — Doamne feri! cum se spune în Maramureș — că textul nu vi se pare corespunzător (cum, vai, se spune mai pretutindeni), îndrăznesc să vă rog a mă înștiința și, eventual, a mi-l restitui (dacă se poate).

Dar să nu fie așa...

Cu speranța că nu abuzez de gentilitatea și răbdarea D-voastră, vă rog să dați crezare simțămintelor mele de alea-să considerație.

N. Steinhardt

Rohia, 8.XI-87

Stimate și iubite domnule Sângeorzan,

Îmi permit să vă rog a-mi restitui — dacă se poate — articolul meu intitulat: „Greu este a vorbi despre Eminescu“.

A fost cumva tipărit? E programat. Dacă doriți să-l publicați, vă făgăduiesc că-l voi restitui în câteva zile.

Știu că cer un lucru opus uzanțelor editoriale și-mi cer iertare.

Folosesc prilejul pentru a vă ruga să transmiteți dlui I. Holban sincerele mele mulțumiri pentru recenzia volumului meu, atît de mărinimoasă.

Dacă vă este posibil, vă rog să-mi împliniți rugămintea.

Cu cele mai alese simțăminte,

al Dv. devotat,

N. Steinhardt

Rohia, 24-XI-87

Mult stimată domnule Sângeorzan,

Nu sînt vrednic de mult, mult prea bunele, îngăduitoare, mărinimoasele și măgulitoarele cuvinte ce ați folosit pentru a vorbi despre „Doamne, să văd“.

Emoționat, vă mulțumesc din inimă și cuget.

Da, am găsit articolul „Eminescu“: vă mulțumesc și-mi cer iertare.

(Drepturi de autor nu știu să fi primit — dar „nu-i problemă“.)

Sînt speranțe să apară și cel referitor la Maiorescu?

Dați-mi voie să vă întreb dacă există sorti favorabili pentru un text despre volumul de versuri *O tăcere asurzitoare* de Magdalena Ghica (poezii de mare frumusețe).

Cu cele mai alese simțăminte,

devotatul Dvs.

N. Steinhardt

Rohia, 20 ianuarie 1988

Domnule Sângeorzan,

Firesc ar fi să vă mulțumesc pentru publicarea textului meu despre *Glossa* eminesciană, în *Cronica* din 15 ianuarie.

Nu o fac pentru că textul meu a văzut lumina (mai corect ar fi: bezna) tiparului grav și samavolnic ciopârțit.

Orice revistă este îndreptățită să refuze orice text, nu însă — cîtuși de puțin! — să-l publice modificat și amputat fără de consimțămîntul autorului.

Redacția revistei, primind un text, nu devine *ipso facto* proprietara lui și nu-l poate demonta ca pe o jucărie, ca pe un ceasornic hodorogit, nu poate rupe dintr-însul ca dintr-o cîrpă netrebnică (mai ales cînd se operează asupra unor pasaje alcătuite în bună parte din versuri eminesciene).

Un text literar — oricît de modest, al unui autor oricît de însemnat, de lipsit de apărare — nu-i o bucată de brînză telemea din care cuțitul dibaci al băcanului să taie cît pofteste mușteriu sau cît este necesar pentru rotunjirea prețului.

În asemenea condiții — oricît de rău mi-ar părea și de dureros ar fi pentru un autor atît de puțin solicitat și tipărit ca mine — nu pot decît să renunț a mai colabora în viitor la *Cronica*.

Mă simt atît de supărat și de jignit și de luat în tărbață încît vă rog să puneți capăt și schimbului nostru de scrisori sub genericul 365.

Al Dvs.

N. Steinhardt

Stimate domnule Sângeorzan,

Aveți dreptate.

365 nu are nici o legătură cu mutilarea textului despre *Glossă*.

Îmi cer scuze, eram tare supărat.

Vă rog așadar să binevoiți a-mi retrimite întrebările. Dar nu imediat. Am necazuri cu sănătatea. Am zăcut zece zile în spital și tare mă tem că va trebui să mă internez din nou.

Articolul ref. M. Ghica vă rog însă să mi-l restituiți. Nu mai am încredere în publicarea lui integrală în *Cronica*.

Propun să considerăm incidentul *Glossa* încheiat.

Sînt sigur că ați înțeles supărarea mea.

Nu uitați, vă rog, a-mi retrimite textul ref. M. Ghica.

Sper să nu ia un caracter „dramatic“ necazurile mele medicale!

Cu aleasă considerație,

N. Steinhardt

Rohia, 16-3-88

Stimate și iubite domnule Sângeorzan,

Iertați, vă rog, zăpăceala unui bătrîn senil care a mai fost și rău bolnav.

Nu mai știu dacă textul meu despre Magdalena Ghica se află la dvs.

Fiți atît de bun și lămuriți-mă.

Aș dori mult să-l public. Dar, după cum v-am mai spus, nu mai am încredere în *Cronica*.

Dacă se află cumva la dvs., rog restituiți-mi-l o dată cu următoarele 365.

Cerîndu-vă iertare pentru deranj și pisălogeală, rămîn, cu aleasă considerație,

al dvs.

N. Steinhardt

Stimate domnule Sângeorzan,

Îmi dau bine seama că vă pisălogesc peste măsură.
Vă cer iertare.

După cum v-am mai spus, recenzia cărții lui B.H. am trimis-o la *Vatra*, înainte de a primi scrisoarea dvs. Mi-au comunicat că o vor publica.

Deoarece însă revista *Dialog* s-a arătat dispusă să mă publice, mă încumet să vă trimit alăturatul text: poate că-l vor tipări.

Fac apel la gentilețea dvs. dat fiind că nu cunosc adresa *Dialogului*. Fiți, vă rog, atât de bun și predați-le textul.

Dacă-l vor publica, le voi trimite, eventual, și altele.

Încă o dată: îmi cer iertare.

Cu sincere mulțumiri și cele mai alese simțăminte,
al dvs.

N. Steinhardt

Rohia, 1 apr. 88

Iubite domnule Sângeorzan,

O rugămintă: vă rog să mă țineți la curent: *Dialogul* acceptă textul meu („Prosopografie“)? Dacă da, le mai pot trimite și alte texte? *Dialog* e o revistă cinstită; m-aș bucura mult să-i pot fi colaborator.

În legătură cu sinceritatea, să-mi fie îngăduit a fi foarte sincer cu dvs.: nu fără temei am fost supărat nu numai cu revista *Cronica*, ci și cu dvs. personal. Dacă ați fi avut un dram de considerație pentru mine (și de respect pentru Eminescu), nu ați fi publicat textul despre *Glossă* ciopîrțit. Nu-s orb și neștiutor ca să nu știu prea bine asupra cui cade vina. Dar — dar, o parte de vină aveți și dvs. pentru că ați permis publicarea textului batjocorit și pe Eminescu cenzurat. Ce ați fi putut face? E foarte simplu: să fi fost retras textul și să-mi fie restituit. Nu mă supăram dacă nu era publicat: aș

fi înțeles prea lesne de ce. Însă publicarea textului măcelărit, batjocorit, ciopîrțit a fost o dovadă de lipsă de elementară considerație ori afecțiune pentru autor.¹

Așa. M-am răcorit, am fost sincer.

Ceea ce nu înseamnă că nu consider incidentul *definitiv închis* și ca pe un episod *trecut* și *îngropat* care nu mai poate influența relațiile dintre noi. Am vrut doar să mă spovedesc (psihanalitic) spre a desființa orice simțămînt refutat din sinea mea.

Cu simțămintele mele cele mai bune și în nădejdea că nu v-am pisălogit ori indispus,

N.St.

București, 3 mai – '88

Mult stimată și iubite domnule Zaharia Sângeorzan,

Mă aflu de cîteva zile în București, cu treburi medicale și altele.

Dacă și cînd doriți, îmi puteți trimite, în continuare, întrebări. (Str. Ion Ghica 3, et. 2, ap. 19 — 70418 Buc. 3)

Îndrăznesc să vă rog a-mi răspunde dacă revista *Dialog* se arată dispusă a-mi publica „Prosopografia“.

Dacă da, credeți că le mai pot trimite și alte texte? Care le este adresa?

Dacă nu, ar putea apărea (*integral*) în *Cronica*?

Încă o rugăminte îndrăzneată: Am trimis *Convorbirilor literare*, mai de mult, un articol intitulat „Viii și morții“ (ref. Ileana Mălăncioiu). Ați putea să vă interesați dacă vor să-l publice?

Dacă nu, repet întrebarea de mai sus: ar putea fi publicat (*integral*) în *Cronica*?

După cum vedeți, supărarea mea s-a șters și aş relua colaborarea la *Cronica* dacă textele ar putea fi publicate integral.

Trag nădejde că nu veți lua în nume de rău rugămintele mele îndrăznețe — le veți da urmare numai *dacă* nu vă este

¹ Și pentru Eminescu, pe care nu ne este îngăduit a-l accepta *în parte*.

neplăcut să vă interesați de textele mele la *Dialog* și *Convorbiri literare*.

Desigur că m-aș bucura să pot colabora la *Dialog* și re-lua colaborarea la *Cronica* (în caz că nu vor putea fi tipărite integral, rog ca textele să nu fie publicate deloc — nu-i supărare).

Dacă veniți la Buc., nu mă ocoliți (telef. 13.42.43).

Cu multe mulțumiri și cele mai alese simțăminte,
al dvs. devotat

N. Steinhardt

9 mai '88

Iubite domnule Sângeorzan,

Abuzez de răbdarea dvs.!

Cred că alăturatul scurt text va putea fi publicat, fără probleme, integral și nu prea târziu în *Cronica*.

V-am mai scris. Vă rog frumos să-mi răspundeți.

Cu cele mai bune simțăminte,

al dvs. N. Steinhardt

11-VII-88

Stimate și iubite domnule Sângeorzan,

Mă aflu la Rohia de la începutul lunii iunie. Sper să rămân aici pînă în septembrie.

Aștept noi întrebări.

Mulțumiri pentru *Cronica* expediată în 2 ex. Îndrăznesc să vă rog să mă înștiințați dacă-mi apare textul în *Dialog*.

Cu multă aleasă afecțiune,

al dvs. N. Steinhardt

Rohia, 4.XI. '88

Stimate și iubite domnule Sângeorzan,

Am avut necazuri de ordin medical, destul de rele.

Venind aici, am fost nevoit să fac popasuri la Cluj și Baia Mare.

În sfîrșit, iată-mă la Rohia, de unde, cu ajutorul Domnului, nu voi pleca pînă în primăvară.

Vă cer iertare.

Sînt încă plin de oblojeli și de grijile reinstalării, dar trag nădejde să pot răspunde în curînd întrebărilor 216–220.

Încă o dată: iertați-mă!

Cu aleasă considerație,

N. Steinhardt

Rohia, 23 dec. '88

Stimate și iubite domnule Zaharia Sângeorzan,

Există vreo posibilitate ca alăturatele două texte (sau unul din ele) să apară — *nemodificate, neprescurtate* — în *Cronica*?

Dacă nu, îmi permit să vă rog să mi le restituiți.

Cu simțămintele cele mai bune,

al dvs.

N. Steinhardt

Baia Mare, 31 ianuarie '89

Iubite domnule Sângeorzan,

Vă scriu din Baia Mare unde am venit cu treburi medicale, cardiace și dentare. Cele cardiace le consider — parcă v-am mai spus — o milostivire a Domnului. (E ușor de înțeles de ce.) Dar celelalte, dentare, sînt cu adevărat un ne-caz, o scîrbă, un blestem — și un semn cert, slut, de bat-jocură al bătrîneții sub înfățișarea-i cea mai grotescă și mai lamentabilă.

Bine li se potrivesc (și mi se potrivesc) aceste foarte frumoase versuri ale Mariei Banuș (o fi fost ce a fost, o fi făcut și scris ce a făcut și scris, dar de talent nu-i lipsită). Dovadă: „Ne-a intrat un gust de nisip în mîncare. Molfăim, molfăim mereu înainte.” Ce gesturi au tinerii, spectaculare, cînd răstoarnă masa și mîncarea fierbinte!

Nu noi. Noi rămînem cu el, cu nisipul. Aceasta, copii, este sfînta papară. Plecați-vă ochii, iertați-ne chipul, gingiile goale și falca avară.

*

Fără farafastîcuri, le vede, le spune. Trag nădejde — de nu mi se vor detecta alte carii sub „lucrări“, alte pungi de puroi, de nu vor fi necesare alte smulgeri din rădăcini ale altor „lucrări“, alte gramboane și alte cuibăriri ale unor draci mărunți și răi în gingii ajunse la stadiul hipersensibilității și fărîmîțării — să fiu săptămîna viitoare la mănăstire.

Cardiopatie, angină pectorală, infarctul sînt de la Dumnezeu, întortocheturile dentare de la diavol.

Am recitit traducerile din Rilke ale Mariei B.: frumoase, nimic de zis. Și nici *Țara fetelor* nu-i de ici de colo. Păcat că... De, toți sîntem cu păcate.

Cu sinceră afecțiune,

N. Steinhardt

Rohia, 11.3.89

Stimate și iubite domnule Sângeorzan,

Vă mulțumesc pentru binevoitoarea intervenție la *Dialog*.

Cu ajutorul lui Dumnezeu, voi pleca la Buc. la sfîrșitul lunii. Am de gînd să rămîn acolo aprox. o lună ori șase săptămîni.

Al dvs.

N.St.

Rohia, 12.III.1989

Stimate și iubite domnule Sângeorzan,

Îmi cer iertare pentru urîta dactilografieră.

Dacă textul va fi publicat, rog: *atenție la corectură*. D.ex.: să nu se tipărească — Doamne feri, cum se zice în Maramureș — „Misticismul“ în loc de miticismul!

Plec după cîteva zile la Bucureşti, unde s-ar putea să zăbovesc.

(Adresa mea: Str. Ion Ghica 3, et. 2, ap. 19 — Bucureşti 3, cod 70418.)

Aceasta-i principala pricină pentru care m-am grăbit cu trimiterea textelor.

Cît despre texte în sinea lor, veţi aprecia şi aviza.

Cu cele mai alese simţăminte,
al dvs.

N. Steinhardt

P.S. Editura Eminescu a tipărit pe hîrtie cum mai infamă nici că se poate un volum intitulat *Prin alţii spre sine*. Numai titlul e de el. Ni s-a trimis un „semnal“. Volumul cuprinde, *integral*, articolul meu despre *Glossă!* (*Cronica*, aşadar, s-a speriat *degeaba*.) Nu vă voi trimite un exemplar. Sînt *profund nemulţumit*: nu numai de hîrtia infamă, ci şi de conţinut: nu cuprinde ce aş fi dorit, cuprinde ce mai bine nu ar fi fost retipărit.

14.III.89

Dragul meu,

Vin cu o rugămintă:

Am scris o recenzie a *Sălii de aşteptare* de Bedros Horationgian. Pretutindeni unde am întrebat dacă o pot trimite, mi s-a răspuns că recenzarea o va face un cronicar din redacţie.

Nu cumva mi-ai putea înlesni publicarea ei într-o revistă oarecare, o fiţuică provincială cît de modestă?

La *Opinia studentescă* nu am acces din porunca prof. Petre Ioan.

Dar altundeva? La *Cronica* — din nefericire — nu mai pot publica, trunchierea textului despre *Glossa* m-a necăjit

prea tare și m-a rănit și jignit ca o palmă peste obraz și un scuipat între ochi.

Aș vrea să public recenzia, îi sînt f. îndatorat lui Bedros H. și-l apreciez mult.

Dacă cumva e posibil, rog ajutați-mă. Iartă-mi obraznicia.

Cu sănătatea: încet spre bine. Dar am trecut prin zile grele.

Rohia, 21-3 [1989]

Stimate domnule Sângeorzan,

Multe sincere mulțumiri pentru intervenția la *Dialog*. Dar ieri am trimis textul revistei *Vatra*, care mi-a făgăduit că-l va publica. Voi reveni telefonic după cîteva zile și, dacă nu mi se confirmă publicarea, voi trimite o copie *Dialogului* (de nu va fi prea tîrziu). Oricum, *alea jacta est!* Vă cer scuze și, încă o dată, vă mulțumesc. Dar nu mi-ați răspuns ref. la Magd. Ghica: e un text al meu despre ea la dvs.?

Dacă Dumnezeu îmi va da viață și sănătate, voi pleca de aici la Buc. în jur de 18 aprilie.

Cu cele mai alese simțăminte,

N. Steinhardt

CUPRINS

Dialogul cu Monahul de la Rohia.	5
N. Steinhardt răspunde la 365 de întrebări	9
<i>Addenda</i>	175